The Forbes Gujarati Sabhā Series No 14

PRABANDHCHINTĀMANI

BY

Shri MERUTUNGACHARYA

EDITED BY

DURGĀSHANKER KEVALRAM SHĀSTRI

BOMBAY

V. S. 1988 A D 1932

Price Rs 1-8-0 [Copies 500

To be had from
Messrs N. M. Tripathi & Co.
Booksellers and Publishers, Princess St., Bombay 2.

Printed by Natverlal Itcharam Desai B. A.
at The "Gujarati" Printing Press,
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle, Fort, Bombay No. 1.

Published by Harsiddhbhai Vajubhai Divatia,
M. A. LL. B. Advocate, Bombay High Court.
The Hon. Secretary, The Forbes Gujarati Sabhā
Maharaj Mansions, Sandhurst Road, Bombay No. 4

श्री फार्बस गुजरातीसभा ग्रन्थावलिः अंक १४

श्रीमेरुतुङ्गाचार्यकृतः

प्रबन्धचिन्तामणिः ।

शास्त्रि-केवलरामात्मजेन दुर्गाशंकरशास्त्रिणा संशोधितः

नवीनं संस्करणम्

प्रतयः ५००

संवदब्दाः १९८८] [शकाब्दाः १८५४

मौल्यम रु. १॥

प्रापणस्थानम्:--

मेसर्स एन. एम. त्रिपाठी एन्ड कंपनी

बुकसेलर्स एन्ड पब्लीशर्स

प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुंबई नं. २.

प्रस्तावना.

श्रीप्रबंधचिन्तामणिनाम्नो ग्रन्थस्यास्य जैनधार्मिकदृष्ट्या यद्विषयप्रयोजनादि तत्प्रथमसंपादकेन स्वकृतप्रस्तावनायां विस्तरतो वर्णितम् । ततः कियानंशोऽत्रे उद्ध्रियते । तत्रोक्तप्रकारेण सत्यपि ग्रन्थस्यास्य परमपुरुषार्थसाधकत्वे ग्रन्थकर्त्रा स्वयमेवोक्तं बुधलोकचित्तरंजनमपि वर्तत एव प्रयोजनान्तरं, परंत्वाधुनिकानां मनसि ग्रन्थोऽयं गूर्जरदेशस्य मध्यकालीनेतिहासस्य साधनभूतत्वेनैव महत्त्वमादधाति ।

ग्रन्थस्यास्यैतिहासिकमूल्यं सविस्तरं निरूपयितुं गूर्जरानुवादस्योपोद्घाते प्रयत्नः कृतः, परमत्रैतावदवश्यं कथ्यते यदद्यावध्युपलब्धैतिहासिकसाधनरूपेषु प्रबन्धेष्वयं प्रबन्धचिन्तामणिः सर्वतोऽधिकविश्वसनीयः । ग्रन्थेऽस्मिन्दृग्गोचरीभूतो मूलराजादिनृपतीनां राज्यकालनिर्देशः प्रायः पुरातत्त्वविद्भिर्विश्वासार्हो गण्यते । तत्तन्नृपैराचरितयुद्धादिकार्यवृत्तान्तोऽपीतिहासस्य नातिदूरे वर्तते । तथापि नाय-मितिहासः किन्तु प्रबन्ध एव । ग्रन्थकर्त्रा "संप्रदायधारां" श्रुतमेवात्र संकलितम् । विविधाः प्रबन्धा लोककथारूपाः । लोककथारूपादंशादैतिहासिकोंऽशो विविच्य गूर्जरानुवादस्य टिप्पणीषु परिशिष्टेषु च प्रदर्शितः । ऐतिहासिकतत्त्वस्यैषणा च तत्रैवोपोद्घाते वर्णिता ।

ऐतिहासिकान्वेषणकार्ये उपयुक्ततामुद्दिश्य समानार्थानां प्रबन्धानां तथा च सुभाषितविषये मूलग्रन्थानामथवा सुभाषितावल्यादिसुभाषितसंग्रहानामुल्लेखा-टिप्पणीषु प्रदत्ताः ।

ऐतिहासिकटिप्पण्यस्तु गूर्जरानुवादे द्रष्टव्याः ।

ग्रन्थोऽयं वि. सं. १३६१ वर्षे वर्धमानपुरे समाप्तिं गमित इति ग्रन्थप्रशस्तौ ग्रन्थकर्त्रा स्वयमेवोक्तम् ।

शुद्धिपत्रकस्यावश्यकतानिराकरणाय यथाशक्ति कृतेऽपि यत्ने न तत्र सफलताऽभूदिति शुद्धिपत्रकं प्रदत्तं तथापीन्द्रियदौर्बल्याद् भ्रमप्रमादादिवशाद्वा-ऽवशिष्टं स्खलितं यद्भवेत्तत्सुधीभिः संशोधनीयमिति प्रार्थयते—

खंडु फार्मसी भवानी
रोड, मुम्बई.
वि. सं. १९८८
अक्षय तृतीया.

शास्त्री केवलरामसूनुः दुर्गाशंकरशर्मा

पण्णत्तीयतीर्थकरत्वनिदानमुन्यन्नदानजन्यपूर्वपुण्यप्राग्भारप्रकटितैश्वर्यश्रीमच्छालिवा-हनप्रबन्धसंबन्ध हितनिपवत्ताआगमवीयक्रान्तवान्तवृत्तान्तकथनगर्भान्तिमातिथिस-भागव्रतांशप्रभावं प्रकटयन्तस्ततोऽनुसदधुर्द्वितीय महाप्रबन्धम् । इत्थमाद्यन्तव्रताराध-चितोचितद्वादशव्रतानां सेतरकष्टानुष्ठानानामपि शीलव्रते सत्येव साफल्यं प्रकुर्वन्तः श्रीमहाकालमहादेवदत्तमालवदेशकन्यकुब्जेश्वरसंधिसचरितकथनपूर्वकमृणाख्यवतीमा-याप्रोहितमुञ्जमहाराजचरितमुदाहरणीभूतमुपन्यस्यन्तो गूर्जरेश्वराग्रगण्यागण्यपुण्यभाजा घनराजादीनां चक्रवीर्यचतुर्लचित्तोर्जिताजितकुलकलङ्ककलितचरितोच्चारणेन चाद-त्तादानब्रह्मचर्योद्भूताद्भुतप्रभावं प्रकाशयाचक्रुः । ससर्प च समाप्तिं प्रथमसर्गोऽप्यत्र ॥

ततश्च प्राप्तपुरुपुरंदरसंपदोऽपि पृथ्वीपतयो मृषावादेन नितरां पराभूतिपद प्रयान्तीति प्रतिपादयन्तः काशीशकर्णराजभोजराजभीमानां महादानिनां चरितेषु “ पराभवे प्रतिज्ञातो प्रणतिमकुर्वतो मालवेशस्य ” मालवोऽपि स्थितेरपसदिति परिहाररूपामसत्यस्य परां कोटिमुट्टीकयन्तोऽणूनामनणूनां व्रतानां च कर्तव्यता कीर्तयन्तोऽत्र द्वितीयसर्गान्तं तेनुः ॥

तदनु तेषामपि (व्रतानामपि) निश्चलनियतनीतिनिबन्धनामनन्यत्वात्सद्-द्विद्वन्निष्पण्णवविधप्रगुणविराजमानसिद्धराजप्रबन्ध चित्रचरित्र सूत्रयामासुः, सर्ग-स्तृतीयोऽप्यतीतोऽत्र ॥

तदनु नीतिरपि परसत्तानिरपेक्षस्ववशयशौर्यशालिनामेव शोभतीति शीलशौर्य-शालिश्रीमसमप्रसाहसहमितशतशक्तिसक्तशत्रुशक्तिव्यक्तीकृतस्वकृतदुरतक्रटिहस्त-कुमारपालमहीपालप्रबन्धं धियाभ्यक्षभूतमध्यगासिषुः, तत्र चतुःसर्गेषु सत्स्वपि समाप्त-श्चतुर्थः सर्गः ॥

तदपि (शौर्यमपि) स्वस्वेष्टदेवताहृढपर्युपासनयैवेत्युकामुत्तकमनीयप्रश-सनीयपरमार्हताहीणीयनरचरित्रग्रथितप्रकीर्णकप्रबन्धान्द्रव्यभावभेदभिन्नात्मपरमात्म-पूजाप्रभावाविर्भावान्तात्सदुपष्टम्भकान्तान्तरप्रबन्धसहितानपुनरागमनाय पञ्चत्व गतानिव पञ्चमसर्गान्तान्याहुरिति विस्तरभयात्संक्षिप्ततरापि प्रस्तावना प्राज्ञैः प्रशया प्रकर्षपदवीं दवीयसीमपि प्रापणीयेति प्रार्थना ॥

मुम्बापुरीयसर्वविद्योत्तेजकालये
(यूनिवर्सिटी) १४-१०-१८८८ ख्रिष्ट,
संवत् १९४४ विजयादशम्याम्

शास्त्री रामचन्द्र दीनानाथ.

वर्तमानसंस्करणविषयेऽऽदर्शादिनिरूपणम्

१ प्रथम संपादकेन A संज्ञया सूचितं पीटर्सनसाहेबसंगृहीतं नं. ६१७ सन १८८४–८६ पुस्तकं भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटतः समानीय मया पुनरप्यव लोकितं a संज्ञया च निर्दिष्टम् । पाठान्तराणि च मूलपुस्तकादुद्धृतानि ।

२ प्रथमसंपादकेन B स्थाने स्थापितं न मया दृष्टं b संज्ञया बहुधा क्वचिच प्रमादवशात् B संज्ञयापि निर्दिष्टम् ।

३–४ प्रथमसंपादकेन C, D (अथवा d) संज्ञाभ्यामुद्धृतानि पाठान्तराणि मयापि तथैव स्थापितानि पुस्तके च न दृष्टे ।

५ प्रान्ते A संज्ञया यस्य पाठान्तराणि निर्दिष्टानि तद् बिमलोपाश्रयस्थमपि पुस्तकं न मयाऽवलोकितं तस्य पाठान्तराणि च मुद्रितपुस्तकमनु A संज्ञया प्रदत्तानि ।

६ फारबससाहेबसंगृहीतं तृतीयप्रकाशपर्यन्तं तदानीं मुम्बापुरीय रो. ए. सोसाइटीस्थमिदानीं च श्रीफार्बसगुजरातीसभायाः संग्रहालयस्थं प्रथमसंपादकेन B संज्ञया निर्दिष्टं मयापि तथैव संशोधितमवलोकितमपि ।

७ मुम्बापुरीय रो. ए. सोसाइटीस्थं डा. भाउदाजी संग्रहस्थमर्वाचीनमपिशुद्धं संपूर्णं च डा. भाउदाजी शर्मभिः स्वयं संशोधितं वि. सं. १९१५ वर्षे प्राचीन पुस्तकादवतारितं १२४ पृष्ठात्मकं (प्रत्येकपृष्ठं $11\frac{1}{2}\times6$ inches) पाठान्तराण्यतः H संज्ञयोद्धृतानि ।

८ पुण्यपत्तनस्थभांडारकर इन्स्टीट्यूटाख्यासमेकं नं. २४९।१८७३–७४ वर्षीयफुलस्केपपत्रस्थमाधुनिकं सं. १९३० वर्षे लिखितं २४० पृष्ठात्मकं नाति शुद्धं L संज्ञया स्थापितम् ।

९ पुनश्च प्रबन्धचिन्तामणिग्रन्थस्याग्लभाषानुवादकर्त्रा टॉनीमहाशयेन इन्डीआआफीसपुस्तकालयस्थबुल्हरहस्तप्रत २९६ संख्यकादुद्धृतानि a संज्ञया च सूचितानि पाठान्तराणि मया तस्मादेवानुवादात् K संज्ञया संगृहीतानि ।

१० सद्गतेन फार्बससाहेबेन प्र. चि. ग्रन्थस्याग्लानुवादः १८४९ वर्षे कृत-स्तस्यैव हस्ताक्षरैर्लिखितस्तृतीयप्रकाशमारभ्य समाप्तिपर्यन्तः श्रीफार्बसगुजराती

सभासंग्रहालये वर्तते । अस्य मूलपुस्तकमपि संपूर्णं प्रायः शुद्धं पीटर्सन भाउदाजी (a H) पुस्तकयोः समरूपमेव मन्येदिति भाति । एतस्माच्च M संज्ञया पाठान्तराणि क्वचित्संगृहीतानि ।

११ पुरातत्त्वविदा श्रीजिनविजयजीमुनिना संपादयितुमारब्धे प्रबन्धचिन्तामणि-ग्रन्थे F संज्ञकादादर्शादवतारितानि पाठान्तराणि दृष्ट्वा ततोऽप्यावश्यकः संग्रहः F संज्ञयैव कृतः ।

श्रीरामचंद्रदीनानाथशास्त्रिणा परेण यत्नेन संपादितं इ. स. १८८८ वर्षे मुद्रितं पुस्तकं P संज्ञया निर्दिष्टम् । मुख्याधारस्थाने च स्थापितम् ।

पूर्वोक्तानामादर्शानां परस्परं तुलनं कृत्वा तत्तदादर्शस्य पाठानां न्यूनाधिक्यं च दृष्ट्वा यदि विविच्यते तदा ग्रन्थस्यास्योपलभ्यमानादर्शानां संप्रदायद्वैविध्यं दृश्यते । एकः संप्रदायः a संज्ञिते पीटर्सनसंगृहीते नं. ६१७ पुस्तके (कदाचित् B संज्ञितेऽपि) समुपलभ्यते । द्वितीयश्च तदितरेषु सर्वेषु उपलभ्यमानेषु सर्वपुस्तकेषु पश्चात्प्रक्षिप्तोंऽशो वर्तत एव किन्तु a, A, B, C, D F आदर्शेषु प्रक्षिप्तांशस्य बाहुल्यं वर्तते (दृश्यतां पृ. ९, १३, १४, १९, ४४, ४६, ४८, ५०, इत्यादि ।)

ग्रन्थस्यास्य संपादनकार्ये मेरुतुङ्गेन कथितप्रथमादर्शमुपलभ्यादर्श-संशोधनद्वारा प्राप्तुं कृतेऽपि प्रयत्नेऽयं ग्रन्थः प्रथमादर्शप्रतिबिम्ब इति वक्तुं न शक्यते । तस्य निकटवर्त्येवायं भवेत् । परीक्षकास्तत्र प्रमाणम् ।

अथ विषयसूची

चतुर्थः प्रकाशः

पञ्चमः प्रकाशः

इति विषयसूची ।

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२८	९	तिषट्ठ	निषट्ठ
२९	३	स्नाता	स्नाताः
३२	७	परितुष्टो	परितुष्टः
३४टि.	६	इत्ता	दत्ता
३९	७	बत्तीसडी हियांह	बत्तीस डीहियांह
३६	१७	पिक्खि	पिक्खि
४६टि.	९	प्रसादे	प्रासादे
,, टि.	१०	भीष्म	भ्रीष्म
५०	९	नगाइं	नग्गुइं
६३टि.	३	१४९९	१८९९
८१	२	(७०)	(६८)
८४	२	जनान्	जवाद्
८८	१८	दवतायतन	देवतायतनं
९९	१३	धूर्त्तेण	धूर्त्तेण
१०३	७	लिङ्गानुशासनसिद्धं	लिङ्गानुशासनासिद्धं
१०५	१५	कीर्तन	कीर्तनं
१०७	१३	स्व	स्वं

मावदाजीना स्थाने भाउदाजिशर्मभिः, इति वाच्यम्

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२०	१	परिहृरन	परिहरन्
१३१	७	लीलयव	लीलयैव
१५१	८	रिद्दि	रिद्धि
१६६	२	शालभञ्मिका	शालभञ्जिका
१६९	१६	पूण	पूर्ण
१७३	१२	प्रपच्छ	पप्रछ
१९३	२	निवध्य	निबध्य

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા—મુંબઈ

શાળા–પાઠશાળાઓને ઈનામ માટે તેમ પુસ્તકાલયોના સંગ્રહ માટે

અરધી કિમ્મતની ગોઠવણ

સાહિત્યપ્રચારને ઉત્તેજનની યોજના

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાએ, મુંબાઈ ઇલાકાનાં સરકારી, દેશી રાજ્યોનાં તેમ જ મ્યુનીસીપાલીટીઓ અને લોકલ બોર્ડોનાં કેળવણી ખાતાંઓમાં અભ્યાસ તથા વાંચનપ્રસાર દ્વારા તથા વિદ્યાર્થીઓને આપાતાં ઇનામો દ્વારા, તેમ જ તેમના હસ્તકની નિશાળોની તથા સાર્વજનિક લાઇબ્રેરીઓ અને પુસ્તકાલયોમાં ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રસાર બહોળા પ્રમાણમાં સહેલાઇથી, ઓછા ખર્ચે થઈ શકે તે માટે પોતાની માલિકીનાં પુસ્તકો (રાસમાળા ભાગ ૧–૨ સિવાય) અર્ધી કિમ્મતે, ઉપરી સંસ્થાઓને વેચાતાં લેઈ શકવાની અનુકૂલતા કરી આપવાની યોજના કરી છે.

રાસમાળા ભાગ ૧–૨ આ સંસ્થાઓને ૧૨॥ ટકાના કમીશનથી વેચાતી મળશે.

આ યોજનાનો લાભ લેવા તે તે કેળવણી ખાતાં અને સંસ્થાઓ પ્રેરાય તે માટે પોતાની માલિકીનાં પુસ્તકોનો પરિચય તૈયાર કરી પ્રકટ કરેલો છે.

ઉપર જણાવેલી સંસ્થાઓના હસ્તકની શાળા, પાઠશાળાઓમાં ઇનામો આપવા માટે તેમ જ તેમનાં પુસ્તકાલયોમાં તથા અન્ય સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમા સંગ્રહવા માટે, જેમને આ પુસ્તકો અર્ધી કિમ્મતે વેચાતાં લેવાં હોય, તેમણે નીચેને શરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

રા. રા. હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દિવેટિયા,

એમ., એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ, હાઈકોર્ટ, મુંબઈ,

માનાર્થ મંત્રી, શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા,

મહારાજ, મેન્શન્સ, સેન્ટહર્સ્ટ રોડ, મુંબઈ નં. ૪

श्रीः

प्रबन्धचिन्तामणिः

॥ ॐ नमः श्रियै ॥ *श्रीस्वामिने नमः ॥
श्रीनाभिभूर्जिनः पातु परमेष्ठी भवान्तकृत् ।
श्रीभारत्यौश्चतुर्द्वारसुचितं यच्चतुर्मुखी ॥ १ ॥
नृणामुपल्लतुल्यानां यस्य द्रावकरः करः ।
ध्यायामि तं कलावन्तं गुरुं चन्द्रप्रभं प्रभुम् ॥ २ ॥
गुम्फान्विभूय विविधान्सुखबोधाय श्रीमताम् ।
श्रीमेरुतुङ्गस्तद्ग्रन्थबन्धाद्ग्रन्थं तनोत्यमुम् ॥ ३ ॥
रत्नाकरात्सद्गुरुसंप्रदायात्प्रबन्धचिन्तामणिमुद्दिधीर्षोः ।
श्रीधर्मदेवः शतधोदितेतिवृत्तैश्च साहाय्यमिह व्यधत्त ॥ ४ ॥
श्रीगुणचन्द्रगणेशः प्रबन्धचिन्तामणिं नवं ग्रन्थम् ।
भारतमिवाभिरामं प्रथमादर्शे प्रदर्शितवान् ॥ ५ ॥
भृशं श्रुतत्वान्न कथाः पुराणाः प्रीणन्ति चेतांसि तथा बुधानाम् ।
वृत्तैस्तदासन्नसतां प्रबन्धचिन्तामणिग्रन्थमहं तनोमि ॥ ६ ॥
बुधैः प्रबन्धाः स्वधियोच्यमाना भवन्त्यवश्यं यदि भिन्नभावाः ।
ग्रन्थे तथाप्यत्र सुसंप्रदायादृब्धे न चर्चा चतुरैर्विधेया ॥ ७ ॥

---

* श्रीसर्वज्ञाय नमः B. १ श्रीऋषभदेवः २ श्रीभारत्योरिति मुद्रितपुस्तके व्याख्या च टिप्पण्याम् ॥ " मणिरत्नमयसुवर्णमयरौप्यमयवप्रत्रये समवसरणे चतुर्दिक्षु द्वारस्य विद्यमानत्वाच्चित्रयचतुर्द्वारसुचिरं चतुस्त्रिंशदतिशयप्रभावात्सर्वाभिमुखत्वेन देशनां ददानस्य तीर्थंकरस्य भारत्याश्चतुर्द्वारसुचितं यत्सम्यग्निपत्नी श्रीभारती च चतुर्मुखी जैनशास्त्रे प्रसिद्धा " ३ मल्पान् A B ४ सहृद B ५ प्रथमोपदेशतस्तेन P श्रीधर्मदेवैः शतधोदितेतिवृत्तैश्च A ६ प्रदर्शितवान् A विनिर्मितवान् B प्रनिर्मितवान् L ७ स्वधियो B ८ सुसंप्रदायारब्धे A सुसंप्रदायरब्धे B

१ ॥ अथ विक्रमार्कप्रबन्धः ॥

१ अन्त्योऽप्याद्यः समजनि गुणैरेक एवावनीशः
शौर्यौदार्यप्रभृतिभिरिहोर्वीतले विक्रमार्कः ।
श्रोतुः श्रोत्रामृतसवनवचस्य राज्ञः प्रबन्धं
संक्षिप्योच्चैर्विपुलमपि तं वच्मि किञ्चिच्चदादौ ॥
तथाहि—

अवन्तिदेशे[2] सुप्रतिष्ठाननामनि नगरेऽसमसाहसैकनिधिर्दिव्यलक्षणलक्षितो[3] विक्रमादिगुणैः संपूर्णो[4] विक्रमनामा राजपुत्र आसीत् । स पुनराजन्मदारिद्र्योपद्रुतोऽप्यतिनीतिपरः सन्परःशतैरप्युपायैरर्थाननुपलभमानः[6] कदाचिद्भट्टमात्रमित्रसहायो[7] रोहणाचलं प्रति प्रतस्थे । तत्र तदासन्ने प्रवरनाम्नि[8] नगरे कुलालस्यालये विश्रम्य प्रभातसमये स भट्टमात्रेण खनित्रं याचितः प्राह । अत्र खनीमध्यमध्यास्य प्रातः पुण्यश्रवणपूर्वं[9] ललाटं करतलेन संस्पृश्य हा दैवमित्युदीरयन्घाते पातिते सति दुर्गतो यथाप्राप्त्या रत्नानि लभते । स वृत्तान्तममुं तस्मात्सम्यगवगम्य विक्रमेण तद्दैन्यं कारयितुमक्षमस्तान्युपकरणानि संहादाय[10] रत्नखननार्थं खनीमध्ये प्रहारोद्यतं विक्रममभिदधे । यत्कश्चिदवन्त्याः[11] समागतो वैदेशिकः स्वगृहे कुशलोदन्तं पृष्टो भवन्मातुः पञ्चत्वमाचरव्यौ । ततस्तवज्रसूचीनिभं वचो निशम्य ललाटं करतलेनाहत्य हा दैवमित्युच्चरन् खनित्रं करतलाच्चिक्षेप । तेन खनित्राग्रेण विदारितायां भुवि देदीप्यमानं सपादलक्षमूल्यं रत्नं प्रादुरासीद्[12] । भट्टमात्रस्तदादाय विक्रमेण सह

१ अन्तो B २ अवन्तिदेशे उज्जयिनीपुर्यां B ३ कर्मविक्रमादिगुणैः D. कर्मविक्रमादि B पराक्रमविक्रमादि गुणैः H ४ र्णो भर्तृहरिबन्धुः C ५ द्रुतः परार्ते. B H ६ र्थानलभमानः B ७ भट्टमात्रसहायो A B H ८ प्रवरनाम्नि प्रवरनगरे A B L ९ खनीमध्ये प्रातः पुण्यश्रवणात्पूर्वं H पुण्यश्रवणात्पूर्वं A पुण्यश्रवणापूर्वं B १० समादाय A H आदाय B ११ तात कश्चित् A H देव कश्चित B. १२ प्रादुरासीत् । भाग्येन किं न घटते यतः

यद्यपि दुर्गतदुर्गतवशात्तः प्रयाति गिरिकन्दरान्तरेषु नरः ।
करकलितदीपकलिका तथापि लक्ष्मीस्तमनुसरति ॥ १ ॥ आह B

प्रत्याहृतः । तच्छोकशङ्कुशङ्का[1]पनोदाय खनीवृत्तान्तज्ञापनपूर्वं तत्कालमेव मातुः कुशलमुक्तवान् । विक्रमः सं[2]हजां लोलुभतां भट्टमात्रस्य विमृश्य क्रुधा तत्कराद्रत्नमाच्छिद्य पुनः खनीकण्ठे प्राप्तः ।

२　धिग् रोहणं गिरिं दीनदारिद्र्यव्रणरोहणम्[3] ।
दत्ते हा दैवमित्युक्ते रत्नान्यर्थिजनाय यः ॥

इत्युदीर्य सकललोकप्रत्यक्षं तत्रैव तद्रत्नमुत्सृज्य पुनर्देशान्तरं [4]परिभ्राम्यन्नवन्तिपरिसरं[5] प्राप्तः । पटुपटहध्वनिमाकर्ण्य तं वृत्तान्तमवबुध्य च तं छुंसवान्[6] । तेन समं स राजमन्दिरे समायातः । तस्मिन्नेवाप्रष्टे मुहूर्ते अहोरात्रप्रमिते राज्ये[7] सचिवैरभिषिक्तो दीर्घदर्शितयेति दध्यौ । यदस्य राज्यस्य प्रबलः कोप्यसुरः सुरो वा क्रुद्धः सम्प्रतिदिनमेकैकं नृपं संहरति नृपाभावे देशविनाशं करोति । अतो भक्त्या[8] वा शक्त्या तदनुनयः समुचित इति नानाविधानि भक्ष्यभोज्यानि[9] निर्माप्य प्रदोषसमये चन्द्रशालायां सर्वमपि सज्जीकृत्य निशारात्रिकावसरानन्तरमङ्गरक्षैर्वृतस्तत्र मारश्रृङ्खलायां निहितपल्यङ्के निजपट्टदुकूलाच्छादितमुच्छीर्षकं नियोज्य स्वयं प्रदीपच्छायामाश्रित्य[10] कृपाणपाणिर्धैर्यनिर्जितजगत्त्रयो दिगवलोकनपरो यावदास्ते तावन्महानिशीथसमये वातायनद्वारेण प्रथमं धूमं ततो ज्वालां ततः साक्षात्प्रेतपतिरूप[11]मिव करालं वेतालमालोकितवान् । स च बुभुक्षाक्षामकुक्षिस्तानि भोज्यानि यदृच्छयोपभुज्य गन्धद्रव्यैश्च स्वशरीरं विलिप्य ताम्बूलास्वादनेन परितुष्टस्तत्र पल्यङ्के समुपविश्य श्रीविक्रमं प्राह । रे मनुज अहमग्निवेतालनामा देवराजप्रतीहारतया प्रतीतः प्रतिदिनमेकैकं नृपं निहन्मि । किं तु

१ शोकापनोदाय A B　२ विक्रमस्तदानीं सहजां A　३ प्रणरोपणम् A　४ परिभ्रमन् A B H　५ अवन्तिपरिसरे B D अवन्तिदेशपरिसरे A L　६ ढुंसवान् B　७ राज्ये B　८ यथाशक्त्या भक्त्या वा A B　९ खाद्यानि निर्माय C　१० माश्रितः L　११ प्रेतप्रतिरूपमिव B

त्वानया भक्त्या प्रीणितेन मयाऽभयदानपूर्वं तव राज्यं प्रदत्तं परमेतावद्भक्ष्यभोज्यानि मम सदैवोपढौकनीयानि । इत्थमुभाभ्यामपि प्रतिपन्ने कियत्यपि गते काले श्रीविक्रमेण राज्ञा निजमायुः पृष्टः । नाहं वेद्मि किंतु स्वामिनं विज्ञाप्य भवन्तं ज्ञापयिष्यामीत्युक्त्वा गतः । पुनरन्यस्यां निशि समेतो महेन्द्रेण संपूर्णशतायुरादिष्ट इति तं जगौ । स राज्ञा मित्रधर्ममधिकमधिरोप्येत्युपरुद्धो यन्महेन्द्रपार्श्वादेकेन हायनेन हीनमधिकं वा वर्षशतं कारयेति । स तदङ्गीकृत्य भूयोऽभ्युपेतः सवित्युवाच । महेन्द्रेणापि न नवनवतिर्नैकोत्तरं वर्षशतं भवतीति निर्णये ज्ञाते यावत्परस्मिन्दिने तद्योग्यं भक्ष्यभोज्यादिकं निषिध्य नृपः संग्रामसज्जो भूत्वा निशि तस्थौ । तावत्तत्रैव पूर्वरीत्या समुपागतः स तद्भोज्यादिकमवीक्ष्य राजानमधिचिक्षेप । तयोश्चिरं द्वन्द्वयुद्धे जायमाने सुकृतसहायेन राज्ञा तं पृथ्वीतले पातयित्वा हृदि चरणमारोप्येष्ट दैवतं स्मरेत्यादिष्टः स नृपं जगौ । अमुनाद्भुतेनसाहसेन परितुष्टोऽस्मि यत्कृत्यादेशकारी अग्निवेतालनामाहं तव सिद्धः । एवं निष्कण्टकं तस्य राज्यमजनि । इत्थं तेन राज्ञा पराक्रमाक्रान्तदिग्वलयेन षण्णवतिप्रतिनृपतिमण्डलानि स्वभोगमानिन्ये ।

३ *वन्यो हस्ती स्फटिकघटिते भित्तिभागे स्वबिम्बं

---

१ अत्यन्तभक्त्या A B H २ मेतद्भक्ष्य A B ३ विज्ञप्य भवन्तं विज्ञपयिष्यामि A विज्ञापयिष्यामि P ४ अधिरोप्यामहान्महेन्द्र ? अधिरोप्येत्युपरुध्य P A B ५ हीनं वर्षशतं A P ६ भवतीति कथितमिति निर्णये b H ७ भोजनादिकं A B भोज्यादिसार P ८ समुपागत स नृपं जगौ P समुपागतः तद्भोज्यादि A B ९ आदिष्ट सन् अहो अस्य करिष्टानैकपञ्चाननस्य महत्साहसं यत्स्वरवेन किं न ज्ञायते यत —

सत्त्वैकतानवृत्तीनां प्रतिज्ञानार्थकारिणां ।
प्रभविष्णुर्न देवोपि किं पुन प्राकृतो जन ॥
एवं विमृश्य नृपं इत्यधिक पाठ A आदर्श

१० सवादुत A B ११ आक्रान्तमण्डलेन C * शार्ङ्गधरपद्धत्यां (१२५०) मस्यापीति प्रदत्तोयं श्लोकः

दृष्ट्वा दूरात्प्रतिगज इति त्वद्द्विषां मन्दिरेषु ।
हत्वा कोपाद्दलितरदनस्तं पुनर्वीक्षमाणो
मन्दं मन्दं स्पृशति करिणीशङ्कया साहसाङ्के[1] ॥

२ [2]अवन्त्यां पुरि श्रीविक्रमादित्यराज्ञः सुता प्रियङ्गुमञ्जरी । साध्ययनाय वररुचिनाम्नः[3] पण्डितस्य समर्पिता सा प्राज्ञतया सर्वाणि शास्त्राणि तत्पार्श्वे कियद्भिर्वासैरधीत्य यौवनभरे वर्तमाना जनकं नित्यमाराधयन्ती कदाचिद्वसन्तसमये प्रवर्तमाने गवाक्षे सुखासनासीना मध्यन्दिनप्रस्तावे ललाटन्तपे तपने पथि संचरन्तमुपाध्यायमालोक्य वातायनच्छायासु विश्रान्तं तमुवाच । परिपाकपेशलानि सहकारफलानि दर्शयन्ती तं तल्लोलुभमवबुध्यामूनि फलानि शीतलान्युष्णानि वा तुभ्यं रोचन्त इति तद्वचनचातुरीतत्त्वमनवबुध्य तान्युष्णान्येवाभिलषामीति तेनोक्ते तदुपढौकितवस्त्राञ्चले तिर्यग् तानि मुमोच । भूतलपाताद्रजोवगुण्ठितानि करतलाभ्यामादाय स्वमुखमारुतेन तद्रजोऽपनयन् राजकन्यया सोपहासमभिदधे । किमत्युष्णान्यमूनि वदनवातेन शिशिरीकुरुषे इति तस्याः सोपहासवचसा सामर्षः स द्विजः प्राह । रे विदग्धमानिनि गुरुवितर्कपराया भवत्याः पशुपाल एव पतिरस्तु । इति तच्छापं श्रुत्वा तयोक्तं यस्तव त्रैविद्यस्याप्यधिको विद्यया[5] परमगुरुस्तमेव विवाहयिष्यामीति सा प्रतिज्ञातवती । अथ श्रीविक्रमे तदुचितप्रवरवरचिन्तासमुद्भ्रमे स पण्डितः कदाचिदभिलषितवरनिवेदनोत्सुकीकृतराजशासनादरण्यानीमवगाहमानोऽतितृष्णातरलितः[6] सर्वतः सर्वतोऽम्बुलाभावात्पशुपालमे-

१ साहसाङ्कः A D २ कालिदासाद्यैर्महाकविभिरित्थं संस्तूयमानश्चिरं प्राज्यं राज्य बुभुजे। सांप्रतमवसरायाता श्रीकालिदासमहाकवेरुत्पत्तिं संक्षेपतो ब्रूम ॥ अवन्त्या A B ३ वेदगर्भनाम्न A B H ४ प्रदत्ता B ५ अधिको विद्यतया P अधिकविद्यया a अधिकविद्यतया A B H ६ अतितृषातरलितः B ७ सर्वतो मुण्णाभावात् P

कमालोक्य जलं याचितवान्। तेनापि जम्ममावादुग्धं पिबेत्युक्त्वा करघडीं[1] विधेहीत्यभिहिते सर्वेष्वभिधानेष्वभिधानमिदमश्रुतमाकर्ण्य चिन्ताचान्तस्वान्तः स्वहस्तं तन्मस्तके दत्त्वा महिष्यास्तले निवेश्य करघडीसञ्ज्ञां करतलयुगलयोजनां कारयित्वाकण्ठं पयः पायितः। स तं मस्तके हस्तदानात्करघडीविशेषशब्दज्ञापनाच्च गुरुमायं मन्यमानस्तस्याः समुचितपतिमवगम्य महिषीपरिहारार्थं निजं सौधमानीय षण्मासीं यावच्चद्रुपुर्परिकर्मपूर्वं ॐ नमः शिवायेत्याशीर्वादाध्यापनं कारितः। षड्भिर्मासैस्तस्य तान्यक्षराणि कण्ठपीठस्थितान्यवगम्य शुभे मुहूर्ते कृतशृङ्गारः स. पण्डितेन नृपसभां नीतो नृपं प्रति सदभ्यस्तमाशीर्वादं समाक्षोभवशादुशरटेत्यक्षरैर्जगौ। विसंस्थूलवचसा विस्मितस्य नृपतेरसती[5] तच्चातुरीमारोपयितुकामः पण्डितः प्राह ॥

४ उमया सहितो रुद्रः शंकरः शूलपाणिभृत्।
रक्षतु त्वां महीपाल टंकारबलगर्वितः[6] ॥

इति विदितेन[7] श्लोकेन तत्पाण्डित्यगम्भीरतां वचनविस्तरेण व्याख्यातवान्। तत्प्रत्ययप्रीतेन नृपतिना हि महिषीपालः स्वां पुत्रीं परिणायितः। पण्डितोपदिष्टं सर्वथा मौनमेवार्लम्बमानो[8] राजकन्यकया तद्वैदग्ध्यजिज्ञासया नवलिखितपुस्तकस्य शोधनायोपरुद्धः। करतले पुस्तकं विन्यस्य तदक्षराणि बिन्दुमात्रारहितानि[9] नखच्छेदिन्या केवलान्येव कुर्वन् राजपुत्र्या मूर्खोयमिति निर्णीतः। ततः प्रभृति जामातृशुद्धिरिति सर्वतः प्रसिद्धिरभूत्। कदाचिच्चित्रभित्तौ महिषीनिवहे दर्शिते सति प्रमोदात्स्वप्रतिष्ठां विस्मृत्य तदाह्वानोचितानि विकृतिवचनान्युच्चरन्महि-

१ करच्ण्डीं A B २ अभिधानेष्विदं a ३ अश्रुतचरं A श्रुतपूर्वं B ४ षपु- परिकर्मणासहपूर्वं A षपु परिकर्मणापूर्वं स्वस्तीत्याशीर्वादाध्यापनं B परिकर्मणापूर्वं a D ५ नृपतेर्मनसि तच्चातुरी B ६ रक्षतात्त्वं राजेन्द्र टणत्कारकरं यशः A B L ७ निवेदितेन L ८ मेवावलम्बमानो B ९ रहितानि केवलानि b अक्षरच्छेदिन्या a छेदिन्या D १० महिषीपाल एव L P

धीपाल इति तया निश्चिक्ये । स तां तदवज्ञामाकलय्य कालिकां देवीं विद्यार्थकृते आरराध । पुत्रीवैधव्यभीतेन राज्ञा निशि छद्मना दासीं प्रहित्य तवाहं तुष्टास्मीत्यभिधाय यावत्स उत्थाप्यते तावद्विह्वलभीता कालिकैव देवी प्रत्यक्षीभूय तमनुजग्राह । तद्वृत्तान्तावबोधात्प्रमुदितया राजकन्यया तत्रागत्यास्ति कश्चिद्वाग्विशेष इत्यभिहिते स तदैव कालिदासनाम्ना प्रसिद्धः कुमारसंभवप्रभृतिमहाकाव्यत्रयं षट्प्रबन्धान् रचयामास । इति कालिदासोत्पत्तिप्रबन्धः ॥

२ अन्यदा तन्नगरवास्तव्यो दान्ताभिधानश्रेष्ठी सभासंस्थितं विक्रमार्कमुपायनपाणिरुपागत्य प्रणामपूर्वकं विज्ञपयामास । स्वामिन्मया शुभे मुहूर्ते प्रधानवर्द्धकिभिर्धवलगृहं कारितं तत्र महतोत्सवेन प्रवेशः कृतः । यावदहं तत्र निशीथे पल्यङ्कस्थितः सुप्तजाग्रदवस्थया तिष्ठामि तावत्पतामीत्याकस्मिकीं गिरं निशम्य भयभ्रान्तो मा पतेत्युदीरयंस्तदैव पलायनमकार्षं । तस्य धवलगृहस्य सम्बन्धे नैमित्तिकैः स्थपतिभिश्च यथावसरमहादानादिभिः[7] सत्कारैर्वृथादण्डित इत्यर्थे देवः प्रमाणं । तमुदन्तं सम्यगवधार्य तदुक्तं तद्धवलगृहमूल्यं लक्षत्रयं तस्मै प्रदाय संध्यासर्वावसरानन्तरं तस्मिन्नात्मीयीकृते सौधे श्रीविक्रमः सुखं प्रसुप्तः । तामेव पतामीति गिरमाकर्ण्यासमसाहसिकतया सत्वरं पतेत्युदीरयन्समीपे पतितं सुवर्णपुरुषं प्राप । इत्थं सुवर्णपुरुषसिद्धिः* ॥

---

१ आराधयितुमुपविष्टः न भुंक्ते दिनाष्टकं जाते पुत्री B २ कालिकानाम्नीं दासीं A B ३ महाकाव्यप्रभृतीन्षट्प्रबन्धान् H महाकाव्यप्रबन्धान् C कुमारसंभवमेघदूतरघुप्रभृतीन् षट् प्रबन्धान् B ४ रचयामास ॥ इति कालिदासप्रबन्धः ॥ A B इतिकालिदासोत्पत्तिप्रबन्ध इति वाक्यं मुद्रिते नास्ति ५ अथान्यदा C अन्यदा तन्नगरवास्तव्यो दान्ताभिधः H ६ स्थितः पुरुषमेकमवलोक्य B ७ यथावसरं महादानादिभिः सत्कारैश्च वृथाहं दण्डितः B यथावसरमहादानादिभिः P महदानादिभिः A B ८ संध्यायां सर्वावसरानन्तरं A B P * इयं कथा सिंहासनद्वात्रिंशिकायामपि वर्तते

४ अथान्यस्मिन्नवसरे कश्चिद्वैदेशिकपुरुषः करकृतलोहमयकुशतरदारिद्र्यपुत्रको द्वाःस्थनिवेदितो नृपं प्राह। स्वामिन्भवता नाथेन प्रथितायामवन्त्यां सर्वाण्यपि वस्तूनि सत्वरमत्र विक्रयं यान्ति लभ्यन्ते चेति प्रसिद्धिं बुद्ध्वा चतुरशीतिसंख्येषु चतुःपथेष्वहोरात्रं विक्रयाय दारिद्र्यपुत्रको भ्रामितोऽपि केनापि न गृहीतः। प्रत्युताहं निर्भर्त्सित इति नगर्या यथावस्थितं कलङ्कं महाराज्ञे विज्ञप्य यथागतं व्रजामीत्यापृच्छन्नस्मि। तदैव तं महान्तं कलङ्कपङ्कं पुर्याः पर्यालोच्य दीनारलक्षं तस्मै प्रदाय नृपस्तं लोहपुत्रकं कोशे निवेशयामास। तस्यामेव निशि प्रथमयामे सुखसुप्तस्य राज्ञः समीपे गजाधिष्ठातृदैवतं द्वितीययामे हयाधिष्ठातृदैवतं तृतीययामे लक्ष्मीश्चाविर्भूय महाराज्ञा दारिद्र्यपुत्रके क्रीते नास्माकमिहावस्थानुमुचितमित्यापृच्छ्य राज्ञः साहसभङ्गो माभूदित्यनुज्ञातानि तानि जग्मुः। चतुर्थयामे तु कश्चिदुदारपुरुषो दिव्यतेजोमयमूर्त्तिः प्रादुर्भूयाहं सत्त्वनामा भवन्तमाभवं श्रितो गन्तुमापृच्छे इत्युदिते करतलेन नृपः कृपाणिकामादाय यावदात्मघाताय व्यवस्यति तावत्तेनैव करे गृहीत्वा तुष्टोऽस्मीत्यभिधाय स्खलितः। गजाद्यधिष्ठातृणि त्रीणि देवतानि प्रत्यावृत्य नृपं प्रोचुः। गमनसंकेतव्याघातिना सत्त्वेन विप्रलब्धानां नृपं विहाय नास्माकं गमनमुचितमिति तान्यप्ययत्नं तस्थुः॥ इति विक्रमादित्यसत्त्वप्रबन्धः*॥

५ अथान्यस्मिन्नवसरे सभास्थितं श्रीविक्रमं सामुद्रिकशास्त्रवेदी कश्चिद्वैदेशिको द्वाःस्थनिवेदितः प्रविश्य नृपलक्षणानि निरीक्षमाणः शिरोधूननपरो नृपेण स विषादकारणं पृष्ट ऊचे। यत्त्वां सर्वापलक्षणनिधिमपि षण्णवतिदेशसाम्राज्यलक्ष्मीं भुञ्जानमवेक्ष्य सामुद्रिकशास्त्रे निर्वेदपरोऽभवं। तस्मिन्नपि कर्बुरान्तं न पश्यामि यत्प्रभावेण त्वमपि राज्यं करोषीति तद्वाक्यानन्तरं कृपाणिकामाकृष्य यावदुदरे निधत्ते तावत्तेन किमेतदिति पृष्टः

१ दरिद्रपुत्रके P २ दरिद्रोहपुत्रकं H ३ राज्याधिष्ठातृ P ४ तान्य प्रयत्नं तस्थु। * प्रबन्धोऽयं सि. द्वा. यामपि वर्तते ५ मादाय P

श्रीविक्रमः प्राह । उदरं विदार्य तव तद्विषमन्नं दर्शयिष्यामीति यद-न्नान्निरतोऽधिकमिदं सत्वलक्षणं तव नावगतमिति पारितोषिकदानपूर्वकं नृपस्तं विससर्ज ॥ इति सत्त्वपरीक्षाप्रबन्धः ॥[1]

६ अथ कस्मिंश्चिदवसरे परपुरप्रवेशविद्यया[2] निराकृताः[3] सर्वा अपि वि-फलाः कला इति निशम्य तदधिगमाय श्रीपर्वते भैरवानन्दयोगिनः समी-पे श्रीविक्रमस्तं चिरमाराधे[4] । तत्पूर्वसेवकेन केनापि द्विजातिना राज्ञोऽग्रे इति कथितं । यत्त्वया मां विहाय परपुरप्रवेशविद्या गुरोर्नादेया । इत्यु-परुद्धो नृपो विद्यादानोद्यतं गुरुं विज्ञपयामास । यत्प्रथममस्मै द्विजाय विद्यां देहि पश्चान्मह्यं । हे राजन्नयं विद्यायाः सर्वथाऽनर्ह इति गुरुणो-दिते भूयोभूयस्तव पश्चात्तापो भाविष्यतीत्युपदिश्य नृपोपरोधाचेन विप्राय विद्या प्रदत्ता । ततः प्रत्यावृत्तौ द्वावप्युज्जयिनीं प्राप्य पट्टहस्तिविपत्ति-विषण्णं राजलोकमालोक्य परपुरप्रवेशविद्यानुभवनिमित्तं च राजा निजग-जशरीरे आत्मानं न्यवेशयत् । तद्यथा—

> ५ भूपः प्राहरिके द्विजे[5] निजगजस्याङ्गेऽविशद्विद्यया
> विप्रो भूपवपुर्विवेश नृपतिः क्रीडाशुकोऽभूत्ततः ।
> पल्लीगात्रनिवेशितात्मनि[6] नृपे व्यावृत्य देव्या मृतिं
> विप्रः कीरमजीवयन्निजतनुं श्रीविक्रमो लब्धवान् ॥
> इत्थं विक्रमार्कस्य परपुरप्रवेशविद्या सिद्धा ॥

७ अथान्यस्मिन्नवसरे[7] श्रीविक्रमो राजपाटिकायां व्रजंस्तन्नगरनिवा-

---

१ समाप्तिसूचकमिदं वाक्यं मु॰ पुस्तके नास्ति २ पुरप्रवेशविधया a b ३ विना-कृता. a b ४ माराध्य C E ५ द्विजन्मनि A ६ पल्लीभृङ्गनिवेशित B ७ अत्र निम्ना-वतारित प्रबन्धोऽधिको दृश्यते B आदर्शे प्रथमावृत्तिपरिशिष्टे २९८ पृष्ठे च ततोऽत्रोद्-धृत । एकदा नृपो गुरुवन्दनाय गतः तत्र वृद्धं कमपि तपस्विनं पठन्तं वन्दयामास तेन नाशीर्निगदिता पठनव्यग्रेण । राज्ञोक्तं वृद्ध पठन् मुशलं पुष्पयिष्यसि । तदवगम्य तेन पठित्वा सूरिपदे प्राप्ते तस्यैव राज्ञः सदसि गत्वा मुशलमानाय्यालवालं विधाय श्रीऋषभ-देवस्तवेन मुशलं पुष्पयित्वा गतः । तावता सिद्धसेनेनापि तदवगत्य वादाय पृष्ठे गतम् । परेण केतलारग्रामे व्रजन् वृद्धवादी रुद्धः वादं विधेहि । तेनोक्तं । पुरे गम्यते तत्र—

सिना श्रीसङ्घेनानुगम्यमानं बन्दिवृन्दैः[1] श्रीसर्वज्ञपुत्र इति स्तूयमानं श्रीसिद्धसेनाचार्यमागच्छन्तमवलोक्य सर्वज्ञपुत्र इति वचसा कुपितः। तत्सर्वज्ञतापरीक्षार्थं तस्मै मानसं नमस्कारमकरोत्।

६ आस्ते[2] दर्शनमागते दशशती संमापिते चायुतं
यद्वाचा च हृसेऽङ्गमाशु भवता लक्षोस्य विश्राण्यताम्।

—सभ्या भवन्ति। पुनः प्रतिवादिनोचे। अत्रैव वादः। अमी गोपाः सभ्याः। तेऽप्याकारिताः। प्रथमं सिद्धसेनेनोपन्यासो विहितो गीर्वाणवाण्या। तदनु वृद्धवादिना गण्ठीयकं बध्वा गोपकुण्डकं विधाय प्रोचे॥ नवि मारीयए नवि चोरीयए परदारागमण निवारीयए। थोवावि हु थोवं दईयए इम सग्गि टगमगु जाईयए॥ (पद्यमिदं प्रभावकचरिते (पृ. १०२) श्रीवृद्धवादिप्रबन्धे श्लो. १६१.) एवं पठति गोपा नृत्यन्ति। तेऽस्कमनेन जितं त्वं-किमपि न वेत्सि। ततो वृद्धवादिना पुरे गत्वा वादं विधाय जितः शिष्यो बभूव। ततः सिद्धसेनदिवाकरेण गुरुचरणसंवाहनां विधाय मानेन गुरव उक्ताः। यदि यूयमादेशं ददत तदाहमागमं संस्कृतेन करोमि, गुरुभिरुक्तं। तव महत्पापमजनि त्वं गुरुगच्छयोग्यो न गच्छेः। तेनोक्तं, प्रायश्चित्तं ददत। गुरुभिरुक्तं। यत्र जिनधर्मो न तत्र जिनप्रभावनां विधाय पुनः समागन्तव्यमित्यवधूतवेषेण चलितः। द्वादशवर्षाणि यावदन्यत्र परिभ्रम्य तदनन्तरं मालवके गूढमहाकालप्रासादे शिवाभिमुखं चरणौ कृत्वा चरणत्राणौ द्वारकाष्ठे नियोज्य सुप्तः। तत्र वारितोपि तथैव। अत्रान्तरे राज्ञा रक्षिकपुरुषान् प्रेषयित्वोपद्रुतः। तावतान्तः पुरे स्वप्रदीपनं लग्नं, राज्ञा समागत्य पृष्टः। कथं शिवस्य न नमस्कारं विदधासि। तेनोक्तं मम नमोऽसौ न सहते। विधेहि। तेन सकललोकसमक्षम्—

प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम्।
माङ्गल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाव्यते॥ १॥

इति द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशतिका कृता, तदा लिङ्गमध्यादवन्तिसुकुमालद्वात्रिंशत्पत्नीकारितप्रासादे श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रकटीभूतं नमस्कृतं च। असौ सहते नमस्कारं तदाप्रभृति गूढमहाकालोऽजनि। राजा विक्रमार्कः परमजैनोऽभूत्। सिद्धसेनोऽपि स्वगुरुपार्श्वे समेत्य सूरिमन्त्रं प्राप्यैकदोज्जयिन्यामेव चातुर्मासकं स्थितः॥

१ बन्दिवृन्दैः A P २ आस्ते दर्शनमिति पद्यं A B L H पुस्तकेषु नास्ति किन्तु जैनसिंहासनद्वात्रिंशिकायामुपलभ्यते

निष्काणां परितोषके मम सदा कोटीर्मदाज्ञा परा
कोशाधीश सदेति विक्रमनृपश्चक्रे वदान्यस्थितिम् ॥

सिद्धसेनोऽपि पूर्वगतश्रुतबलेन[1] नृपभावमवगम्य दक्षिणपाणिमुदस्य धर्मलाभाशिषं ददौ। नृपतिनाशीर्वादहेतुं पृष्टः सन्महर्षिस्तव मानसनमस्कारस्याशीर्वादः प्रदीयमानोऽस्तीत्यभिहिते तज्ज्ञानचमत्कृतेन राज्ञा तत्पारितोषिके सुवर्णकोटिर्व्यतीर्यत ॥

८ अथान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा कोशाध्यक्षस्तस्मै दापितसुवर्णवृत्तान्तं पृष्टः प्राह । यद्धर्मवहिकायां श्लोकबन्धेन मया सुवर्णदानं निहितम् । तथाहि—

७ धर्मलाभ इति प्रोक्ते दूरादुच्छ्रितपाणये ।
सूरये सिद्धसेनाय ददौ कोटिं नराधिपः[3] ॥

ततः श्रीसिद्धसेनसूरीन्सभायामाकार्य तत्सुवर्णं गृह्यतामिति प्रोक्ते वृथा नृपस्य[4] भोजनमित्युच्चारपुरःसरमनेन सुवर्णेन ऋणग्रस्तामवनीमनृणीं कुरु इत्युपदिष्टे तत्सन्तोषपरितुष्टेन राज्ञा तदङ्गीकृतम् ।

८ दिदृक्षुर्भिक्षुरायातस्तिष्ठति द्वारि वारितः ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोको यद्वागच्छतु गच्छतु ॥ १ ॥

९ दीयन्तां दशलक्षाणि शासनानि चतुर्दश ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोको यद्वागच्छतु गच्छतु ॥ २ ॥

१० सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तूयसे बुधैः ।
नारयो लेभिरे पृष्ठिं न वक्षः परयोषितः ॥ ३ ॥

---

१ पूर्वगतबलेन P २ पद्यमिदं जैनसिंहासनद्वात्रिंशिकायां प्रभावकचरिते श्रीवृद्धवादिप्रबन्धे (श्लो. ६४) च वर्तते. कथावल्यां च पद्यस्यास्य प्राकृतरूपं दृश्यते (अपभ्रंशकाव्यत्रयी पृ.७४ टि. १) ३ धराधिपः B H ४ वृथा भुक्तस्य A B ५ पद्यानि इत आरभ्य 'भट्टौ' पर्यन्तानि न सन्ति A B H पुस्तकेषु

८,१०,१२, पद्यानि प्रभावकचरिते श्रीवृद्धवादिप्रबन्धे वर्तन्ते। तान्येव १४ च भोजप्रबन्धेऽपि। १०,११,१२,१३,१४, पद्यानि सुभाषितावल्यां (२४५२,

११ सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीः करसरोरुहे ।
कीर्तिः किं कुपिता राजन् येन देशान्तरं गता ॥ ४ ॥

१२ अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः ।
मार्गणौघः समभ्येति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ ५ ॥

१३ आहते तव निःस्वाने स्फुटितं रिपुहृद्घटैः ।
गलिते तत्प्रियानेत्रे राजंश्चित्रमिदं महत् ॥ ६ ॥

१४ वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति सदा शोण एवाधरस्ते
बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः ।
वाहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्णं
स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानाभिलाषः ॥ ७ ॥

१५ अष्टौ० ॥ ८ ॥

९ तस्यामेव निशि नृपो वीरचर्यायां पुरि भ्रमन् भूयो भूयस्तैलिकमुखेन पठ्यमानमिदमश्रौषीत् ।

१६ अम्मीणओ सन्देसडओ तारय कन्ह कहिज्ज ।

प्रभातशेषां रजनीमवधीकृत्य तदुत्तरार्द्धमशृण्वन्निर्विण्णो नृपः सार्धं प्राप्य निद्रामकरोत् । प्रस्तूपकालेऽवसरकृत्यानन्तरं नृपेण तत्राहूतस्तैलिकस्तदुत्तरार्द्धं पृष्टः ।

जग दालिद्दिहि डुब्बिउं बलिबन्धण ह मुइज्ज ॥

२४५,३, २४५५, २४५४,२५६७, एवंक्रमतः) प्रदत्तानि । ८,९,१०,११,१२,१३, जैनसिद्धान्तभास्करायामपि । १०,११ शार्ङ्गधरपद्धत्यामपि १४ बाणस्यैवमुल्लिख्य सुभाषितावल्यां हरिचन्द्रस्येति च सदुक्तिकर्णामृते । एतत्पद्यं हेमचन्द्ररचिते काव्यानुशासनेऽपि वर्तते

१ अयमग्रे सम्पूर्णोऽस्ति अत्र मु. पुस्तके प्राकृतगाथाधिका वर्तते, परं त्वसंबद्धत्वादश्लीलत्वाच्च त्यक्ता २ दालिद्दिहि दुत्थियउ ए G दालिद्दिहिं दुत्थिउ D

श्रीसिद्धसेनोपदेशं पुनरुक्तं निर्णीय पृथिवीमनृणां कर्तुमारेभे[1]॥

१० अथ 'मत्सदृशः कोपि जैनो नृपतिर्भावीति' पृष्टे श्रीसिद्धसेनसूरिभिरभिदधे—

१७ पुन्ने[2] वाससहस्से सयम्मि वरिसाण नवनवइ अहिए।
होही कुमरनरिन्दो तुह विक्कमराय सारित्थो॥

११ अथान्यस्मिन्नवसरे जगत्यनृणीक्रियमाणे निजौदार्यगुणेनाहंकृतिं दधानः प्रातः कीर्तिस्तम्भं कारयिष्यामीति चिन्तयंस्तस्मिन्नेव निशीथे वीरचर्यया चतुष्पथान्तः परिभ्रमन् युद्ध्यमानवृषभाभ्यां त्रासितः कस्यापि दारिद्र्योपद्रुतद्विजन्मनो जीर्णवृषभकुटीस्तम्भमभ्यारूढो यावत्तिष्ठति ताव-

---

१ अत्र नृपतिमनोनुसारी पृथ्वीरसप्रबन्धोधिको दृश्यते B आदर्शे मुद्रितपुस्तके १३० पृष्ठे च ततश्चोद्धृतः—उज्जयिन्यां राजा विक्रमादित्यो भट्टमात्रेण समं महाकाले नाटकालोकनार्थं गुप्तवेषो गतः। कालान्तरितेन नागरिकसुतेन कार्यमाणे नाटके सूत्रधारमुखात्तद्वर्णनं श्रुत्वा राजापि नागरिकद्रव्यग्रहणाय मनसि लोभं कृतवान्। पश्चात्कियत्कालमतिक्रम्य तृषितो मुख्यवेश्यागृहे भट्टमात्रपार्श्वात्पानीयं याचितवान्। तत्र वृद्धवेश्या प्रधानान् पुत्रान् भणित्वा तन्निमित्तमिक्षुरसमादातुमुपवने गता। मूलकैरिक्षुदण्डान् भित्त्वा तयार्धघटेऽप्यसंभृते दुर्मनस्का करकं भृत्वा वेलाविलम्बेनागता राज्ञा इक्षुरसे पीते भट्टमात्रेण वेलाविलम्बदौर्मनस्यकारणं पृष्टा जगाद। अन्यदिने एकेन निर्भिन्नेक्षुदण्डेन सकरको घटो भ्रियते। अद्य घटोपि न संपूरितः। तत्कारणं न ज्ञायते। भट्टमात्रेण (पुनः) पृष्टं यूयमेव परिणतमतयस्तत्तत्कारणं जानीत ततो विचार्य निवेदयन्तु। वेश्यापि वदति। पृथ्वीपतेर्मनः प्रजासु विरुद्धं जातं ततः पृथ्वीरसोऽपि क्षीणो जातः। इति कारणं निवेदितवती। राजापि तद्बुद्धिकौशलाद्यमत्कृतः। स्वभुवनशयनीये सुप्त इति चिन्तितवान्। अकृतेऽपि प्रजापीडने विरुद्धचिन्तामात्रेणापि पृथ्वीरसहानिर्जाता अतः प्रजां न पीडयिष्यामीति कृतनिश्चयो नृप इति परीक्षणार्थं द्वितीयायां निशायां तृषामिषात्तद्गृहे गत्वा शीघ्रमेव सहर्षया तयानीतमिक्षुरसं पीत्वा शयनीये सुप्तवान्। वेश्यापि भट्टमात्रपृष्टा राज्ञः प्रजासु हृष्टं मनो निवेदितवती। राज्ञापि आत्मनिशावृत्तान्तं निवेद्य पुनरपि तस्यै वृद्धवेश्यायै परचित्तोपलक्षणतुष्टेन हारो दत्तः। इति नृपतिमनोनुसारी पृथ्वीरसप्रबन्ध.॥ २ पुण्णे

त्तावेव वृषौ शृङ्गाग्रेण तं स्तम्भं भूयो भूयस्ताडयतः[1] । अत्रान्तरे स विप्रोऽकस्मान्निद्राभङ्गमासाद्याकाशे शुक्रगुरुभ्यां निरुद्धं चन्द्रमण्डलमवलोक्य गृहिणीमुत्थाप्य चन्द्रमण्डलसूचितं तन्नृपतेः प्राणसङ्कटमवगम्य होतव्यद्रव्याणि तदुपशान्तये होमार्थमुपढौकयेति सावधानं नृपे शृण्वति स गृहिण्योचे । अयं नृपः पृथिवीमनृणां कुर्वन्मम कन्यासप्तकस्य विवाहाय द्रव्यमयच्छन्शान्तिकर्मणा कथं व्यसनान्मोचयितुमुचित इति तद्वचसा सर्वथा परिहृतगर्वस्तत्सङ्कटाच्छुट्टितः कीर्त्तिस्तम्भं[2] विस्मरन् राज्यं चिरं चकार* ॥

---

१ ताडयतः। उपरि च फणी पुच्छावलम्बेनाधोभूय कुसुमगन्धिनृपशिरसि दंशाय पुनः पुनः फूत्कुर्वन्ति। अत्रान्तरे B २ कीर्तिस्तम्भवार्तां H

* चकार:—

स्वच्छं सज्जनचित्तवल्लघुतरं दीनार्थिवच्छीतलं
पुत्राल्लिङ्गनवत्तथा च मधुरं बालस्य संजल्पवत्।
एलोशीरलवङ्गचन्दनलसत्कर्पूरपालीमिल-
त्पाटल्युत्पलकेतकीसुरभितं पानीयमानीयताम् ॥ १ ॥
यदा जीवश्च शुक्रश्च परितश्चन्द्रमण्डलम् ।
परिवेष्टयतस्तद्वै राजा कष्टेन जीवति ॥ २ ॥
इति विक्रमार्कस्य निर्गर्वताप्रबन्धः ॥

अथान्यस्यां निशि (इत्यादि भोजवृत्तान्ते द्रष्टव्यं, तत्रायं विशेषः) एका रजकी राज्ञा पृष्टा । वस्त्राणि विरूपाणि कथं ससैकतानि । तयोक्तं—

यासौ दक्षिणदक्षिणार्णववधूरेवाप्रतिस्पर्द्धिनी
गोविन्दप्रियगोकुलाकुलतटी गोदावरी विश्रुता ।
तस्यां देव गतेऽपि मेघसमये स्वच्छं न जातं जलं
त्वद्दण्डद्विरदेन्द्रदन्तमुशलप्रक्षोभितैः पांशुभिः ॥ १ ॥
रजकवधूवचनमिदं श्रुत्वा नरनाथनायकः स ददौ ।
स्वाङ्गपृष्टकलहिरा लक्षं भूक्षेपमात्रेण ॥ २ ॥
चौरमागधविप्रेभ्यो रजक्यै कविताश्रुतौ ।
चालुः प्रक्षीकं दानं दत्तं विक्रमभूभुजा ॥ ३ ॥

इत्यधिकौ प्रबन्धौ B आदर्शे मुद्रितपुस्तके च परिशिष्टे २१२ पृष्ठे प्रदत्तौ

१८ कट्ठं काउं सुकं च साहसं महलिअं च अप्पाणं ।
अजरामरं न पत्तं हा विक्रम हारिओ जम्मो ॥

१२ कदाचिदायुःप्रान्ते केनाप्यायुर्वेदविदा श्रीविक्रमस्य वपुरपाटवे वायसपिशिताहारेण रोगशान्तिर्भवतीत्युपदिष्टे नृपेण तस्मिन्पाके कार्यमाणे-प्रकृतिव्यत्ययं विमृश्य नृप इति ज्ञापितः । साम्प्रतं धर्मौषधमेव बलवत् । प्रकृतेर्विकृतिरुत्पातः । जीवितलोलुपतया लोकोत्तरां सत्वप्रकृतिमपहाय काकमांसमभिलषन्सर्वथा न जीवसीति वैद्येनाभिहितस्तं पारितोषिकदानपूर्वं परमार्थबान्धवमिति श्लाघमानो गजतुरगकोशादिसर्वस्वमार्थिभ्यो वितीर्य राजलोकं नगरलोकमापृच्छय विजने क्वापि धवलगृहप्रदेशे तत्कालोचितस्नानदानदेवार्चनपूर्वं दर्भस्रस्तराधिरूढो ब्रह्मद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिं करिष्यामीति विमृशन्नकस्मादाविर्भूतमप्सरोगणं स ददर्श । अञ्जलिं बद्ध्वा प्रणामपूर्वं का यूयमिति पृष्टे । न वाग्विस्तरार्होऽयमवसरः । आपृच्छनायैव वयमुपागता इत्यभिधायाप्सरसोऽपसरन्त्यो नृपेण भूयोऽभिदधिरे । नवीनब्रह्मणा निर्मितानां भवतीनामद्वैतरूपवतीनामेकमेवं रूपं नासया हीनमिति जिज्ञासुरस्मि । अथ ताः सहस्ततालं विहस्य निर्जमपराधमस्मासु संभावयसीति ता मौनमाश्रिता नृपेणोचिरे । स्वर्गलोकस्थितासु भवतीषु ममापराधः कथं संभाव्यत इति नृपवचःप्रान्ते तासां मुख्यया सुमुख्याचचक्षे । राजन्प्राग्पुण्योदयेन साम्प्रतं नवापि निधयस्तव सौधेऽवतेरुस्तदधिष्ठात्र्यो वयं । भवता देवतारूपेणाजन्मावधि महादानानि ददतैकस्यैव निर्धेरेतावदेव व्ययकलितं यावत्त्वं नासाग्रं न पश्यसि । इत्थं तदुक्तिमाकर्ण्य ललाटं करतलेन स्पृशन् यद्यहं नवनिधीन्वेद्मि तदा नवभ्यः पुरुषे-

१ स्नानदान P २ रूपवतीनामेव P ३ ता दत्तहस्त A B ता दत्तस्वहस्त H ३ निर्जमेवापराधं A B ४ तासु मुख्यया P ताभ्यो मुख्यया B ५ नवनिधीनवतीर्णान्वेद्मि A B H

भ्यस्तान्समर्पयामीति दैवेनाज्ञानभावाद्वञ्चित इत्युच्चरंस्तामिः कलौ मवा-नेवोदार इति प्रतिबोधितः परलोकमाप। ततः प्रभृति तस्य विक्रमादि-त्यस्य जगत्ययमधुनापि संवत्सरः प्रवर्त्तते ॥ श्रीविक्रमार्कस्य दाने विविधाः प्रबन्धाः ॥

२ अथ शालिवाहनप्रबन्धः॥

१३ अथ दाने विद्वत्तायां च श्रीशातवाहनकथा यथाश्रुता ज्ञेया। तत्पूर्वभवकथा चैवं। श्रीप्रतिष्ठानपुरे[२] शातवाहनभूपो राजपाटिकायां गच्छ-न्नगरप्रत्यासन्ननद्यां वीचिभिर्नीरतीरक्षिप्तं मत्स्यमेकं हसन्तमालोक्य प्रकृते-र्विकृतिरुत्पात इति भयभ्रान्तो नृपः सर्वानेव विदग्धपुरुषान्सन्देहममुं पृच्छञ्ज्ञानसागरनामानं जैनमुनिं पप्रच्छ। ज्ञानातिशयेन तेन तत्पूर्व-भवं विज्ञायेत्युपदिष्टं। यत्पुरातनभवे त्वमस्मिन्नेव पत्तने उच्छिन्नवंशः काष्ठभारवाहनैकवृत्तिस्तस्यामेव नद्यां भोजनावसरे संनिहितशिलातले सक्तून्पयसालोड्य नित्यमश्नासि। कस्मिन्नप्यहनि जैनमुनिं मासोपवास-पारणाहेतोः पुरो व्रजन्तमाहूय तं सक्तुपिण्डं तस्मै प्रादात्। तस्य पात्रदानस्यातिशयात्त्वं शातवाहननृपतिरासीः स मुनिर्देवो जातस्तद्दे-वताधिष्ठानवशात्तं काष्ठभारवाहिनो जीवं त्वां नृपतितयोपलक्ष्य प्रमोदाद्ध-सितवान्। तत्कथासंमहश्चैवं—

* वरिसाणि सयचउक्कसत्तरिजुयाइ जिणन्दवीरस्स। निव्वाणे सम्पत्ते उप्पण्णो विक्कमो राउ ॥ निर्वाणे प्राप्तस्य जिनेन्द्रवीरस्य व्यतीत्याधिकषट्शतानि वर्षाणि शतानि तदा विक्रम उत्पन्नो राजा॥ इति जैनश्रुतपरंपरा टिप्पण्यां प्रथमावृत्तिसंशोधकेनोद्धृता॥

१ शातवाहनराजप्रबन्धा लिख्यन्ते B २ प्रथमसंस्करणे प्रबन्धान्तरात्शा-लिवाहनकथा टिप्पण्यामुद्धृता पृ. २४–३१. ३ धृतिशब्दाग्रे–' अहो कोपि दरि-द्राणां दारिद्र्यव्याधिरद्भुतः। धृतिश्चार्थेऽपि य. पीयमाने न क्षयभूरभूत् ॥ एषोऽधिकः श्लोक. B आदर्शे वर्तते ४ जैनमुनिं दृष्ट्वा पूर्वभवे मया कस्मैचिन्न ददे तस्येदं फलं यदुक्त—रम्येषु वस्तुषु मनोहरतां गतेषु रे चित्त खेदमुपयासि कथं वृथा त्वं। पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा पुण्यैर्विना न हि भवन्ति समीहितार्थाः ॥ इत्थं चिन्तयित्वा मुनिमार्गे तं सक्तुपिण्डं एव पाठ B आदर्शे ५ शातवाहननृपतिरासीः P

१९) मीनानने प्रहसिते भयमीतमाह श्रीसातवाहनमृपिर्भवतात्र नद्याम् ।
यत्सक्तुगिर्मुनिरकार्यत पारणं प्राक् दैवाद्धवन्तमुपलक्ष्य शयो जहासं ॥

स श्रीसातवाहनः पूर्वभवदृत्तान्तं जातिस्मृत्या साक्षात्कृत्य ततः प्रभृति दानधर्ममाराधयन् सर्वेषां महाकवीनां विदुषां च संग्रहपरः। चतसृभिः स्वर्णकोटीभिर्गाथाचतुष्टयं क्रीत्वा सप्तशतीगाथाप्रमाणं शालिवाहनाभिधानं संग्रहगाथाकोशं शास्त्रं निर्माप्यं नानावदातनिधिः सुचिरं राज्यं चकार। तद्गाथाचतुष्टयं बहुश्रुतेभ्यो ज्ञेयम् ॥

१ इयं कथा इयत्प्रकारान्तरेण प्रबन्धकोशे दृश्यते २ गाथाकोशं K ३ प्रबन्धकोशेऽप्येवं कथितम् ४ तद्गाथाचतुष्टयमेतयथा इत्येवमुक्त्वा निम्नलिखिता दश गाथा a आदर्शे मुद्रित पुस्तके च प्रदत्ताः—

हारो वेणीदण्डो खट्टुगलियाइ तह य तालुत्ति ।
एयाइ नवरि सालाहणेण दहकोडि गहियाइ ॥ १ ॥
मंगं चिय अलहन्तो हारो पीणुंनयाण थणयाण ।
उंव्विम्बो भमइ उरे जउणानइफेणपुञ्जु व्व ॥ २ ॥
कसिणुज्जलो य रेहइ वेणीदण्डो नियम्बबिम्बम्मि ।
तह सुन्दरि सुरयमहानिहाणरक्खाभुयङ्ग व्व ॥ ३ ॥
पॅरिओससुन्दराइं सुरए आयन्ति जाइं सुक्खाइं ।
विरहाओ ताइं पियसहि खट्टुंगलियाइ कीरन्ति ॥ ४ ॥
मा जाण कीर जह चञ्चुलालियं पडइं पक्कमाइन्दं ।
जरढतणतुच्छियं ँउज्जुयतालाहलं एयं ॥ ५ ॥
ताण पुरोयमरीइं कयलीथम्भाण सरिसपुरिसाण ।
जे अत्तणो विणास फलाइं दिन्ता न चिन्तन्ति ॥ ६ ॥
जह सरणो तह मुक्के वि पायवे धरइ अणुदिणं विञ्झो ।
उच्छंगवट्टिये निग्गुणंपि गरूया न छड्डन्ति ॥ ७ ॥
पढमो नेहाहारो तेहि तिरिएहिं तई कहवि गहिऊ ।
पिच्छन्ति जे न अमं ताविय आजम्म मुंज्जारा ॥ ८ ॥

१ मग्गु b c २ पीणुण्ण आणयणआण b c ३ उव्विम्भो a उव्विग्गो b c ४ परितोससुन्दराइ b सुरएसु लहन्ति जाइ सोक्खाइं ताइच्चिय उण विरहे C d ५ खण्डुग्गिमाइ b खड्डुग्गिणिहाइ d ६ पडेइ पक्क b ७ उज्जुयतालाहलं a ८ तहवि कहवि C ९ मुज्जारो a b c

३ ॥ अथ शीलव्रते भूयराजप्रबन्धः ॥ तद्यथा—

१४ †षट्त्रिंशद्ग्रामलक्षप्रमिते कन्यकुब्जे[1] नगरे कल्याणकटके पानीयाधिकृतप्रियाभिलापव्यतिकराद्राजा भूयदेवो मालवके श्रीकद्रमहाकालमाराध्य मालवकं तस्मै देवाय दत्त्वा स्वयं तापसोऽभूदिति संक्षेपः॥

४ [अथ वनराजादिचापोत्कटवंशः]

१५ तस्य कन्यकुब्जस्यैकदेशो गुर्जरधरित्री तस्यां गुर्जरभुवि वढीयाराभिधानदेशे पञ्चासरग्रामे चापोत्कटवंश्यं झोलिकासंस्थं बालकं वणनाम्नि[2] वृक्षे निधाय तन्मातेन्धनमवचिनोति। प्रस्तावात्तत्रायातैर्जैनाचार्यैः

सयलजणाणन्दयरो मुक्कस्स वि एस परिमलो जस्स।
तस्स नवसरसभावम्मि हुज्ज किं चन्दणदुमस्स ॥ ९ ॥
कयलिन्रू विञ्झगिरी नेहाहारो य चन्दणदुमो य।
एयाओ नवरि सालाहणेण नवकोडिगहियाओ ॥ १० ॥

† अयं प्रबन्धो निम्नलिखितेन रूपेण B II K आदर्शेषु मुद्रितपुस्तके च परिशिष्टे १३३ पृष्ठे दृश्यते—षट्त्रिंशद्ग्रामलक्षप्रमिते कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकनाम्नि राजधानीनगरे भूराज इति राजा राज्यं कुर्वन् कस्मिंश्चित्प्रभातसमये राज्ञा राजपाटिकायां गेचरभेकस्मिन्सौधतले वातायनस्थितां कामपि मृगाक्षीं मृगयमाणो निजचित्तापहारापराधिनीं तां जिहीर्षुर्निजं पानीयाद्यधिकृतपुरुषं समादिदेश। स च तां नृपसौधे समानीय कस्मिंश्चिद्रहःप्रदेशे स्थापयित्वा नृपं विज्ञपयामास। नृपेण च तत्रागतेन बाहुदण्डे धृता सती भूपमवादीत्। स्वामिन् सर्वदेवतावतारस्य भवतो हन्त कोऽयं नीचनार्यामभिलाषः। ततस्तद्वाक्यामृतेनोपशान्तकामानलो नृपः कासीति तां प्रोचे। तयाहं दासीत्यभिहिते किं तथ्यमेतदिति नृपादेशात्प्रभोदीतः पानीयाधिकृतस्तस्य पत्न्यहं दास्याः सुतासीति तद्वार्तयान्तर्धमस्तृतो नृपतिः सद्यो विलीनकामाग्निः स्वां सुतां मन्यमानो विससर्ज। तस्या वपुषि निजकरौ लग्नाविति विचिन्त्य रुधिरप्रदवाञ्छया निशीथे निजैरेव धार्मिकसंवाहप्रविष्टनरकरभ्रान्त्या निजावेव भुजौ निग्राहयामास। अथ प्रत्यूषे तान्धार्मिकान् सचिवैर्निगृह्यमाणान्निवार्य मालवमण्डले महाकालदेवप्रासादे गत्वा स्वयं देवमाराधयंस्तस्थौ। देवादेशाद्भुजद्वये लब्धे सति तं कन्यकुब्जाख्यमात्मदेशं मालवपुरं सर्वं देवाय दत्त्वा तद्रक्षाधिकृतान् परमारराजपुत्रान्नियोज्य स्वयमेव तापसीं दीक्षामङ्गीचक्रे। इति शीलव्रते भूयराजप्रबन्धः।

१ कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकनाम्नि राजधानीनगरे II २ वाननाम्नि A

श्रीशील[1]गुणसूरिनामभिरपराह्णेऽपि तस्य वृक्षस्य छायामनमन्तीमालोक्य झोलिकास्थितस्य तस्यैव बालकस्य पुण्यप्रभावोऽयमिति विमृश्य जिनशासनप्रभावकोऽयं भावीत्याशया वृत्तिदानपूर्वं तन्मातुः पार्श्वात्स बालो जगृहे। वीरमतीगणिन्यो[2] स बालः परिपाल्य[3]मानो गुरुभिर्दत्तवनराजाभिधानोऽष्टवार्षिको देवपूजाविनाशकारिणां मूषकाणां रक्षाधिकारे नियुक्तः । स ताँल्लो[4]ष्टैर्निघ्नन् गुरुभिर्निषिद्धोऽपि चतुर्थोपायसाध्यांस्तानेवं जगौ । तस्य जातके राजयोगमवधार्यायं महान्नृपतिर्भावीति निर्णीय स मातुः पुनः समर्पितो मात्रा समं कस्यामपि पल्लि[5]भूमौ स्वमातुलस्य चौरवृत्त्या वर्तमानस्य सर्वत्र धाटीप्रपातमकरोत्[*] ॥

१६ कदाचित् काकरग्रामे खात्रपातनपूर्वं कस्यापि व्यवहारिणो गृहे धनं मुष्णन्दधिभाण्डे करे पतिते सत्यत्र भुक्तोऽहमिति विचिन्त्य तत्सर्वस्वं तत्रैव मुक्त्वा विनिर्ययौ। परस्मिन्नहनि लक्ष्मीनाम्न्या श्रीदेव्या निशि गुप्तवृत्त्या सहोदरवात्सल्यादाहूतः । तया भोजनवस्त्रदानपूर्वक[6]मुपकृतो मम पट्टाभिषेके भवत्यैव भगिन्या तिलकं विधेयमिति प्रतिपेदे ॥

१७ अथान्यस्मिन्नवसरे चरट[7]वृत्त्या वर्तमानस्य चौरैः काप्यरण्यप्रदेशे रुद्धो जम्बा[8]भिधानो वणिग्त्तं चौरत्रयं दृष्ट्वा[9] बाणपञ्चकमध्याद्बाणद्वयं भञ्जंस्तैः पृष्टे इति प्राह भवन्नि[10]तयाधिकं बाणद्वयं विफलमित्युक्ते तदुक्तं चल[11]वेध्यं बाणेनाहत्य तैः परितुष्टैरात्मना सह नीतस्तयो[12]र्धैर्यविद्याचमत्कृतेन श्रीवनराजेन मम पट्टाभिषेके त्वं महामात्यो भावीत्यादिश्य विसृष्टः ॥

---

१ शीलगणि A शीलगण B २ गणिना A K ३ प्रतिपाल्यमानः B
४ बाणैर्निघ्नन् A B बाणेन a ताञ्छाणेननिघ्नन् b c ५ पल्लीभूमौ a c

* अत्र A आदर्शे निम्नलिखितमधिकं–चौरस्यभावे लभ्ये न सुखं कदाचिदपि । यतः– नक्तं दिवा न शयनं प्रकटा न चर्या स्वैरं न चान्नजलवस्त्रकलत्रभोगः । शंकानुजादपि सुतादपि दारतोऽपि लोकस्तथापि कुरुते ननु चौर्यवृत्तिम् ॥ (पद्यमिदं कविरामचन्द्रकृतकौमुदीमित्राणन्दनाटकस्थं अं. ७ श्लो. ३)

६ स्नानभोजनवस्त्रदानपूर्वकं A B K भोजनवस्त्रदानपूर्वकं P ७ चौरवृत्त्या A
८ जाम्ब a ९ तेन दृष्टः b १० भवेत् b ११ चलवेध्यं P १२ तयोपॄ A

१८अथ कन्यकुब्जादायातपञ्चकुलेन तद्देशराज्ञः सुतायाः श्रीमहणिकाभिधानायाः कञ्चुकसम्बन्धे पितृमदत्तगूर्जरदेशस्योद्ग्राहणकहेतवे समागतेन सेलभृद्भनराजाभिधानश्चक्रे । पञ्मासीं यावद्देशमुद्ग्राह्य चतुर्विंशतिसंख्यान् रूप्यकद्रम्मलक्षांस्तेजोजात्यांश्चतुःसहस्रसंख्यांस्तुरङ्गमान्गृहीत्वा पुनः स्वदेशं प्रति प्रस्थितं पञ्चकुलं सौराष्ट्राभिधानघाटे वनराजो निहत्य कस्मिन्नपि वननिकुञ्जे तद्राजभयाद्वर्षं यावद्गुप्तवृत्त्या तस्थौ ॥

१९ अथ निजराज्याभिषेकाय नगरनिवेशचिकीः शूरां भूमिमवलोकमानः पीपलुलातडागपाल्यां सुखनिषण्णेन मारूयाडसाखडसुतेनाणहिल्लनाम्ना पृष्टः। किमु विलोक्यते। नगरनिवेशयोग्या शूरा भूमिरवलोक्यते इति तैः प्रधानैरभिहिते यदि तस्य नगरनिवेशस्य मम नाम ददत ततस्तां भुवमावेदयामीत्यभिधाय जालिवृक्षसमीपे गत्वा यावती भूः शशकेन श्वात्रासितस्तावतीं भुवं दर्शयामास। तत्राणहिल्लपुरनाम्ना नगरं निवेश्य संवत् ८०२ वर्षे वैशाखसुदि २ सोमे श्रीविक्रमार्कतस्तस्य जालितरोर्मूले धवलगृहं कारयित्वा राज्याभिषेकलग्ने काकरग्रामवास्तव्यां तां प्रतिपन्नभगिनीं श्रीदेवीमाहूय तया कृततिलकः श्रीवनराजो राज्याभिषेकं पञ्चाशद्वर्षदेश्यःकारयामास । स जम्बाभिधानो वणिग् महामात्यश्चक्रे। पञ्चासरग्रामतः श्रीशीलगुणसूरीन् समक्तिकमानीय धवलगृहे निजसिंहासने निवेश्य कृतज्ञचूडामणितया सप्ताङ्गमपि राज्यं तेभ्यः समर्पयंस्तैर्निःस्पृहैर्भूयो निषिद्धः। प्रत्युपकारबुद्ध्या तदादेशाच्छ्रीपार्श्वनाथप्रतिमालंकृतं पञ्चासराभिधानं चैत्यं निजाराधकमूर्तिसमेतं च कारयामास। तथा तेन धवलगृहकण्ठे कण्ठेश्वरीप्रासादश्च कारितः ॥

१ ताद्रराज्ञ. P २ महणकाभिधानाया· a b ३ स्योद्ग्राहणकसंबंधहेतवे B ४ सेलभृत A B ५ पारूपकद्रम्म B H ६ पञ्चकुलशब्दो हर्षचरिते प्राचीनोत्कीर्णलेखेषु च दृश्यते ७ राजधानीनगर B H ८ शशकेनोत्त्रासिता P ९ श्रियादेवीं P १० जाम्बाभिधानः a ११ धवलगृहे कण्ठेश्वरी A B K

२०) गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात्प्रभृत्यपि ।
जैनैस्तु स्थापितं मन्त्रैस्तद्द्वेषी नैव नन्दति ॥ १ ॥

२० पूर्वं निरुद्धं वर्षे ५९ मास २ दिन २१ श्रीवनराजेन राज्यं कृतं। श्रीवनराजस्य सर्वायुर्वर्ष १०९ मास २ दिन २१। संवत् ८६२ वर्षे आषाढसुदि ३ गुरौ अश्विन्यां सिंहलग्ने वहमाने वनराजसुतस्य श्रीयोगराजस्य राज्याभिषेकस्तस्य त्रयः कुमाराः ॥

२१ अन्यस्मिन्नवसरे क्षेमराजनाम्ना कुमारेण राजेति विज्ञपयांचक्रे । देशान्तरीयस्य राज्ञः प्रवहणानि वात्यावर्त्तेन विपर्यस्तानि । अन्यवेलाकूलेभ्यः श्रीसोमेश्वरपत्तने समागतानि । तत्रस्तेषु तेजस्वितुरंगमसहस्रं तथा गजानां सार्द्धशती संख्यया परवस्तूनि कोटिसंख्यया । एतावत्सर्वं निजदेशोपरि स्वदेशमध्ये भूत्वा संचरिष्यति । यदि स्वाम्यादिशति तदा तदानीयते इति विज्ञप्तेन राज्ञा तन्निषेधः कृतः। तदनन्तरं तैस्त्रिभिः कुमारै राज्ञो वयोवृद्धभावाद्वैकल्यमाकल्य तस्यामपि स्वदेशप्रान्तभूमौ सैन्यं सज्जीकृत्याज्ञातचौरवृत्त्या तत्सर्वमाच्छिद्य स्वपितुरुपनिन्ये । अन्तः कुपितेन मौनावलम्बिना राज्ञा न किमपि तेषां प्रतिपत्त्यादि कृतं । तत्सर्वं नृपतिसात्कृत्वा क्षेमराजकुमारेणैतत्कार्यं सुन्दरं कृतमसुन्दरं वेति विज्ञप्तो नृपतिर्बभाषे । यदि सुन्दरमुच्यते परस्वलुण्टनपातकं यदसुन्दरमभिधीयते तदा भवदीयचेतसो विरक्तिः । अतो मौनमेव श्रेय इति सिद्धं । श्रूयतां भवदीयप्रथमप्रश्ने परवित्तापहृतौ निषेधहेतुः । यदा परमण्डलेषु नृपतयः सर्वेषामपि राज्ञां राज्यप्रशंसां कुर्वन्ति तदा गुर्जरदेशे चरटराज्यमित्युपहसन्ति । अस्मत्स्थानपुंरुषैरित्यादिस्वरूपं विज्ञप्तिकया ज्ञाप्यमानाः किंचिन्निजपूर्वजवैमनस्यमावहन्तो दूयामहे । यद्ययं पूर्वजकलङ्कः सर्वलोकहृदये विस्मृतिमावहति तदा समस्तराजपङ्क्तिषु वयमपि राजशब्दं लभामहे ।

१ तत्र नन्दति B H २ पूर्वं वर्षे ६० श्रीवनराजेन B संवत् ८०२ पूर्वं वर्षे ६० श्री वनराजेन राज्यं कृतं । संवत् ८६२ वर्षे श्रीयोगराजस्य राज्याभिषेकः इत्येवं पाठ- L आदर्शे. ३ शुद्ध १३ A B ४ सार्द्धघटासंख्ययारूपं H सार्द्धशत b सिद्धघटा रू. १८ b ५ प्रत्यादिष्टं B H ६ भ्रहमत्पुरुषैः P

धनलवलोलुभैर्भवद्भिः स पूर्वजकलङ्क उत्सृज्य पुनर्नवीकृतः । तदनन्तरं राज्ञा शस्त्रागारात्तिजं धनुरुपानीय यो भवत्सु बलवान् स इदमारोपयत्विति समादिष्टे सर्वाभिसारेण तत्रैकेनाप्यधिरोप्यत इति राज्ञा हेलयै-वाधिज्यीकृत्यमिदधे—

२१) आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदोऽनुजीविनाम् ।
पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशादस्मास्वशस्त्रवधकारिषु पुत्रेषु को दण्ड उचितः । अतो राज्ञा प्रायोपवेशनपूर्वकं विंशत्यधिकवर्षशते पूर्णे चिताप्रवेशः कृतः । अनेन राज्ञा भट्टारिकाश्रीयोगीश्वरीप्रासादः कृतः ।

२२ अनेन राज्ञा वर्षाणि ३९ राज्यं कृतं । सं. ८९७ पूर्वं वर्ष २५ श्री क्षेमराजेन राज्यं कृतं । सं. ९२२ पूर्वं वर्ष २९ श्रीभूयडेन राज्यं कृतं । अनेन श्रीपत्तने श्रीभूयडेश्वरप्रासादः कारितः । सं. ९५१ पूर्वं श्रीवैरिसिंहेन (श्रीवीरसिंहेन B) वर्षाणि २५ राज्यं कृतं । सं. ९७६ पूर्वं वर्ष १९ श्री रत्नादित्येन राज्यं कृतं । सं. ९९१ पूर्वं वर्षाणि ७ श्रीसामन्तसिंहेन राज्यं कृतं । एवं चापोत्कटवंशे सप्त नृपतयोऽभूवन् विक्रमकालतः संख्यया वर्षाणि ९९८५ ॥

---

१ उन्मृज्य a B H K २ चाधिज्यं विदधे H ३ द्विजन्मनाम् A B H ४ दाज्ञाभङ्गात् a K

५ मुद्रितपुस्तके a आदर्शानुसारी निम्नलिखित पाठः । संव० ८७८ श्रावणसुदि ४ निरुद्धं वर्षं १७ मास १ दिन १ श्रीयोगराजेन राज्यं कृतं ॥ सं० ८७८ । श्रावणसुदि ५ उत्तराषाढनक्षत्रे धनुर्लग्ने रत्नादित्यस्य राज्याभिषेको बभूव । सं० ८८१ कार्तिकसुदि ९ निरुद्धं वर्षं ३ मास ३ दिनान्यनेन राज्ञा राज्यं चक्रे ॥ सं० ८९८ । वर्षे ज्येष्ठसुदि १३ शनौ हस्तनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीक्षेमराजदेवस्य राज्याभिषेकः समजनि । सं० ९२२ । भाद्रपदसुदि १५ रवौ वर्षं १८ । मास ३ दिन १० अस्य राज्ञो राज्यनिपन्नः । ५ । सं० ९३५ । वर्षं आश्विनसुदि १ सोमे रोहिणीनक्षत्रे कुम्भलग्ने श्रीचामुण्डराजदेवस्य पट्टाभिषेकः समजनि ॥ ६ ॥ सं० ९३८ माघवदि । ३ सोमे निरुद्धं वर्षं ११ । मास ४ दिन १९ अनेन राज्ञा राज्यं विदधे ॥ सं० ९३८ । माघवदि १४ भौमे स्वातिनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीआगडदेवो राज्ये उपविष्टः । अनेन

५ [॥ अथ मूलराजप्रबन्धः ॥]

२२) असेव्या मातङ्गाः परिगलितपक्षाः शिखरिणो
जडप्रीतिः कूर्मो फणिपतिरयं च द्विरसनः ।
इति ध्यातुर्धातुर्धरणिधृतये सान्ध्यचुलका—
द्समुत्तस्थौ कश्चिद्विलसदसिपट्टः सुभटः ॥ इति ॥

२३ अथ पूर्वोक्तश्रीभूयडराजवंशे मुञ्जालदेवसुता राजबीजदण्डक-नामानस्त्रयः सहोदरा यात्रायां श्रीसोमनाथं नमस्कृत्य ततः प्रत्यावृत्ताः । श्रीसामन्तसिंहदेवनृपं वाहकेल्यामवलोकमानास्तुरगस्य नृपेण कशाघाते दत्ते सति कार्पटिकवेषधारी राजनामा क्षत्रियोऽनवसरे दत्तेन तेन कशाघातेन पीडितः शिरःकम्पपूर्वं हाहेति शब्दमवादीत् । राज्ञा तत्कारणं पृष्टः स तुरङ्गमेन कृतं गतिविशेषं न्युञ्छनयोग्यमनवधार्य कशाघाते दीयमाने मर्मैव मर्माघातः समजनि । तेन तद्वचसा चमत्कृतेन राज्ञा तुरङ्गो वाहनाय समर्पितस्तस्यैव । अश्वाश्ववारयोः सदृशयोगमालोक्य पदे पदे तयोर्न्युञ्छनानि कुर्वंस्तेनैव तदाचारेण तस्य महत्कुलमाकलय्य लीलादेवीनाम्नीं स्वभगिनीं ददौ । आधानानन्तरं कियत्यपि गते कालेऽकाण्डमरणे संजाते सचिवैरपत्यमरणं पर्यालोच्य तदुदरविदारणपूर्वमपत्यमुद्धृतं । मूलनक्षत्रजातत्वात्स श्रीमूलराजाभिधया समजनि । बालार्क इव तेजोमयत्वात्सर्ववल्लभतया पराक्रमेण मातुलमहीपालं मवर्द्धमानसाम्राज्यं कुर्वन् मदमत्तेन श्रीसामन्तसिंहेन साम्राज्येऽभिषिच्यते

कर्करायां पूर्यामाकलेश्वरकण्टेश्वरीप्रासादौ कारितौ । सं० ९६५। पौषशुदि ९ बुधे निरुद्ध वर्ष २६। मास १ दिन २० राज्यं कृतं ॥ सं० ९९०। पौषसुदि १० गुरौ आर्द्रानक्षत्रे कुम्भलग्ने भूयगडदेवः पट्टे समुपविष्टः । अनेन राज्ञा भूयगडेश्वरप्रासादः कृतः श्रीपत्तने प्राकारश्च सं० ९९१। वर्षे आषाढसुदि १५ निरुद्ध वर्ष २७। मास ६ दिन ५ राज्यं कृतं एवं चापोत्कटवंशे पुरुषाः ७ तद्वंशे १९० वर्ष मास २ दिनसप्त राज्यं जातं ॥

१ पूर्वोक्त श्रीभूयडराजवंशे राजबीजदण्डनामानस्त्रयः पुत्राः सहोदरा यात्रायां श्रीसोमनाथं नमस्कृत्य ततः प्रत्यावृत्य श्रीमदणहिल्लपुरे श्रीसामन्तसिंहनृपं वाहकेल्यां A B H K २ भूयड a P ३ योग्यता K ४ श्री भूयडदेवेन a P

स्वमंत्रिणोऽप्याख्याने च तदादि चापोत्कटानां राज्यमुपहासपदमिदम्। स इत्थमनुदिनं शिक्ष्यमाणो निजपरिकरं सज्जीकृत्य विस्रब्धेन मातुलेन स्वामिनो राज्ये तं निहत्य स्वयं एव भूपतिर्बभूव॥ सं० ९९८ वर्षे श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेको निष्पन्नः॥

२४ अस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षीयक्षितिपतिः श्रीमूलराजमभिषेणयितुं गूर्जरदेशसीम्नि समाजगाम। तथैवापरेण नरपतेस्तैलङ्गदेशीयराज्ञो बारपनामा सेनापतिरभ्याययौ। श्रीमूलराजेन तयोरेकस्मिन्निगृह्यमाणेऽपरः पार्ष्णिघातं कुरुत इति सचिवैः सह विमृश्य संकेते श्रीकन्थादुर्गं प्रविश्य कियन्त्यपि दिनान्यतिवाह्यन्ते। नवरात्रिकेषु समागतेषु सपादलक्षक्षितिपतिः स्वराजधान्यां शाकम्भर्यामेव स्वगोत्रजामाराधयिष्यति। तस्मिन्नवसरे श्रीबारपनामा सेनानीर्जीयेत। तदनु क्रमतः सपादलक्षक्षोणीपतिविरोधं सदोषे मन्त्रे श्रुते सति नृपः प्राह। मम लोके पलायनापवादः किं न भविष्यतीत्यादिष्टे त ऊचुः—

२३) यदपसरति मेषः कारणं तत्प्रहर्तुं मृगपतिरपि कोपात्संकुचत्युत्पतिष्णुः।
हृदयनिहितवैरा गूढमन्त्रप्रचाराः किमपि विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते॥

इति तद्वचसा श्रीमूलराजः श्रीकन्थादुर्गं प्रविवेश। श्रीसपादलक्षीयभूपतिः श्रीगूर्जरदेशे वर्षाकालमतिक्रामन्नवरात्रेषु समागतेषु तस्यामेव कटकभूमौ शाकम्भरीनगरं निवेश्य तत्र गोत्रजामानीय तत्रैव नवरात्राणि मारेभे। श्रीमूलराजस्तत्स्वरूपमवगम्य निरपायान्मन्त्रिणो ज्ञात्वा तत्कालोत्पन्नमतिवैभवो राजलाहणिकां प्रारभ्य राजादेशेन समस्तान्सामन्ततः

१ सं. ९९३ वर्षे आषाढसुदि १५ गुरौ, अश्विनीनक्षत्रे सिंहलग्ने रात्रिप्रहरसमये जन्मत एकविंशतितमे वर्षे श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेकः समजनि। इति B पुस्तके पाठः॥ २ मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे सर्वकल्याणकारकः। अधुना मूलराजेन योगविश्वे प्रशस्यते॥ इत्यादि स्तुतिभिः स्तूयमानः साम्राज्यं कुर्वन्नास्ते तस्मिन्नवसरे। A B H आदर्शेष्वेवं पाठः (मूलार्क इत्यादि श्लोकः सिद्धहेमप्रशस्तिगत श्लो. ६) ३ पराजेतु A ४ देशसन्धौ P ५ बारपनामा P श्रीबारप P ६ रतिकोपात् B ७ पद्यमिदं पञ्चतन्त्रे दृश्यते ८ लिहिणिकां B राजा लिहणिकां P

सामन्तानाहूय कूटलेखकव्ययकरणप्रतिबद्धपञ्चकुलमुखेन सर्वानपि राजपुत्रान्पदातींश्चान्वयावदाताभ्यामुपलक्ष्य यथोचितदानादिभिरावर्ज्य च समयसंकेतज्ञापनापूर्वं तान्सर्वान्सपादलक्षीयनृपतिशिबिरसंनिहितान्विधाय निर्णीते वासरे प्रधानकरभीमारुह्य तत्प्रतिपाळकेन समं भूयसीमपि भुवमाक्रम्य प्रत्यूषकालेऽतर्कित एव सपादलक्षीयनृपतेः कटकं प्रविश्य करभ्या अवरुह्य कृपाणपाणिरेकाक्येव श्रीमूलराजस्तद्दौवारिकमभिहितवान् । साम्प्रतं नृपतेः कः समयः श्रीमूलराजो राजद्वारे प्रविशतीति स्वस्वामिने विज्ञापयेति वदंस्तं दोर्दण्डप्रहारेण द्वारदेशादपसार्यायं श्रीमूलराज एव द्वारे प्रविशतीति तस्मिन्नभिदधाने गुरूदरान्तः प्रविश्य तस्य राज्ञः पल्यङ्के स्वयं निषसाद । भयभ्रान्तः स राजा क्षणमेकं मौनमवलम्ब्यैष रसाध्वसं विधूय भवानेव श्रीमूलराज इत्यभिहिते श्रीमूलराजः स्पष्टं जगौ ॐ इति । गिरमाकर्ण्य यावत्समयोचितं किंचिद्वक्ति तावत्पूर्वसंकेतितैस्तैश्चतुःसहस्रप्रमितैः पत्तिभिः स गुरूदरः परिवेष्टयांचक्रे । अथ मूलराजेन स नृप इत्यभिदधे । अस्मिन्भूवलये नृपतिः समरवीरः समरे यो मम सम्मुखस्तिष्ठति स कोऽपि नास्त्यस्ति वेति मम विमृशतस्त्वमुपयाचितैरुपस्थितोऽसि । परमशनावसरे मक्षिकासन्निपात इव तिलङ्गदेशीयतैलपाभिधानराज्ञः सेनापतिं मज्जयाय समागतं यावच्छिक्षयामि तावत्त्वया पार्ष्णिघातादिव्यापाररहितेन स्थातव्यमिति त्वामुपरोद्धुमहमागतोऽस्मि । मूलराजेनेत्यभिहिते भूपतिरेवमवादीत् । यत्त्वं नृपतिरपि सामान्यपत्तिरिव जीवितनिरपेक्षतयेत्थं वैरिगृहे एक एव प्रविशसि तेन त्वया सार्धमाजीवितान्तमेव मे सन्धिः । तेन राज्ञेत्युदिते मा मैवं वदेति तं निवारयंस्तेन भोजनाय निमन्त्रितोऽवज्ञया तं निषिध्य करे तरवारिमादायोत्थितः । तां करभीमारुह्य तेन स्कन्धावारेण परिवेष्टितो वारपं-

१ सामन्तानाकार्य क्षणलेखेन व्ययकरण B H K २ ज्ञापनपूर्वं A ज्ञापनपूर्वकं H ३ प्रदोषकाले A H ४ करम्यामेव C d करम्यामवरुह्य b ५ मुपयाचितशते A B H ६ मधिगत्य B ७ यारव a P

सेनापतिकटके पतितः । तं निहत्य दशसहस्रसंख्यांस्तद्वाजिनोऽष्टादशगजरूपाणि चादाय यावदावासान् दत्ते तावत्प्रणिधिभिरस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञपिते सपादलक्षः पलायांचक्रे ॥

२७ तेन राज्ञा श्रीपत्तने श्रीमूलराजवसहिका कारिता । श्रीमूलदेवस्वामिनः प्रासादश्च । तथा नित्यं नित्यं सोमवासरे श्रीसोमेश्वरपत्तने यात्रायां शिवभक्त्यां व्रजंस्तद्भक्तिपरितुष्टः सोमनाथ उपदेशादानपूर्वं मण्डलीनगरमागतः । तेन राज्ञा तत्र मूलेश्वर इति प्रासादः कारितः । तत्र नमश्चिकीर्षाहर्षेण प्रतिदिनमागच्छतस्तस्य तद्भक्तिपरितुष्टः श्रीसोमेश्वरः ससागर एव भवन्नगरे समेष्यामीत्यभिधाय श्रीमदणहिल्लपुरेऽवतारमकरोत् । समागतसागरसंकेतेन सर्वेष्वपि जलाशयेषु सर्वाण्यपि वारीणि क्षाराण्यभवन् । तेन राज्ञा तत्र त्रिपुरुषप्रासादः कारितः । अथ तस्य चिन्तायकमुचितं तपस्विन कश्चिदालोकमानः सरस्वतीसरित्तीरे एकान्तरोपवासपारणकेऽनिर्दिष्टपञ्चग्रासभिक्षाहारं कन्थडिनामानं स तपस्विनमशुश्रीत् । यावत्तमस्याहेतवे नृपतिस्तत्र प्रयाति तावत्तेन तृतीयज्वरिणा स ज्वरः कन्थायां नियोजित इति नृपतिरालोक्य तेन राज्ञा कथं कन्था कम्पते इति पृष्टो नृपेण सह वार्तां कर्तुमक्षमतयेह ज्वर आरोपित इत्यभिहिते पार्थिव आह । यद्येतावती शक्तिर्भवतस्तदा ज्वरः किं न सर्वथा प्रहीयते इति राजादेशे—

२४) उपतिष्ठन्तु मे रोगा ये केचित्पूर्वसंचिताः ।
आनृण्ये गन्तुमिच्छामि तच्छम्भोः परमं पदम् ॥

इति शिवपुराणोक्तान्यधीयन्नभुक्तं कर्म न क्षीयते इति जानन् कथममुं विसृजामीति तेनाभिहिते त्रिपुरपधर्मस्थानस्य चिन्तायकत्वाय नृपतिरभ्यर्थयामास ।

---

१ सपादलक्षनृपति B H २ मुञ्जाल देव a P ३ श्रीपत्तने P
४ शिवभक्तया B H ५ मुपागत. B ६ कान्थडि B H ७ आनृण्यं B
८ नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥
इति संपूर्ण श्लोक K आदर्शे

२९) अधिकारात्त्रिभिर्मासैर्मठापत्यात्त्रिभिर्दिनैः ।
शीघ्रं नरकवाञ्छा चेद्दिनमेकं पुरोहितः ॥

इति स्मृतिवाक्यं जानंस्तपउडुपेन संसारसागरमुत्तीर्य गोष्पदे निमज्जामि किमिति वचसा निषिद्धो नृपस्ताम्रशासनं मण्डकवेष्टितं निर्माय तस्मै भिक्षागताय पत्रपुटे मोचयामास । स तदजानंस्ततः प्रत्यावृत्तः । पुरा दत्तमार्गोऽपि सरस्वत्याः पूरे तदा न दीयमानमार्गे आजन्म निजदूषणानि विमृशंस्तात्कालिकभिक्षादोषपरिज्ञानाय यावद्विलोकते तावत्ताम्रशासनं ददर्श । तदनु क्रुद्धं तपोधनं विज्ञाय तत्रागत्य नृपस्तत्सान्त्वनाय यावद्विनयवाक्यानि ब्रूते तावत्तेन मया दक्षिणपाणिना गृहीतं भवत्ताम्रशासनं कथं वृथा भवतीति वयजल्लदेवनामा निजविनेयो नृपाय समर्पितः । तेन वयजल्लदेवेन प्रतिदिनमङ्गोद्वर्तनाय जात्यघुसृणस्याष्टौ पलानि मृगमदपलचतुष्टयं कर्पूरपलमेकं द्वात्रिंशद्वाराङ्गना ग्रामसहितं[1] सितातपत्रं च यदा ददासि तदा चिन्तायकत्वमङ्गीकारोमीत्यभिहिते राज्ञा तत्सर्वं प्रतिपद्य त्रिपुरुषधर्मस्थाने तपस्विभूपपदे सोऽभिषिक्तः । कंकरौलँ[2] इति प्रसिद्धः । इत्थं भोगान् भुञ्जानोऽप्यजितब्रह्मचर्यनिरतः । स कदाचिन्निशि मूलराजपत्न्या परीक्षितुमारब्धः । ताम्बूलप्रहारेण कुष्ठिनीं विधाय पुनरनुनीतो निजोद्वर्तनविलेपनात्स्नानोत्सृष्टपयःप्रक्षालनाच्च सज्जीचकार ॥

६ ॥ अथात्रैव लाखाकोरपत्तिविप्रत्तिप्रबन्धः ॥

२६ पुरा कस्मिन्नपि परमारवंशे कीर्त्तिराजदेशाधिपतेः सुता कामलतानाम्नी सा बाल्ये सममालिभिः कस्यापि प्रासादस्य पुरो रममाणा वरान्वृणीतेति ताभिर्व्याह्रियमाणा सा कामलता घोरान्धकारनिरुद्धनयनमार्गा प्रासादस्तम्भान्तरितं कुलडाभिधानं पशुपालमज्ञातवृत्त्या तमेव वृत्त्वा तदनन्तरं कतिपयैर्वर्षैः प्रधानवरेभ्य उपढौकयमाना पतिव्रताव्रतनि-

१ ग्रामसहितं A B a H २ कुकरौल a c d ३ लैरनस्नान P
४ विप्रतिपत्ति P ५ कदाचिदपि B H

वैहणाय पितरावनुज्ञाप्य निर्बन्धाचमेवोपयेमे। तयोर्नन्दनो लाखाकः। स कच्छदेशाधिपतिः प्रसादितयशोराजवरप्रसादात्सर्वतोऽप्यजेयः। एकादशकृत्वस्त्रासितश्रीमूलराजसैन्यः। कस्मिन्नप्यवसरे कापिलकोटदुर्गे स्थित एव राज्ञा लाखाकः स्वयं निरुद्धः। तदनु स लक्षः काप्यवस्कन्ददानाय प्रहितं निर्यूढसाहसं माहेचाभिधं भृत्यमागच्छन्तमिव। तत्स्वरूपमवधार्य श्रीमूलराजेन तदागमनमार्गेषु निरुद्धेषु स समाप्तकार्यस्तत्रागच्छन् शर्म त्यजेति राजपुरुषैरुक्तः स्वामिकार्यसमर्थनाय तथैव कृत्वा समरमञ्जं लाखाकमुपेत्य प्राणंसीत्। अथ संग्रामावसरे—

२६) उग्गा ताविउ जहिं न किउ लक्खउ भणइ निघट्ट ॥

गणिया लब्भइ दीहडा के दहक अहवा अट्ठ ॥ १ ॥

इत्यादिचोपवाक्यानि विविधानि व्याहरन्माहेचभृत्येनोद्दत्तवृत्तिदर्शनेन मोक्षसाहसः श्रीमूलराजेन समं द्वन्द्वयुद्धं कुर्वाणस्तस्याजेयतां दिननवकेन विमृश्य तुर्यदिने श्रीसोमेश्वरमनुस्मृत्य ततोऽवतीर्णरुद्रकल्पया स लक्षो निजघ्ने। अथ तस्याजौ पतितस्य पातपलिते श्मश्रुणि पदा स्पृशन् राजा लक्षजनन्या लूतारोगेण भवद्वंशो विपत्स्यत इति शप्तः॥

२७) स्मरनायानले येन लक्षहोमं वितन्वता।

सूत्रितस्तत्कलत्राणां बाष्पावभृथनिर्गमः॥ १ ॥

२८) कच्छपलक्षं हत्वा सहसाविकलम्बजालमायातम्।

संगरसागरमध्ये धीवरता दर्शिता येन ॥ २ ॥

॥ इति लाखाकोत्पत्तिविपत्तिप्रबन्धः ॥

२७ (२९) वेदिन्यां रुच्यवत्या जितबलिनि बलौ बद्धमूला दधीची

गर्भे रूढप्रवाला दिनकरतनये जातशाखोपशाखा।

---

१ लक्खउ जहिं L. २ कृत्वि वाक्यानि B ३ कादिवभृत्येदृद्द K L कादिवाभृत्येदृद्द B ४ दृष्टि P ५ श्लोकौ २७,२८ न स्तः B पुस्तके

किंचिन्नागार्जुनेन प्रकटितकलिका पुष्पिता साहसाङ्के
आमूलं[1] मूलराज त्वयि फलितवती त्यागिनि त्यागवल्ली ॥ ३ ॥

३०) स्नाता प्रावृषि वारिवाहसलिलैः संरूढदूर्वाङ्कुर-
व्याजेनात्तकुशाः प्रणालसलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् ॥
प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कुड्यस्यपिण्डच्छला-
त्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निजपतिप्रेताय पिण्डक्रियाम्* ॥ ४ ॥

इत्थं तेन राज्ञा पञ्चपञ्चाशद्वर्षाणि निष्कण्टकं[2] साम्राज्यं विधाय सन्ध्यानीराजनाविधेरनन्तरं राज्ञा प्रसादीकृतं ताम्बूलं वण्ठेन करतलाभ्यामादाय तत्र कृमिदर्शनात्तत्स्वरूपमवगम्य वैराग्यात्संन्यासाङ्गीकारपूर्वं च दक्षिणचरणाङ्गुष्ठे वह्नियोजनापूर्वं गजदानप्रभृतीनि महादानानि ददानोऽष्टभिर्दिनैः[3]—

३१) उद्धूमकेशं पदलग्नमग्नि—
मेकं विषेहे विनयैकपद्यः ।
प्रतापिनोऽन्यस्य कथैव का य—
द्बिभेद भानोरपि मण्डलं यः ॥

इत्यादिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानो दिवमारुरोह ॥

अर्थ सं. ९९८ पूर्वं वर्षाणि ५५ राज्यं मूलराजेन चक्रे ।[4]

॥ इति मूलराजप्रबन्धः ॥

---

१ आमूला P * पद्यमिदं शार्ङ्गधरपद्धत्यां (१२८०) दृश्यते २ संवत् ९९८ पूर्वं निष्कंटकं B ३ द्वादशभि H L

४ B आदर्शमनुसृत्यमुद्रितपुस्तकेऽत्र निम्नलिखितः पाठः अथ सं. १०५० (५२) श्रावणसुदि ११ शुक्रे पुष्यनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीचामुण्डराजो राज्ये उपाविशत् । अनेन श्रीपत्तने चन्दनाथदेव, चाचिणेश्वरदेवप्रासादौ कारितौ ॥ सं० १०५५ आश्विनसुदि ५ सोमे निरुद्धं वर्ष १३ मास १ दिन २४ राज्यं कृतं ॥ सं० १०६५ आश्विनसुदि ६ भौमे ज्येष्ठानक्षत्रे मिथुनलग्ने श्रीवल्लभराजदेवो राज्ये उपविष्टः । अस्य राज्ञो मालवकदेशो धाराप्राकारं वेष्टयित्वा शीलीरोगेण विपत्तिः संजाता । अस्य राजमदनशंकर इति तथा जगज्झंपण इति बिरुदद्वयं संजातं ॥

२८ सं. १०५३ पूर्वं वर्षाणि १३ श्रीचामुण्डराजेन राज्यं कृतं । अथ सं. १०६६ पूर्वं मास ६ वल्लभराजेन राज्यं कृतं। अथ सं.१०६६ पूर्वं वर्ष ११ मास ६ श्रीदुर्लभराजेन राज्यं कृतं । (अथ तस्य राज-मदनशंकर तथा जगझंपण इति बिरुदद्वयं जातं B) तेन राज्ञा श्रीपत्तने दुर्लभसरोवरं रचयांचक्रे ॥

२९ तदनु* श्रीभीमाभिधानं भ्रातुः सुतं राज्येऽभिषिच्य स्वयं तीर्थोपासनवासनया वाराणसीं प्रति प्रतिष्ठासुर्मालवकमण्डलं प्राप्य तन्महाराजश्रीमुञ्जेन छत्रचामरादिराजचिह्नानि विमुच्य कार्पटिकवेषेणैव पुरतो व्रजेति यद्वा युद्धं विधेहीत्यभिहितेऽन्तरा धर्मान्तरायमुदितमवगम्य तं वृत्तान्तं नितान्तं श्रीभीमराजाय समादिश्य कार्पटिकवेषेण तीर्थे गत्वा परलोकं साधयामास । ततः प्रभृतिमालविकराजभिः सह गुर्जरनृपतीनां मूलविरोधः संवृत्तः ॥

---

६ ॥ अथ मुञ्जराजप्रबन्धः ॥

३० अथ प्रस्तावायातं मालवकमण्डलमण्डनश्रीमुञ्जराजचरितमेवम् । पुरा तस्मिन्मण्डले श्रीपरमारवंश्य. सिंहदन्तभटनामा नृपती राजपाटिकायां परिभ्रमन् शरवणमध्ये जातमात्रं रूपपात्रमतिमात्रं कमपि

—सं० १०६५ चैत्रशुदि ५ निरुद्धे मास, ५ दिन २९ अनेन राज्ञा राज्यं कृतं ॥ सं० १०६५ चैत्रशुदि ६ गुरौ, उत्तराषाढानक्षत्रे मकरलग्ने तद्भ्राता दुर्लभराजनामा राज्येऽभिषिक्तः । अनेन श्रीपत्तने सप्तभूमिधवलगृहकरणं व्ययकरणहस्तिशालाघटिकागृहसहितं कारितं ॥ स्वभ्रातृवल्लभराजश्रेयसे मदनशंकरप्रासादः कारितस्तथा दुर्लभसरः कारयांचक्रे ॥ एवं १२ वर्ष राज्य कृतं ॥ तदनु सं० १०७७ ज्येष्ठशुदि १२ भौमे अश्विनीनक्षत्रे मकरलग्ने श्रीभीमाभिधानं

* तदनु भीमाभिधानं निजभ्रंगजं राज्येऽभिषिच्य A B H १ यियासु d २ मालवराज्ञा O ३ मालवकमण्डन P ४ श्रीसिंहभट C श्रीदर्पनामा d

बालमालोक्य पुत्रवात्सल्यादुपादाय देव्यै समर्पयामास ।¹ तस्य सान्वयं मुञ्ज इति नाम निर्ममे । तदनु सीन्धल² इति नाम्ना सुतः समजनि । निःशेषगुणपुञ्जमञ्जुलमुञ्जस्य³ राज्याभिषेकंचिकीर्नृपस्तस्य सौधमलंकुर्वन्नमन्दमन्दाक्षतया निजवधूं वेत्रासनान्तरितां विधाय प्रणामपूर्वं भूपतिमाराध । राजा तं प्रदेशं विजनमवलोक्य तज्जन्मवृत्तान्तमादित एव तस्मै निवेद्य तव भक्त्या परितोषितः सन्सुतं विहाय तुभ्यं राज्यं प्रयच्छामीति वदन् परमेनेन सीन्धलनाम्ना बान्धवेन समं प्रीत्या वर्त्तितव्यमित्यनुशास्ति दत्त्वा तस्याभिषेकं चकार । स्वजन्मवृत्तान्तप्रसरशङ्किना तेन स्वदयितापि निजघ्ने । तदनु पराक्रमाक्रान्तभूतलः समस्तविद्वज्जनचक्रवर्ती रुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन चिन्तितराज्यैस्तं सीन्धलनामानं भ्रातरमुत्कटतयाज्ञाभङ्गकारिणं स्वदेशान्निर्वास्य सुचिरं राज्यं चकार । स सीन्धलो गूर्जरदेशे समागत्य काशहृदनगरसंनिधौ निजां

१ सिन्धुल b सिन्धुराज d B २ मुञ्जमुञ्जस्य a नि शेषराजगुणपुञ्ज d B H ३ समस्तसज्जन P ४ अत्र A आदर्शे पश्चात्प्रक्षिप्तमिव मुद्रितपुस्तके च निम्नाङ्कितमधिकमुपलभ्यते—चिन्तितराज्यधिरं मुञ्जमनुभवन्कस्यामपि योपित्यनुरक्तधिरिकाभिधकरममधिरुह्य द्वादशयोजनीं निशि प्रयाति प्रत्यायाति च तया समं विश्लेषे जाते इमं दोधकमप्रैपीत्—

मुञ्ज पडङ्गा दोरडी पेक्खिसि न गम्मारि ।
असाढि घण गज्जीइं चिक्खिल्लि होसेइआरि ॥

५ शुभशीलकृतभोजप्रबन्धेऽयं प्रसंग इत्थं वर्णितः—

एतेन मुञ्जभूपेन सिन्धुलो दुर्दमस्तदा ।
३ देशान्निष्कासितो मेदपाटे नागह्रदे ययौ ॥ ४९ ॥
नागह्रदपुरो प्रान्ते निजां पल्लीं निवेश्य सः ।
स्थितश्च मृगयां कर्तुमागाद्द्वीपोत्सवोपरि ॥ ५० ॥
* * * * ।
यावद्धन्ति किरिं तावद्देवीभूय जगावदः ॥ ५१ ॥
त्वन्माहसेन तुष्टोऽस्मि वरं याचस्व सम्प्रति ।
सिन्धुलोऽवदृक्षितो दिशो मागान्निर्मिशो मम ॥ ५२ ॥ मु. पु १३१८

राज्ञो नगृहे । कारागृहे निहितः काष्ठपञ्जरनियन्त्रितो मृणालवत्या[1] तद्भगिन्या परिचार्यमाणस्तया सह जातकलत्रसंबन्धः । पाश्चात्यैर्निजप्रधानैः सुरङ्गादानपूर्वं तत्र ज्ञापितसकेतः । कदाचिद्दर्पणे स्वं प्रतिबिम्बं पश्यन्नज्ञातवृत्त्या पृष्ठत समागताया मृणालवत्या वदनप्रतिबिम्बं जराजर्जरं मुकुरे निरीक्ष्य यूनः श्रीमुञ्जस्य वदनसामीप्यात्तद्विशेषविच्छायतया तां विषण्णामालोक्यैवमवादीत्—

२४) *मुञ्ज भणइ[2] मुणालवइ जुव्वण गयुं न झूंरि[3] ।
जइ सक्कर सयखण्ड थिय तो इस मीठी चूरि ॥

इति ता संभाष्य स्वस्थानं प्रति यियासुस्तद्विरहासहो भयात्तं वृत्तान्तं ज्ञापयितुमशक्तो भूयो भूय· प्रोच्यमानोऽपि तां चिन्तामनुचरनलवणातिलवणरसवर्ती भोजितोऽपि तदास्वादानवबोधात्तया निर्बन्धबन्धुरया गिरा समयं पृष्टः प्राह । अहमनया सुरङ्गया स्वस्थाने गन्तास्मीति चेद्भ-

1 शुभशीलकृते भोजप्रबन्धे मृणालवतीचरितं यथा :—
तैलिपदेवस्य पित्रा देवलभूभुजा ।
पत्नीस्थाने कृता दासी सुन्दरीत्यभिधा पुरा ॥
पुत्री मृणालवत्याह्वा सूते स्म सुन्दरी पराम् ।
* * * * ॥
वर्धमाना क्रमात्प्राप्ता यौवन भगिनी पुन ।
दत्ता तैलिपदेवेन श्रीपुरे चन्द्रभूपतेः ॥
चन्द्रो यदागमच्छूलरोगेण यममन्दिरम् ।
सापि तैलिपदेवस्य भ्रातुर्गेहमुपागमत् ॥
स्वसा तैलिपदेवस्य रण्डा मृणालवत्यथ ।
भक्तपानादि मुञ्जस्य चक्रे भ्रातृनिदेशात ॥
तिलङ्गनगरोपान्ते गत्वा गव्यूतपञ्चके ।
ग्रामे चन्द्राभिधे तस्थुः सुरमादातुमेव ते ॥
मु. पु. पृ. १३८–१३९

2 भणइ मुञ्ज ० d । 3 झुरवणु गियउं म झूरि ० d

वंती तत्र समुपैति तदा महादेवीपदेऽभिषिच्य प्रसादफलं दर्शयामीत्यभिहिते यावदाभरणकरण्डिकामुपनयामि तावत्क्षणं प्रतीक्षस्वेत्यभिदधानाऽसौ कात्यायिनीं तत्र गतो मां परिहरिष्यतीति विमृशन्ती सभातुर्भूपतेस्तं वृत्तान्तं निवेद्य विशेषतो विडम्बनाय बन्धनबद्धं कारयित्वा प्रतिगृहं भिक्षाटनं कारयामास । स प्रतिगृहं परिभ्रमन्निर्वेदमेदुरतयेमानि वाक्यानि पपाठ ॥ तथाहि—

३५) सउ चित्तह रि सट्ठी मम्मणहं बत्तीसडी हियाहं ।
अम्मि ते नर दड्ढ सीझे जे वीससइं थियां ॥ १ ॥

३६) झोली तुट्टी किं न मूउ किं न हूयउ छारपुञ्ज ।
हिण्डइ दोरीबन्धीयउ जिम मङ्कड तिम मुञ्ज ॥ २ ॥

तथा च—

३७) गय गय रह गय तुरय गय पायकडा निभिच्च ।
सग्गट्ठिय करि मन्तण उम्मुहुं ता रुद्दाइच ॥ ३ ॥

अथान्यस्मिन्वासरे कस्यापि गृहपतेर्गृहे भिक्षानिमित्तं नीतः ।

पंडुकपाणिं तत्पत्नी तक्रं पाययित्वा गर्वोद्धुरकन्धरां भिक्षादाननिषेधं विदधतीं मुञ्जः प्राह—

३८) भोलि[11] मुन्धि म गव्वु करि पिक्खि वि पडुगुपांइ
चउदसइ सइं छहुत्तरइं मुञ्जह गयह गयांइ ॥ ४ ॥

---

१ तद्भवती a b २ विशेषतोऽपि H ३ चित्तहसट्ठीभणह a ४ पञ्चासडीहियाह a d ५ अस्सीतेनर b हि अम्मि P ६ सियजे पतिजइताइ अम्मी सीजे d ७ झोली तुट्टिवि किं न गउ मुउ । छारहपुञ्ज घरिघरि तिम्म नचावियइ जिम C । तुट्टवि D झाली p । हुयउ b ८ पायकडा उपुर रुद्दाइच C d ९ ऊंमुक b मत्तुमहत्ता d १० पडुकरूपाणि H ११ धनवन्ती म गव्व पंडुइमाइ C १२ चउदहसइ a छउत्तर a

३९) मा मङ्कड कुरुद्वेगं यदहं खण्डितोऽनया।
रामरावणमुञ्जाद्याः स्त्रीभिः के के न खण्डिताः ॥ ५ ॥

४०) रे रे यन्त्रक मा रोदीर्यदहं भ्रामितोऽनया।
कटाक्षाक्षेपमात्रेण कराकृष्टौ च का कथा ॥ ६ ॥

४१) *जा मति पच्छइ सम्पज्जइ सा मति पहिली होइ।
मुञ्ज भणइ मुणालवइ विघन न वेढइ कोइ ॥ ७ ॥

४२) यशःपुञ्जो मुञ्जो गजपतिरवन्तिक्षितिपतिः
सरस्वत्यावासः समजनि पुरा यः कृतिरिति।
स कर्णाटेशेन स्वसचिवबुद्ध्यैव विधृतः
कृतः शूलाप्रोतस्त्वहह विषमाः कर्मगतयः ॥ ८ ॥

४३) सुहृद्देवेन्द्रस्य क्रतुपुरुषतेजोंशजनकः
प्रमीतः शय्यायां सुतविरहदु:खाद्दशरथः।
ज्वलत्तैलद्रोण्यां निहितवपुषस्तस्य नृपते-
श्चिरात्संस्कारोऽभूदहह विषमाः कर्मगतयः ॥ ९ ॥

४४) आपद्गतं हससि किं द्रविणान्धमूढ
लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम्।
किं त्वं न पश्यसि घटीजलयन्त्रचक्रे
रिक्ता भवन्ति भरिता भरिता च रिक्ताः ॥ १० ॥

४५) अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं, परिजनो
विशीर्णाङ्गो भृङ्गी, वसु च वृष एको बहुवयाः।
अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरो-
र्विधौ वक्रे मूर्ध्नि स्थितवति, वयं के पुनरमी ॥ ११ ॥

१ पद्यमात् द्वादशपर्यन्ताः श्लोका H पुस्तके न सन्ति २ पद्यमिदं सुभाषितावल्यां (२३८८) दृश्यते
३ पद्यमिदं सुभाषितार्णवेऽप्यस्ति ४ हैमकाव्यानुशासने (पृ. २२७) ध्युदाहृतं पद्यमिदम्

४६) *सायर खाई लंक गढ गढवइ दससिरु राउ ।
भग्गक्खय सो भज्जि गय मुञ्ज म करि विसाउ ॥ १२ ॥

इत्थं सुचिरं भिक्षां भ्रामयित्वा वध्यभूमौ नृपादेशाद्वधविधौ नीतः । तैरुक्तमिष्टं दैवतं स्मर ।

४७) लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे वीरश्रीर्वीरवेश्मनि ।
गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥

इत्यादि तद्वाक्यानि यथाश्रुतमवगन्तव्यानि ॥ तदनु मुञ्जं निहत्य तच्छिरो राजाङ्गणे शूलिकाप्रोतं कृत्वा नित्यं दधिवेष्टितं कारयन्निजममर्षं पुपोष । अथ मालवमण्डले तद्वृत्तान्तवेदिभिः सचिवैस्तद्भ्रातृजं भोजनामानं राज्येऽभ्यषिच्यत ॥

॥ इति श्रीविक्रमप्रमुखनृपवर्णनो नाम प्रथमः प्रकाशः ॥

---

१ विक्रमाद्वासरादष्टमुनिव्योमेन्दुसंमिते ।
वर्षे मुञ्जपदे भोजभूपो पट्टे निवेशितः ॥
इति शुभशीलकृते भोजप्रबन्धे मु. पु. पृ. ३२९

श्रीः

प्रबन्धचिन्तामणिः

द्वितीय प्रकाशः

॥ भोजभीमप्रबन्धाः ॥

१ अथ यदा मालवकमण्डले श्रीभोजराजा राज्यं चकार तदात्र गुर्जरधरित्र्यां चौलुक्यवंशीयश्रीभीमः पृथिवीं शशास । कस्मिन्नपि निशाशेषे स श्रीभोजः श्रियश्चञ्चलतां निजचेतसि चिन्तयन् कल्लोललोलं निजं जीवितं च विमृशन् प्रातःकृत्यानन्तरं दानमण्डपेऽनुचरैराहूतेभ्योऽर्थिभ्यो यदृच्छया सुवर्णटङ्कान्दातुमारेभे ।

२ अथ रोहकाभिधानस्तन्महामात्यः कोशविनाशाच्चदौदार्यगुणं दोषं मन्यमानोऽपरथा तं दानविधिं निषेद्धुमक्षमः सर्वावसरे भग्ने सभामण्डपभारपट्टे—

१) *आपदर्थे धनं रक्षेत्

इत्यक्षराणि खटिकयालेखि प्रातर्यथावसरं नृपतिस्तान्वर्णान्निर्वर्ण्य समस्तपरिजने तं व्यतिकरमपन्हुवाने ।

भाग्यभाजः क्व चापदः ।
इति नृपतिना लिखिते ।
दैवं हि कुप्यते क्वापि
एवं मन्त्रिलिखनादनन्तरं नृपतिनो तद्विलोक्य
संचयोपि विनश्यति ॥

इति पुरो लिखिते स सचिवोऽभयं याचित्वा स्वलिखितं विज्ञापयामास ॥ तदनु पैण्डितानां पञ्चशती मम मनोगजं ज्ञानाङ्कुशेन वशीकर्तुममात्रं महामात्यसन्निभा यथोचितं ग्रासं लभते ॥

---

१ चौलुक्यचक्रवर्ती c d २ लिलेख c d ३ नृपः a नृपेण d
* भोजप्रबन्धे पद्यमिदं (१६८)
४ स्वे लेखके ज्ञापयामास c d ५ इयं पण्डितानां c d ६ मतिमात्रं c d
भट्टखेन वशीकर्तुं d

तथाहि कङ्कणोत्कीर्णमार्याचतुष्टयमेतत्—

२) *इदमन्तरमुपकृतये प्रकृतिचला यावदस्ति संपदियम् ।
विपदि नियतोदितायां पुनरुपकर्तुं कुतोवसरः ॥ १ ॥

३) निजकरनिकरसमृद्ध्या धवलय भुवनानि पार्वणशशाङ्क ।
सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं किमपि ॥ २ ॥

४) अयमवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् ।
इदमपि सुलभमम्भो भवति पुरा जलधराभ्युदये ॥ ३ ॥

५) कतिपयदिवसस्थायी पूरो दूरोन्नतोऽपि चण्डरयः ।
तटिनि तटद्रुमपातिनि पातकमेकं चिरस्थायि ॥ ४ ॥

किंचे—

६) यदि नास्तमिते सूर्ये न दत्तं धनमर्थिनाम् ।
तद्धनं नैव जानामि प्रातः कस्य भविष्यति ॥ ५ ॥

इति स्वकृतं कण्ठाभरणीकृतं श्लोकमिदमन्त्ववज्ञपन्मन्त्रिन्, मेलप्रायेण भवता कथं विप्रलब्धे ।

३ अथान्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकायां संचरन् सरित्तीरमुपागतः । तत्तीरमुल्लङ्घ्यागच्छन्तं दारिद्र्योपद्रुतं काष्ठभारवाहकं कमपि विप्रं प्राह—

---

* अयं श्लोकः राजतरंगिण्या (५-३६) अवन्तिवर्मा (इ स. ८५५) कालीनो वर्तते

१ उदयाया c d २ अयं श्लोकः कस्यापीति शार्ङ्गधरपद्धत्या (५५१) ३ अयं श्लोकः मल्लभदेवस्येति शार्ङ्गधरपद्धत्या (११२८) मस्ति ४ अयं श्लोक कस्यापीति शार्ङ्गधरपद्धत्या प्रदत्त (११२४) ५ दूरोन्नतिश्च भविता ते d ६ किंच श्लोकद्वय कुण्डलोत्कीर्णम् ॥ तथा—

मासार्धमपि मासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥

यदि नास्तमिते—० इत्यादि B d

७ यद्धनस्त A B ८ इमानि सुभाषितानीह d ९ विप्रलभ्य. d विप्रलम्भ्यः P

७) *कियन्मात्रं जलं विप्र

विप्र—

जानुदघ्नं नराधिप ।

इति तेनोक्ते राजा—

कथं सेयमवस्था ते

इति नृपेणोक्तः ॥ विप्र—

न सर्वत्र भवादृशाः ॥

इति तद्वाक्यान्ते यत्पारितोषिकं नृपतिरस्मै अदापयत्तन्मन्त्री धर्मवहिकायां श्लोकबद्धं लिलेख । तद्यथा—

८) लक्षं लक्षं पुनर्लक्षं मत्ताश्च दश दन्तिनः ।
दत्तं देवेन तुष्टेन जानुदघ्नमभाषणात्[१] ॥ १ ॥

४ ×अथान्यदा निशि निशीथसमयेऽकस्माद्विगतनिद्रो राजा राजानं गगनमण्डले नवोदितमालोक्य स्वसारस्वताम्भोधिमोन्मीलद्वलानिभमिदं काव्यार्धमाह ।

९) यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां प्रकुरुते
तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा ।

इति राज्ञा भूयो भूयो निगद्यमाने कश्चिच्चौरो नृपसौधे खात्रपातपूर्वं कोशभुवने प्रविश्य प्रतिमाभरं निपेद्धुमक्षमः—

अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणी-
कटाक्षोल्कापातव्रणशतकलङ्काङ्किततनुम् ॥

* इयं कथा ७,८ श्लोकसहिता भोजप्रबन्धे (पृ ४०) पि वर्तते

१ प्रभाषिणे A C D २ ऊचे L

× भोजप्रबन्धे चतुर्थः प्रबन्धः ९,१० श्लोकसहितो (पृ. ५२,५३) वर्तते ९।१० श्लोकौ हर्षदेवचौरयोरिति सुभाषितावल्यां (१९७८,१९७९) प्रदत्तौ

इति तत्पठनानन्तरं चौरमङ्गरक्षकैः कारागारे निवेशयामास । ततोऽहर्मुखे समामुपनीताय तस्मै चौराय यत्पारितोषिकं राज्ञा प्रसादीकृतं तद्धर्मवहिकानियुक्तो नियोगीयेवं काव्यमलिखत् ।

१०) अमुष्मै चौराय प्रतिनिहितमृत्युप्रतिभिये
प्रभुः प्रीतः प्रादादुपरितनपादद्वयकृते ।
सुवर्णानां कोटीर्दश दशनकोटिक्षतगिरी–
न्करीन्द्रानप्यष्टौ मदमुदितगुञ्जन्मधुलिहः ॥

५ अथ कदाचिदियां वाच्यमानायां स्वमेव स्थूललक्षं मन्यमानो दर्पभूताभिभूत इवं

११) तत्कृतं यन्न केनापि तद्दत्तं यन्न केनचित् ।
तत्साधितमसाध्यं यत्तेन चेतो न दूयते ॥

इति स्वं मुहुर्मुहुः श्लाघमानः केनापि पुरातनमन्त्रिणा तद्दर्पखर्वचिकीर्षया श्रीविक्रमार्कधर्मवहिका नृपायोपनिन्ये । तस्या उपरितनविभागे प्रथमतः प्रथमं काव्यमेतत्—

१२) अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः
पञ्चाशन्मदगन्धमत्तमधुपक्रोधोद्धुराः सिन्धुराः ।
अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं वाराङ्गनानां शतं
दण्डे पाण्ड्यनृपेण ढौकितमिदं वैतालिकस्यार्पितम् ॥

१३) वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति—०
अस्य काव्यस्य पारितोषिकदानमष्टौ हाटकमिदं काव्यं ज्ञेयम् ॥

---

१ दर्पाभिभूतः C २ तारुण्योपचयप्रपञ्चितदशा d ३ वैतालकस्य b d वैतालिकायार्पितामिति भोजप्रबन्धे पाठः ४ पद्यमिदं भोजप्रबन्धे (२३१) शार्ङ्गधरपद्धत्यां च वर्तते एतत्सम्बन्धिनी कथा कथारत्नाकराच्च ज्ञेया पञ्चम. प्रबन्धः १०,१३ श्लोकसहितो भोजप्रबन्धे (पृ. ५१) वर्तते ५ अयं श्लोकः पूर्वं विक्रमार्कप्रबन्धे (श्लो. १४) संपूर्णः प्रदत्त.

इति सत्काव्यार्थमवगम्य तदौदार्यविनिर्जितगर्वसर्वस्वस्तां वहिकामर्चयित्वा यथास्थानमस्थापयत् ।

६ प्रतीहारेण विज्ञप्तः स्वामिन्देवदर्शनोत्सुकं सरस्वतीकुटुम्बं द्वारमध्यास्ते । क्षिप्रं प्रवेशयेति राजादेशादनु प्रथमं प्रविष्टा* तत्प्रेष्या प्राह—

१४) [1]बापो विद्वान् बापपुत्रोऽपि विद्वान्
आई [2]विउंषी आईधुआपि [3]विउषी ।
काणी चेटी सापि विउंषी वराकी
राजन्मन्ये [4]विर्ज्ञपुञ्जं कुटुम्बम् ॥

इति तस्य प्रहसनप्रायेण वचसा नृपतिरीषद्विहस्य तज्ज्येष्ठपुरुषाय समस्यापदमाह—

असारात्सारमुद्धरेत् ॥

१५) [×]दानं वित्तादृतं वाचः कीर्तिधर्मौ तथायुषः ।
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥

अथ नृपस्तत्पुत्राय–हिमालयो नाम नगाधिराजः । चकार मेना-विरहातुराङ्गीति नृपतिवाक्यानन्तरम्—

१६) तव प्रतापज्वलनाज्जगाल
हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
चकार मेना विरहातुराङ्गी
प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥

---

* प्रविष्टः तत्प्रेष्यः प्राह A प्रविष्टं तत् । प्रेष्यः प्राह P

१ बप्पो b २ विदुषी a c d ३ विद्वी a विभ्री C विदुसी d ४ विज्ञ b विद्व d

× पद्यमिदं साहित्यदर्पणे, सुभाषितार्णवे हैमकाव्यानुशासने (३–२८७) च दृश्यते

५ पद्यमिदं कुमारसंभवस्थं (१–१) ६ इदमपि कुमारसंभवस्थं (३-८)

इति समस्यायां पूरितायां ज्येष्ठस्य पत्नीं प्रति राजा । कवणु पियावउ खीरु । इति समस्यापदे राज्ञाऽर्पिते—

१७) जइं यह रावणु जाईयउ दहमुह इक्कु शरीरु ।
जणणि वियम्भी चिन्तवइ कवणुपियावउ खीरु ॥

सेत्थं पूरयामास ॥ अथ दासीं प्रति राज्ञः, कण्ठि विलुळइं काउ । इति समस्यापदं ।

१८) काण वि विरहकरालिइं पइउड्डावियउ वराउ ।
सहि अच्चभूउं दिठ्ठ मइं कण्ठि विलुळइ काउ ॥

सा इत्थं पूरयामास । सुतां विस्मृत्य राज्ञा तानि सर्वाणि सत्कृत्य विसृष्टानि ॥

अथ राजा विसृष्टसर्वावसरः चन्द्रशालाभुवि परिभ्रमन्विधृतातपत्रो द्वाःस्थेन विज्ञप्तवृत्तान्तो नृप उच्यतामिति तां प्रति प्राह ॥ अथ सा—

१९) राजन्भोजे कुलप्रदीप निखिलक्ष्मापालचूडामणे
युक्तं संचरणं तवात्र भुवने छत्रेण रात्रावपि ।
मा भूत्त्वद्वदनावलोकनवशाद्व्रीडाविलक्षः शशी
मा भूच्चेयमरुन्धती भगवती दुःशीलताभाजनम् ॥

इति तद्वाक्यानन्तरं तत्सौन्दर्यापहृतचित्तस्तामुद्वाह्य भोगिनीं चकार ।

७ अथान्यदा यमलपत्रेषु सत्स्वपि सन्धिदूषणोत्पत्तये श्रीभोजराजो गूर्जरदेशविज्ञतां जिज्ञासुः सान्धिविग्रहिककरे कृत्वेमां गाथां भीमं प्रति प्राहिणोत् ॥

२०) हेलानिद्दलियगइंदकुम्भपयडियपयावपसरस्स ।
सिंहस्स मएण समं न विग्गहो नेय सन्धाणं ॥

---

१ सेइ a जइ b २ अभिभू o d ३ सर्वावसरे a P ४ सुप्रकुल B H
५ भोजप्रबन्धेपि पद्यमिदं दृश्यते (२१२)

इति तदुत्तररूपां गाथां याचमानो भीमः सर्वेषामपि महाकवीनां गाथाबन्धान्विविधान्फल्गुवल्लितांश्चिन्तयन् ।

२१) अन्धयमुयाण काले पुहवीइँ भीमो निम्मिओ विहिणा ।
जेण सयंपि न गणियं का गणणां तुज्झ इक्कस्स ॥

इति गोविन्दाचार्यविरचितां तां चेतश्चमत्कारिणीं गाथां तस्य प्रधानस्य करे प्रस्थाप्य सन्धिदूषणमपाहरत् ॥

८ तस्मिन्नप्यवसरे प्रतिहारनिवेदितः कोऽपि पुरुषः सभां प्रविश्य श्रीभोजं प्रति—

२२) अम्बा तुष्यति न मया न स्नुषया सापि नाम्बया न मया ।
अहमपि न तया न तया वद राजन्कस्य दोषोऽयम् ॥

इति तद्व्याख्यानन्तरं सदाजन्मदारिद्र्यद्रोहि पारितोषिकं दापयामास ॥

९ अथ कस्यामपि निशि हिमसमये वीरचर्यया नृपतिः परिभ्रमन्कस्यापि देवकुलस्य पुरः कमपि पुरुषं—

२३) *शीतेनोद्धुषितस्य माषफलवच्चिन्तार्णवे मज्जतः
शान्तोऽग्निः स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकुक्षेर्मम ।
निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता संत्यज्य दूरं गता
सत्पात्रप्रतिपादितेव कमला न क्षीयते शर्वरी ॥

१ पुहवीभीमोय P २ निम्मिउ b ३ गणना a ४ एक्कस्स C ५ पद्यमिदं भोजप्रबन्धे (३०९) सुभाषितावल्यां (३१८५) च भट्टकपर्दिन इति। अयं प्रबंधः d आदर्शे निम्नरूपो वर्तते—अथ तन्नगरनिवासी कोऽपि द्विजः केवलभिक्षामात्रवृत्तिः कस्मिन्नपि पर्वणि स्नानव्याकुले सकलेऽपि नगरलोके अलब्धभिक्षया रिक्तपात्र एवागत इति ब्राह्मण्या निर्भर्त्स्यमानः संजातकलहे तां प्रति प्रदत्तप्रहार आरक्षपुरुषैः संयम्य राजमंदिरे नीयमानो राज्ञा पृष्टः सप्राह। अम्बा तुष्यतीति श्लोकं पपाठ। तदर्थे पण्डितेष्वनवबुद्ध्यमानेषु राज्ञा स्वमनीषया तदभिप्रायं समुपलभ्य तस्मै लक्षत्रये दापिते सति श्लोकार्थं कलहमूलं तदपि दारिद्र्यमूलं नृपो व्याचख्यौ ६ उद्धृषितस्य d ७ वसुधा d *२३,२४,२५ पद्यानि भोजप्रबन्धे (२१२,२११,२१४) वर्तन्ते नवमःप्रबन्धश्चापि

इति पठन्तं श्रुत्वा निशान्तमतिवाह्य तं प्रातराहूय पप्रच्छ । कथं-भवता निशाशेषेऽत्यन्तशीतोपद्रवः सोढः । सत्पात्रप्रतिपादितेति संकेत-पूर्वं समादिष्टः । स्वामिन्मया घनत्रिचेलीबलेन शीतमतिवाह्यते । स इति विज्ञपयन्, का तव त्रिचेलीति भूयोऽभिहित इदमपाठीत् ।

२४) रात्रौ जानुर्दिवा भानुः कृशानुः सन्ध्ययोर्द्वयोः ।
राजन् शीतं मया नीतं जानुभानुकृशानुभिः ॥
स इत्थं वदन् राज्ञा लक्षत्रयदानेन परितोषितः--

२५) धारयित्वा त्वयात्मानमहो त्यागाध्वनाधुना ।
मोचिता बलिकर्णाद्याः सचेतोगुप्तिवेश्मनः ॥

इति सारस्वतोद्गारपरस्तत्पारितोषिकदानाक्षमेण राज्ञा सोपरोधं निवारितः ।

१० अन्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकाया गजारूढः पुरान्तरा संच-रन्कमपि रोरं भूमिपतितकणांश्चिन्वन्तमवलोक्य---

२६) नियउयरपूरणम्मि य असमत्था किंपि तेहि जाएहिं ।
इति तेनार्धकविना पूर्वार्धे प्रोक्ते--

सुसमत्था वि हु न परोवयारिणो तेहि वि नहि किंपि ॥ १ ॥
इति तद्वचनान्ते ॥

२७) परपत्थणापवत्तं मा जणणि जणेसु एरिसं पुत्तं ।
इतितद्वाक्यादनु—

मा पुहवि मा धरिज्जसु पत्थणभङ्गो कओ जेहिं ॥ २ ॥
स इति वदन्कस्त्वमिति राज्ञाभिहितो नगरप्रधानैर्गवद्विविधविद्वद्रूपटा-

---

१ निशान्ते A २ त्वयामान P ३ द्वारपूरणे P ४ न किंपि दे

यामपरथा प्रवेशमलभमानोऽनेनैव प्रपञ्चेन स्वामिदर्शनचिकीरयं राजशेखर इति ज्ञापितः।

तदुचितमहादानैः प्रसादीकृते—

२८) [1]भेकैः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्ष्मान्तर्गतं कच्छपैः
पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्मूर्छितम्।
तस्मिन्नेव सरस्यकालजलदेनोन्नम्य तच्चेष्टितं
येनाकुम्भनिमग्नवन्यकरिणां यूथैः पयः पीयते॥

इत्यकालजलदराजशेखरोक्तिः॥

११ कस्मिन्नपि संवत्सरे वृष्ट्यभावात्कणतृणानामप्राप्त्या स्थानपुरुषैर्भोजागमं ज्ञापितः श्रीभीमश्चिन्तां प्रपन्नो डामरनामानं सान्धिविग्रहिकमादिशत्। यत्किमपि दण्डं दत्त्वाऽस्मिन्वर्षे श्रीभोज इहागच्छन्निवार-

---

१ इति भाषिणे विप्राय हस्तिनीं ददौ पुनः स विप्रः—

निर्वाता न कुटी न चाग्निशकटी नापि द्वितीया पटी
वृत्तिर्नारभटी न तुन्दिलपुटी भूमौ च पृष्ठा कटी।
तुष्टिर्नैकघटी प्रिया न वधुटी तेनाप्यहं संकटी
श्रीमद्भोज तव प्रसादकरटी भङ्क्तां ममापत्तटी॥ D B

इति श्रुत्वा एकादशमहस्राश्च प्रदत्ताः B

२ पद्यमिदं भोजप्रबन्धे (२०१) तथा च शार्ङ्गधरपद्धत्यामकालजलदस्येति (३७७७) सुभाषितावल्यां (८४३) च दाक्षिणात्यस्येति

३ अथ राजशेखरनामा कविः संध्यायां महाकालप्रसादे सुप्तः पठति—

पोतानेताभय गुणवति गीष्मकालावसानं
यावत्तावच्छमय ददतो येन वेनाशनेन।
पश्चादम्भोधररसपरीपाकमासाद्य तुम्बी
कुष्माण्डी च प्रभवति यदा के वयं भूभुजः के॥

प्रसन्नेन राज्ञा पूर्वस्वदानासोषितेन कविनोक्तं भेकैरिति॥ D B

णीयः । स इति तदादेशात्तत्र गतोऽत्यन्तविरूपवाक्परचित्तज्ञः श्रीभोजे-नेत्यभिदधे[†] ।

> २९) यौष्माकाधिपसन्धिविग्रहपदे दूताः कियन्तो वद
> मादृक्षा[1] बहवोऽपि मालवपते ते सन्ति तत्र त्रिधा ।
> प्रेष्यन्ते[2]ऽधममध्यमोत्तमगुणप्रेक्षानुरूपक्रमा-
> येनान्तःस्मितमुत्तरं विदधता धाराधिपो रञ्जितः ॥

इति तद्वचनचातुर्यचमत्कृतो राजा गूर्जरदेशं प्रति प्रयाणपटहदानं चक्रे । प्रयाणावसरे बन्द्युक्तं[3] ।

> ३०) चौलैः[4] क्रोडं पयोधेर्विशति निवसते रन्ध्रमन्ध्रो गिरीन्द्रे
> कर्णाटः पट्टबन्धं न भजति भजते गूर्जरो निर्झराणि ।
> चेदिर्लेलीयतेऽस्त्रैः क्षितिपतिसुभटःकन्यकुब्जोऽत्र कुब्जो
> भोज त्वत्तन्त्रमात्रप्रसरभयभरव्याकुलो राजलोकः[5] ॥ १ ॥

[†] अथैकदा डामरनामा नागरज्ञातीयो द्विजः श्रीभोजपार्श्वे गतो राज्ञोपहासपूर्वमभिदधे यौष्माका--० इति d b आदर्शयोः पाठः १ त्वादृक्षा L २ प्रेक्षन्ते d ॥ ३ अत्र निम्नरूपं वर्णनं d b आदर्शयोः--श्रीभोजराजा गूर्जरोपरि कृतप्रस्थानो वाद्यावासे कृतस्नानो भेटितः सन् राज्ञोचे डामराख्यः । भीमडीयाको नापितोऽद्य कल्ये किं करोति । तेनोक्तं । अन्येषां राज्ञां शिरोमुण्डितमेकस्य शिरो जलभिन्नमास्ते पश्चान्मुण्डयिष्यतीति भणिते राज्ञा चमत्कृतेन राजभुवने राजविडम्बननाटके चित्रे डामरस्वामी कर्णाटराज्ञश्वादनि कुर्वन् दर्शित । दूतेनोक्तं ।

> भोजराज मम स्वामी यदि कर्णाटभूपतेः ।
> कराकृष्टो न पश्यामि कथं मुञ्जशिरः करे ॥ १ ॥

इति वाक्येन स्मृतपूर्ववैरः गूर्जरदेशं परित्यज्य कर्णाटोपरि प्रयाणं कृतवान् । नृपाग्रे डामरस्योक्तिः---

> सत्यं त्वं भोज मार्त्तण्ड पूर्वस्यां दिशि राजसे ।
> सुरोऽपि लघुतामेति पश्चिमाशावलम्बने ॥

४ चौडः d b ५ पद्यमिदं काव्यानुशासने दृश्यते

३१) कोणे कौङ्कणकः कपाटनिकटे लाटः कलिङ्गोऽङ्गणे—
त्वं रे कोशल नूतनो मम पिताप्यत्रोषितः स्थण्डिले ।
इत्थं यस्य विवर्द्धितो निशि मिथः मत्यर्थिनां संस्तर-
स्थानन्यासभुवा विरोधकलहः कारानिकेतक्षितौ ॥ २ ॥

प्रयाणकपटहदापनादनु समस्तराजविडम्बनाटकेऽभिनीयमाने । सकोपः कोऽपि भूपः कारागारान्तरास्थितं सुस्थितं तैलिपं भूपमुत्थापयंस्तेनोचे । अहमिहान्वयवासी कथमागन्तुकमवद्वचसा निजं पदमुज्झामीति । विहसन्नृपो डामरं मति नाटकरसावतारं प्रशंसंस्तेनाभिदधे । देवातिशयिन्यपि रसावतारे धिग्नटस्य कथानायकवृत्तान्तानभिज्ञताम् यतः श्रीतैलिपदेवराजः शूलिकाप्रोतमुञ्जराजशिरसा प्रतीयत इति सभासमक्षं तेनोक्ते तन्निर्भत्सनसंपन्नमन्युरनन्यसामग्र्या तदैव तिलङ्गदेशं प्रति प्रयाणमकरोत् ।

अथ तैलिपदेवस्यातिबलगायान्तमाकर्ण्य व्याकुलं श्रीभोजं डामरः समायातः कल्पितराजादेशदर्शनपूर्वं भोगपुरे श्रीभीमं समायातं विज्ञपयामास । तया तद्वार्तया क्षते क्षारनिक्षेपसदृक्षया विलक्षीक्रियमाणः श्रीभोजराजो डामरमभ्यधात् । अस्मिन्वर्षे त्वया स्वस्वामी कथंचनेहागच्छन्निवार्य इति भूयो भूयः सदैन्यं भाषमाणे नृपे मस्तावविन्नृपाद्धस्तिनीसहितं हस्तिनमुपायने उपादाय पत्तने श्रीभीमं परितोषयामास । *

१ रनन्यसामान्यसामग्र्या B H

* अत्र मु. जि. F संज्ञकादर्शे डामरसम्बन्धी निम्नलिखितमधिकमुपलभ्यते—

अथान्यस्मिन् वर्षे श्रीभीमस्तं डामरं मालवमण्डले प्रेषयितुकामो वार्तादि शिक्षयन् आस्ते । डामर उत्तिष्ठन् पटीं प्राक्षाटयामास । ततः श्रीभीमेन पृष्टः स आह–भवच्छिक्षितमनैव शुश्रामीत्यूचे । यतस्तत्र गतोऽहं स्वयमेवावसरोचितं प्रुविष्ये। अन्यशिक्षितं किमत्रस्थविष्यति। ततो राजा तस्यावसरोचितचातुरीविज्ञानाय प्रच्छन्नं स्वर्णमयं ससुद्गकं रक्षापुञ्जेन भृत्वा,भोजसभायां अन्यत्र नायमुद्घाटनीयः, इति शिक्षयित्वा तद्धस्ते उपदार्थमदात । ततः स गतो मालवभोजसभायां तं बहुपटकूलवेष्टितं आनाम्य भोजनृपाग्रे मुमोच । स उद्वेष्ट्य विलोकयति तदा मध्ये क्षारपुञ्जः । ततो–

१२ कस्मिंश्चिद्धर्मशास्त्राकर्णनक्षणेऽर्जुनस्य राधावेधमाकर्ण्य किमभ्यासस्य दुष्करमिति विमृशन्सततम्यासवशाद्विश्वविदितं राधावेधं विधाय नगरे हट्टशोभां कारयंस्तैलिकसूचिकाभ्यामवज्ञया निराकृतोऽसवाभ्यां श्रीभोजभूपो व्यज्ञप्यत । तैलिकेन चन्द्रशालास्थितेन भूमिस्थितसंकीर्णवदने मृण्मयपात्रे तैलधाराधिरोपणात्, सूचिकेन च भूमिस्थितेनोर्ध्वीकृततन्तुमुखे आकाशात्पतन्त्याः सूच्या विवरं नियोज्य निजाभ्यासकौशलं निवेद्य नृपं प्रति चेच्छक्तिरस्ति ततः प्रभुरप्येवं करोत्वित्यभिधाय राज्ञो गर्वं खर्वं चक्राते ॥

३२) भोजराज मया ज्ञातं राधावेधस्य कारणम् ।
　　धाराया विपरीतं हि सहते न भवानिति[1]॥

१३ विद्वद्भिरिति श्लाघ्यमानो नवनगरनिवेशं कर्तुंकामः पटहे वाद्यमाने धाराभिधया पणस्त्रियाभिवेतालनाम्ना पत्या सह लङ्कां गत्वा तं

—नृपेणोक्तम्–भो इद किमुपायनम् ? डामरस्तत्कालोत्पन्नमतिः प्राह–देव ! श्रीभीमेन कोटिहोमः कारितः, तद्रक्षेयं तीर्थभूता, प्रीत्या भवत्कृते प्राभृतीकृताऽस्ति । इति तेनोक्ते हृष्टचेतसा राज्ञा स्वहस्तेन सर्वेषां समर्पिता । तैः सर्वैस्तिलककरणेन वन्दिता । अन्तःपुरे प्रेषिता । ततः स सम्मानितः प्रतिप्राभृतसहितः पश्चादागतः । ज्ञातवृत्तान्तेन श्रीभीमेनापि पूजितः ।

पुनः कौतुकाक्षिप्तचित्तः श्रीभीमः कस्मिन्नवसरे मुद्रामुद्रितलेखं विधाय तद्धस्ते समर्प्य, उपदापाणिं तं डामरं मालवेऽप्रैषीत् । स उपदासहितं लेखं भोजहस्तेऽदात् । यावदुन्मुद्य वाचयति तावदयं भवता शीघ्रं निपातनीय इति पश्यति । ततः सविस्मयेन राज्ञा पृष्टम्–भो इदं किं लिखितमस्ति । ततः स उत्पातिकामतिः प्राह–देव ! मज्जन्मपत्रिकायां समस्ति, यत्रास्य रुधिरं पतिष्यति तत्र द्वादशवर्षप्रमाणो दुर्भिक्षः पतिष्यति इति ज्ञात्वा श्रीभीमेनाहमत्र प्रेषितः स्वदेशविनाशभीतेन प्रच्छन्नलेखयुक्तः । एवं सति त्वं यथा रुचितं कुरु इति तेनोक्ते राजाह– नाहमास्मदेशप्रजामनर्थे पातयिष्ये । ततः सम्मान्य विसर्जितः प्राप्तः स्वदेशे । तद्बुद्धिकौशलेन पुनश्चमत्कृतः श्रीभीमस्तं बहुमन्यते ।

१ नैव नृपतिः H　२ प्रवेष्टु कामः H L　³ पद्यमिदं वाग्भटकृतकाव्यानुशासनेऽप्युदाहृतम्, भोजराजस्थाने प्रज्ञापुञ्जेति पाठान्तरं तत्र

नगरनिवेशमालोक्य पुनः समागतया मन्नाम नगरे दातव्यमित्यभिधाय तत्प्रतिच्छन्दपटं समर्प्य स धारां नगरीं निवेशयामास ।

१४ कस्मिन्नप्यहनि स नृपः सान्ध्यसर्वावसरानन्तरं निजनगरान्तः परिभ्रमन् ॥

३३) एऊ जम्मु नग्गहं गिउ भडसिरि खग्गु न भग्गु ।
तिक्खां तुरियां न माणियां गोरी गलि न लग्गु ॥

इति केनापि दिगम्बरेण पठ्यमानमाकर्ण्य प्रातस्तमाकार्य रात्रिपठितवृत्तान्तसंकेतवशेन शक्ति पृष्टः सन्—

३४) देव दीपोत्सवे जाते प्रवृत्ते दन्तिनां मदे ।
एकच्छत्रं करोम्येव सगौडं दक्षिणापथम् ॥

इति स्वपौरुषमाविःकुर्वन्सेनानीपदेऽभिषिक्तः ॥

१५ इतश्च सिन्धुदेशविजयव्यापृते श्रीभीमे स दिगम्बरः समस्तसामन्तैः समं समेत्य श्रीमदणहिल्लपुरं भङ्क्त्वा धवलगृहघटिकाद्वारे कपर्दिकान्वापयित्वा जयपत्रं जग्राह । तदादि कुलचन्द्रेण मुषितमिति सर्वत्र क्षितौ ख्यातिरासीत् । स जयपत्रमादाय मालवमण्डले गतः श्रीभोजाय तं वृत्तान्तं विज्ञपयन्नुक्तो भवताङ्गालवापः कथं न कारितोऽत्रत्यमुद्माहितं गूर्जरदेशे प्रयास्यतीति श्रीसरस्वतीकण्ठाभरणेन श्रीभोजेनेत्यभिदधे ॥

---

१ प्राङ्ते P २ कुलचंद्रं समेत्य ॥

३ १४,१५,१६ प्रबन्धानां स्थाने निम्नलिखितं C आदर्शे समुपलभ्यते
नवमल्लमरीया मग्गहा गयणि धडवई मेहु ।
इत्यन्तरि जरि आविगिह तउ जाणीसिइ मेहु ॥
एवा भूवलमया सह० राज्ञा तावितपुत्रीस्वरूपं दृष्टे प्रातराकार्य गूर्जरदेशोपरि सेनाधिपत्यं ददौ तदा तेनोक्तं । देव दीपेति ॥ ततो गूर्जरदेशः समग्रोपि तेन विनाशितः । श्रीपत्तनचतुःपथे कपर्दिका वापितास्तदयागतस्य राज्ञोक्तं । न कृतं रम्यं । अद्य प्रभृति मालवदेशद्रव्यः श्रीगूर्जरे यास्यतीति ॥

१६ कदाचिच्चन्द्रातपे उपविष्टः श्रीभोजः संनिहिते कुलचन्द्रे पूर्णचन्द्रमण्डलमवलोकमान इदमपाठीत्—

३५) येषां वल्लभया सह क्षणमिव क्षिप्रं क्षपा क्षीयते
तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्केव संतापकृत् ।

इत्यर्धकविना तेनोक्ते कुलचन्द्रः प्राह—

अस्माकं तु न वल्लभा न विरहस्तेनोभयभ्रंशिना-
मिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः ॥ ‡

इति तदुक्तेरनन्तरमेवैकां वैराङ्गनां प्रसादीचकार ॥

१७ अथ डामरनामा सान्धिविग्रहिको मालवमण्डलादायातः श्रीभोजस्य सभां वर्णयन्महान्तमायल्लकं जनयति । तत्र गतश्च श्रीभीमस्यामात्रां रूपपात्रतां वर्णयंस्तद्दिदृक्षातरलितः श्रीभोजस्तामिहानय तत्र वा मां नयेत्यभ्यर्थ्यमानः सभादर्शनोत्कण्ठितेन भीमेन तथैवोच्यमानश्च कस्मिन्नपि वर्षे उपायविन्महदुपायनमादाय विप्रवेषधारिणं ताम्बूलकरण्डकवाहिनं श्रीभीमं स गृहीत्वा सदसि गतः प्रणमन् श्रीभोजेन श्रीभीमानयनवृत्तान्तं व्याहृतः स विज्ञपयांचक्रे । स्वतन्त्राः स्वामिनोऽनभिमतं कार्यं केन बलात्कार्यन्ते, इति सर्वथेयं कदाशा देवेन नावधारणीया इत्यभिहिते, श्रीभीमस्य वयोवर्णाकृतीनां सादृश्यं पृच्छन्श्रीभोजस्तान्सभासदो लोकानवलोकयन्स्थगीधरं लक्षीकृत्य डामरेणेत्यभिदधे—स्वामिन्

३६) इमाकृतिरयं वर्ण इदं रूपमिदं वयः ।
अन्तरं चास्य भूपस्य काचचिन्तामणेरिव ॥

---

‡ पद्यमिदं शार्ङ्गधरपद्धत्यां (४१०६) भोजराजचोरकविकृतमिति वर्तते

१ इत्यर्धे P २ वाराङ्गनां H ३ आश्चर्यं ४ अभिमानं H ५ सर्वथाप्येके दाशा देवेन नावधीरणीयाइत्यभिधाय P

इति तेन विज्ञप्ते चतुरचक्रवर्ती श्रीभोजस्तत्सामुद्रिकविलोकनान्निश्चलदृक्। तादृशं नृपं विगृह्योपायनवस्तून्युपनेतुं स सान्धिविग्रहिकस्तं प्राहिणोत्। तेषु वस्तुषूपनीयमानेषु तद्गुणवर्णनवार्तान्तरव्याक्षेपेण च भूयसि कालविलम्बे संवृत्ते स्थगीवाहकोऽद्यापि कियच्चिरं विलम्बत इति राज्ञा समादिष्टः स तं भीममिति विज्ञपयामास। राजा तदा तदनुपदिकानि सैन्यानि प्रगुणयन् डामरेणाभिदधे। द्वादश द्वादश योजनानां प्रान्ते प्रावहणिका हया घटिकायोजनगामिन्यः करभ्योऽनया समग्रसामग्र्या श्रीभीमो भुवमाक्रमन्कथं भवता गृह्यते इति विज्ञप्तस्तेन पाणी घर्षयित्वा चिरं तस्थे।

१८ अथ श्रीभोजः श्रीमाघपण्डितविद्वत्तां पुण्यवत्तां च सततमाकर्ण्य तद्दर्शनोत्सुकतया राजादेशैः सततं प्रेष्यमाणैः श्रीमालनगराद्धिमसमये समानीय सबहुमानं भोजनादिभिः सत्कृत्य तदनु राजोचितान्विनोदान्दर्शयन्, रात्रावारात्रिकावसरानन्तरं संनिहिते स्वसंनिभे पल्यङ्के माघपण्डितं नियोज्य तस्मै स्वशीतरक्षामुपनीय प्रियालापांश्चिरं कुर्वाणः सुखं सुखेन सुष्वाप। प्रातर्माङ्गल्यतूर्यनिर्घोषैर्विनिद्रं नृपं स्वस्थानगमनाय माघपण्डित आपृष्टवान्। विस्मयापन्नहृदयेन राज्ञा दिने भोजनाच्छादनादिसुखं पृष्टः स कदन्नसदन्नवार्तागिरलं शीतरक्षाभारेण श्रान्तं विज्ञपयन्खिद्यमानेन राज्ञा कथं कथंचिदनुज्ञातः पुरोपवनं यावद्भूभुजानुगम्यमानः माघपण्डितेन स्वागमनप्रसादेन संभावनीयोऽहमिति विज्ञप्य नृपानुज्ञातः स्वं पदं भेजे। तदनु कतिपयदिनैः श्रीभोजस्तद्विभवभोगसामग्रीदिदृक्षया श्रीश्रीमालनगरं प्राप्तः। माघपण्डितेन प्रत्युद्गमादियथोचितभक्त्याऽऽवर्जितः ससैन्यस्तन्मन्दुरायां ममौ। स्वयं तु माघपण्डितस्य सौधमध्यास्य संचारकभुवं काञ्चनैर्बद्धामवलोक्य स्नानादनु देवतावसरो-

१ निश्चलदृशं P H २ करिण्यः L ३ कुमुदपण्डितगुतमाघ d
४ आकर्णयन् C ५ शीतभारेण P ६ विज्ञप्तो P ७ काचबद्धां H K

व्यां मणिमरकतकुट्टिमशैवलवल्लरीशुगुजलभ्रान्त्या धौताम्बरीयं संवृण्वन् सौवस्तिकेन ज्ञापितवृत्तान्तस्तदैव तद्देवतार्चानन्तरं निवृत्ते मन्त्राव-सरेऽशनसमयसमागतां रसवतीमास्वादमान अकालिकैरदेशजैर्व्यञ्जनैः फलादिभिश्चित्रीयमानमानसः संस्कृतपयःशालिशालिनीं रसवतीमाकण्ठ-मुपभुज्य भोजनान्ते चन्द्रशालामधिरुह्याश्रुतादृष्टपूर्वकाव्यकथाप्रबन्धप्रे-क्षादीनि प्रेक्षमाणः शिशिरसमयेऽपि संजाताकस्मिकग्रीष्मभ्रान्त्या संवी-तसितस्वच्छवसनस्तालवृन्तकरैरनुचरैर्वीज्यमानोऽमन्दचन्दनालेपनेपथ्यः सुखनिद्रया तां क्षणदां क्षणमिवातिवाह्य प्रत्यूषे शङ्खनिस्वनाद्विगतनिद्रो हिमसमये ग्रीष्मावतारव्यतिकरो[2] माघपण्डितेन ज्ञापितः प्रतिसमयं सविस्मयः कति दिनान्यवस्थाय स्वदेशगमनायापृच्छन् - स्वयं करि-ष्यमाणनव्यभोजस्वामिप्रासादप्रदत्तपुण्यो मालवमण्डलं प्रति प्रतस्थे ।

तथा निजजन्मदिने जनकेन नैमित्तिकाज्जातके कार्यमाणे पूर्वमुदितो-दितसमृद्धिर्भूत्वा प्रान्ते गलितविभवः किंचिच्चरणयोराविर्भूतश्वयथुविकारः पञ्चत्वमाप्स्यतीति निमित्तविदा निवेदितां विभवसंभारेण तां ग्रहगतिं निराचिकीर्षुणा माघपित्रा संवत्सरशतप्रमाणे मनुजायुषि षट्त्रिंशत्सहस्राणि दिनानि भविष्यन्तीति विमृश्य नाणकपरिपूर्णास्तावत्संख्यान् हारकान् कारितनव्यकोशेषु निवेश्य तदधिकां परां भूतिं शतशः समर्प्य प्रदत्त-माघनाम्ने सुताय कुलोचितां शिक्षां वितीर्य कृतकृत्यमानिना तेन विपेदे । तदनन्तरमुत्तराशापतिरिव प्राज्यसाम्राज्यो विद्वज्जनेभ्यः श्रियं तदिच्छया यच्छन्नमानैर्दानैरर्थिसार्थं कृतार्थयंस्तैर्भोगविधिभिः स्वममानुषावतारमिव दर्शयन् विरचितशिशुपालवधाभिधानमहाकाव्यचमत्कृतविद्वज्जनः स प्रान्ते पुण्यक्षयात्क्षीणवित्तो विपत्तिपाते स्वविषये स्थातुमप्रभूष्णुः सकलत्रो माल-

१ भीष्मोष्मभ्रान्त्या a K H　२ व्यतिकरं K　३ कारित K L
४ प्रसाद P　५ निवेदिते a K　६ प्राप्त प्राज्य साम्राज्यो K L　७ तैस्तैः a K

क्षमण्डले गत्वा धारायां कृतावासः पुस्तकग्रहणकार्पणपूर्वकं श्रीभोजात्कि-यदपि द्रव्यमानेयमिति तत्र पत्नीं प्रस्थाप्य यावत्तदाशया माघपण्डितश्चिरं तस्थौ तावत्तथावस्थां श्रीभोजस्तत्पत्नीं विलोक्य ससंभ्रमः शलाकान्यासेन तत्पुस्तकमुन्मुद्य काव्यमद्राक्षीत्—

३७) कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डं
त्यजति मुदमुलूकःप्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं
हतविधिललितानां ह्री विचित्रो विपाकः[४]॥

अथ काव्यार्थमवगम्य का कथा ग्रन्थस्य केवलमस्यैव काव्यस्य वि-श्वम्भरामूल्यमल्पं । समयोचितस्यानुच्छिष्टस्य ह्रीशब्दस्य पारितोषिके क्षितिपतिर्लक्षद्रव्यं वितीर्य तां विससर्ज । सापि ततः संचरन्ती विदितमाघ-पण्डितपत्नी कैश्चिद्विरर्थिभिर्याच्यमाना तत्पारितोषिकं तेभ्यः समस्तमपि वितीर्य यथावस्थिता गृहमुपेयुषी तद्वृत्तान्तं विज्ञापनापूर्वं किंचिच्चरणस्फुर-च्छोकाय पत्ये निवेदयामास । अथ त्वमेव मे शरीरिणी कीर्त्तिरिति श्ला-घमानस्तदा स्वगृहमागतं कमपि भिक्षुं वीक्ष्य भुवने तदुचितं किमपि देयमपश्यन् संजातनिर्वेद इदमवादीत्—

३८) Tअर्था न सन्ति न च मुञ्चति मां दुराशा
दानान्न सङ्कुचति दुर्ललितः करो मे ।
याञ्चा च लाघवकरी स्ववधे च पापं
प्राणाः स्वयं व्रजत किं परिदेवितेन ॥ १ ॥

---

१ अयं कथाभाग भोजप्रबन्धेऽपि वर्तते (पृ. ६२) ४ पद्यमिदं माघकृते शिशुपालवधे वर्तते

T ३८,३९ श्लोकौ माघकवेरिति शार्ङ्गधरपद्धत्यां (४०७,४०६) भोजप्रबन्धेऽपि (२८१,२८२) सुभाषितावल्यां (३१८०) चस्यापीति

२ दानाद्धि P त्यागाप्रसङ्कुचति L त्यागाभसंचलति दुर्ललितं मनो मे । H

३९) दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः संतोषवारिणा ।
दीनाशाभङ्गजन्मा तु केनायमुपशाम्यतु ॥ २ ॥

४०) न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति, दुरवस्थाः कथमृणं
लभन्ते, कर्माणि क्षितिपरिवृढान्कारयति कः ।
अदत्त्वापि ग्रासं ग्रहपतिरसावस्तमयते
क यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवितविधिः ॥ ३ ॥

४१) क्षुत्क्षामः पथिको मदीयभवनं पृच्छन्कुतोऽप्यागतः
तत्किं गेहिनि किंचिदस्ति यदयं भुङ्क्ते बुभुक्षातुरः ।
वाचास्तीत्यभिधाय नास्ति च पुनः प्रोक्तं विनैवाक्षरैः
स्थूलस्थूलविलोललोचनगलद्बाष्पाम्भसां बिन्दुभिः ॥ ४ ॥

४२) [1]व्रजत व्रजत प्राणा अर्थिनि व्यर्थतां गते ।
पश्चादपि हि गन्तव्यं क सार्थः पुनरीदृशः ॥ ५ ॥

[2]इति तद्वाक्यान्त एव स माघपण्डितः पञ्चत्वमवाप । प्रातस्तं वृत्तान्तमवगम्य श्रीभोजेन श्रीमालेषु सजातिषु धनवत्सु सत्सु तस्मिन्पुरुषरत्ने विनष्टे क्षुधाबाधिते सति भिल्लमाल इति [3]तज्जातेर्नाम निर्ममे ॥

१९ पुरा समृद्धिविशालायां विशालायां पुरि मध्यदेशजन्मा [4]सांकाश्यगोत्रः सर्वदेवनामा द्विजो निवसन् जैनदर्शनसंसर्गात्प्रायः प्रशान्तमिथ्यात्वो धनपाल[5]शोभनपुत्रद्वयेनान्वितः कदाचिदागताञ्श्रीवर्द्धमानसूरीन्गुणानुरागान्निजोपाश्रये निवास्य निर्द्वन्द्वभक्त्या परितोषितान्सर्वज्ञपुत्रानिति धिया तिरोहितं निजपूर्वजनिधिं पृच्छंस्तैर्वचनच्छलेनार्धविभागं याचितः संकेतनिवेदनाल्लब्धनिधिस्तदर्धं यच्छंस्तैः पुत्रद्वयादर्धं याचितो ज्यायसा धनपालेन मिथ्यात्वान्धमतिना जैनमार्गनिन्दापरेण निषिद्धः कनीयसि शोभने

१ व्रजेत्वा P ॥ पद्यमिदं भोजप्रबन्धेऽपि वर्तते (२८३) २ क्व सार्थः पुनरीदृश इति वाक्यान्ते H ३ तज्ज्ञातंनाम P ४ काश्यपगोत्रः P ५ शोभनाभिधान H

कृपापरः स्वप्रतिज्ञाभङ्गपातकं तीर्थेषु क्षालयितुमिच्छुः प्रतितीर्थं प्रवव्रते । अथ पितृभक्तेन शोभननाम्ना स्वपुत्रेण तं तदाग्रहान्निषिध्य पितुः प्रतिज्ञां प्रतिपालयितुमुपाचरतः स्वयं तान्गुरूननुससार ॥

अभ्यस्तसमस्तविद्यास्थानेन धनपालेन श्रीभोजप्रसादसंप्राप्तसमस्तपण्डितसंसत्प्रथमस्थितेन निजसहोदरामर्षभावाद्द्वादशाब्दीं यावत्स्वदेशनिषिद्धजैनदर्शनप्रवेशेन तद्देशोपासकैरत्यर्थमभ्यर्थनया गुरुपुरेप्याहूयमानेषु सकलसिद्धान्तपारावारपारदृश्वा स शोभननामा तपोधनो गुरूनापृच्छ्य तत्र प्रयातो धारायां प्रविशन् पण्डितधनपालेन राजपाटिकायां व्रजता तं सहोदरमित्यनुपलक्ष्य सोपहासं "गर्दभदन्त भदन्त नमस्ते" इति प्रोक्ते "कपिवृषणास्य वयस्य सुखं ते" इति शोभनमुनेर्वचनात्तच्चमत्कृतो मया नर्मणापि नमस्ते इत्युक्तेऽनेन तु वयस्य सुखं ते इत्युक्तवता वचनचातुर्या-

तद्ब्राह्मण्योपढौकिते दधि, मुनिभ्यां व्यतीतकियद्दिनमेतदिति पृच्छयमाने, धनपालः 'किमत्र पूतराः सन्तीति' सोपहासमभिदधानो, व्यतीतदिनद्वयमेतदिति ब्राह्मण्या निर्णीय प्रोक्ते। ताभ्यां पूतराः सन्त्यत्रेत्यभिहिते स्नानासनाद्यदर्शनार्थमुत्थाय तत्रागतः सन् स्थालेऽधिरोपितदधिसंनिधौ यावद्यावकपुञ्जेऽधिरूढैस्तद्वर्णजन्तुभिर्दधिपिण्डइव पाण्डुरतामालोक्य जिनधर्मे जीवदयाप्राधान्यं तत्रापि जीवोत्पत्तिज्ञानवैदग्ध्यं। यतः—

४५) मुग्गमासाइपमुहं विदिलं कच्चम्मि गोरसे पडइ।
ता तसजीवुप्पत्ती भणन्ति दहिए तिदिणुवरिं॥

तज्जिनशासने एवेति निश्चित्य शोभनमुनेः शोभनबोधात्सम्यक्प्रतिपत्तिपुरःसरं सम्यक्त्वं मेने। कर्मप्रकृत्यादिजैनविचारग्रन्थेषु प्रकृत्या प्राज्ञः परं प्रावीण्यमुद्वहन्, प्रातः प्रातर्जिनार्चावसरमान्ते—

४६) *कतिपयपुरस्वामी काव्ययैरपि दुर्ग्रहो
मतिवितरतो मोहेनाहो मयानुसृतः पुरा।
त्रिभुवनपतिर्बुद्ध्याराध्योऽधुना स्वपदप्रदः
प्रभुरधिगतस्तत्प्राचीनो दुनोति दिनव्ययः॥ १॥

४७) सव्वत्थ अत्थि धम्मो जा मुणियं जिन न सासणं तुम्ह।
कणगाउराण कणगु व्व ससियपयमलम्भमाणाणं॥ २॥

४८) देशाधीशो ग्राममेकं ददाति
ग्रामाधीशः क्षेत्रमेकं ददाति।
क्षेत्राधीशः शिम्बिकाः संप्रदत्ते
सौर्वस्तुष्टः संपदं स्वां ददाति॥ ३॥

---

१ सन्तीत्यभेत्य P　२ पभिई c　३ खटम्मि c　४ वितिदिण्डवरि c　५ सम्यक्तत्त्वं भेजे a K　६ मितवितरिता मोहेन K a　* पद्यमिदं प्रभावकचरिते महेन्द्रसूरिप्रबन्धेऽप्यस्ति (११४)

७ सव्वत्थ c　८ कणगं व.　९ सेतिकां a शाकमात्रं b　१० सर्वज्ञ.

इत्यादीनि वाक्यानि पठन्स धनपालः ॥

२० कदाचिन्नृपेण सह मृगयां नीतो धनपालोऽभिहितः—

४९) *किं कारणं नु धनपाल मृगा यदेते
व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुवं वराहाः ।
देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजाति-
मेके मृगाङ्कमृगमादिवराहमन्ये ॥

राज्ञा बाणेन मृगे विद्धे सति तद्वर्णनाय विलोकितमुखो धनपालः प्राह—

५०) ‡रसातलं यातु तवात्र पौरुषं
कुनीतिरेषा शरणो ह्यदोषवान् ।
निहन्यते यद्बलिनापि दुर्बलो
ह हा महाकष्टमराजकं जगत् ॥

इति तन्निर्भर्त्सनात्क्रुद्धो नृपः किमेतदित्यभिदधाने—

५१) [4]वैरिणोऽपि[5] हि मुच्यन्ते प्राणान्ते तृणभक्षणात् ।
तृणाहाराः सदैवैते हन्यन्ते पशवः कथम् ॥

इत्यूनेऽस्तोऽद्भुतसंजातकृपेण नृपेण धनुर्बाणभङ्गमङ्गीकृत्याजीवितान्तं संन्यस्तमृगयाव्यसनेन पुरं प्रत्यागच्छता तत्र यज्ञमण्डपे यज्ञस्तम्भनियन्त्रितच्छागस्य दीनां गिरमाकर्ण्य किं पशुरसौ व्याहरतीत्यादिष्टः स धनपालोऽर्थवेहीति प्राह—

---

* वाग्भटरचिते काव्यानुशासने (पृ-११) प्युदाहृतं पद्यमिदम्

१ कविराज b c H २ शरणागत ३ मन्न धनपाल—रसातलमित्यादि० तन्निर्भर्त्सनात्क्रुद्धो नृप० किमेतदित्यभिदधानः वैरिणोपि—० c ४ वैरिणापि P ५ धनपालः प्राह B

‡ पद्यमिदं प्रभावकचरिते महेन्द्रसूरिप्रबन्धे (१५०) प्यस्ति

५२) T नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
संतुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।
स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥

इति तद्वाक्यानन्तरं राज्ञा किमेतदिति भूयोऽभियुक्तः—

५३) *यूपं कृत्वा पशून्हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम् ।*
यद्येवं गम्यते स्वर्गो नरके केन गम्यते ॥ १ ॥

५४) *सत्यं यूपं तपो ह्यग्निः कर्माणि समिधो मम ।*
अहिंसामाहुतिं दद्यादेवं यज्ञः सतां मतः ॥ २ ॥

इत्यादि शुकसंवादोदितानि वचांसि नरेन्द्रस्य पुरतः पठन् हिंसाशास्त्रोपदेशिनो हिंसकप्रकृतीन्ब्राह्मणरूपेण राक्षसांस्ताञ्ज्ञापयन्नृपमर्हद्धर्माभिमुखं चकार ॥

२१ अथ कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरः सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे व्रजन्सदा सर्वज्ञशासनप्रशंसापरं पण्डितं धनपालमालपत् । सर्वज्ञस्तावत्कदाचिदासीत्तद्दर्शने साम्प्रतं कश्चिज्ज्ञानातिशयोऽस्तीत्यभिहिते, अर्हत्कृतेऽर्हच्चूडामणिग्रन्थे विश्वत्रयस्य त्रिकालवस्तुविषयस्वरूपपरिज्ञानमद्यापि विद्यत इति तेनोक्ते, त्रिद्वारमण्डपे स्थितः *कस्मिन्द्वारेऽस्माकं निर्गम इति* शास्त्रकलङ्कारोपणोद्यते नृपे बुद्धिमात्रा त्रयोदशीति पाठं सत्यापयता भूर्जपत्रे नृपप्रश्ननिर्णयमालिख्य मृण्मयगोलके निधाय च छगिकाधरस्य तं समर्प्य देव पादोऽवधार्यतामिति नृपं प्राह । नृपस्तद्बुद्धिसंकटे निपातितं स्वं मन्यमान एतद्द्वारत्रयस्य मध्यात्किमपि निर्णीतं भविष्यतीति विमृश्य सूत्रभृ-

T पद्यमिदं प्रभावकचरिते महेन्द्रसूरिप्रबन्धे (१३८) ऽप्यस्ति

१ प्राणाः समिधयो C २ एष यज्ञः सनातनः B K ३ श्रुतिसंवाद० B H ४ अर्हन्तश्रीचूडामणिनामनि d ५ निर्णयस्तु बुद्धिमात्रगम्य इति लोकोक्तिं, तस्थानेऽधुना सर्वसिद्धा त्रयोदशीति ज्योतिर्विदः । इति प्रथमसंस्करणे ६ नृपस्तु बुद्धि K

द्भिर्मण्डपपद्मशिलातलमपनीय तन्मार्गेण निर्गत्य तं गोलकं भित्त्वा तेष्वक्षरेषु तमेवनिर्गमनिर्णयं वाचयंस्तत्कौतुकोत्तालचित्तः श्रीजिनशासनमेव प्रशशंस। तथाहि—

९१) द्वाभ्यां यत्र हरिस्त्रिभिर्न च हरः सप्त न चैवाष्टभि-
र्यत्र द्वादशभिर्गुहो न दशकद्वन्द्वेन लङ्कापतिः।
पश्चेन्द्रो दशभि. शतैर्न जनता नेत्रैरसंख्यैरपि
तत्पश्यनयनेन पश्यति बुधश्चैकेन वस्तु स्फुटम् ॥[1]

२२ अथ धनपालः[2] ऋषभपञ्चाशिकास्तुतिं निर्माय, सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे स्वनिर्मितप्रशस्तिपट्टिकां राज्ञे कदाचिद्दर्शयामास तत्र[3]।

---

१ मु. जि. F आदर्शेऽत्र निम्नलिखितमधिकं कथनमुपलभ्यते–
अन्यदा जलाश्रयपृच्छा–

सत्यं वप्रेषु शीतं शशिकरधवलं वारि पीत्वा प्रकामं
व्युच्छिन्ना शेषतृष्णा प्रमुदितमनसः प्राणिसार्था भवन्ति।
शोषं नीते जलौघे दिनकरकिरणैर्यान्त्यनन्ता विनाशं
तेनोदासीनभावं भजति मुनिगणः कूपवप्रादिकार्ये ॥

कदाचित् स्वकारितप्रौढतरनवसरसि गतो नृप, कीदृगिदं धर्मस्थानमिति पृच्छति। धनपालः प्राह–

एषा तटाकमिषतो वकदानशाला मत्स्यादयो रसवती प्रगुणा सदैव।
पात्राणि यत्र बकसारसचक्रवाकाः पुण्यं कियद् भवति तत्तु वयं न विद्मः ॥

तथातस्तुकोप। पुरमागच्छन् मार्गे बालिकासहितां वृद्धां जरया शिरो धूनयन्तीं दृष्ट्वा नृपः पृच्छति–किं शिरो धूनयति। ततो धनपालः–

किं नन्दी किं मुरारिः किमु रतिरमणः किं विधुः किं विधाता
किं वा विद्याधरोऽसौ किमुत सुरपतिः किं नलः किं कुबेरः।
नायं नायं न चायं न खलु नहि न वा नापि नासौ न चासौ
क्रीडां कर्तुं प्रवृत्तः स्वयमपि च हले भूपतिर्भोजदेवः ॥
अनेन नृपं रुष्टं तोषयामास।

२ धनपालरचिता ऋषभपञ्चाशिका अद्याप्युपलभ्यते ३ पट्टिकायां कदाचिन्नृपः C

५६) अभ्युद्धृता वसुमती दलितं रिपूरः
क्रोडीकृता बलवता बलिराज्यलक्ष्मीः ।
एकत्र जन्मनि कृतं तदनेन यूना
जन्मत्रये यदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥*

काव्यमिदं निर्वर्ण्य पारितोषिके तस्याः पट्टिकायाः काञ्चनकलशं ददौ नृपः। तस्मात्प्रासादादपसरंस्तदीयद्वारखत्तके रत्या सह हस्तताल्दानपरं स्मरं मूर्तिमन्तमालोक्य नृपेण हासहेतुं पृष्टः पण्डितः प्राह—

५७) [1]स एव भुवनत्रयप्रथितसंयमः शंकरो
बिभर्ति वपुषाधुना विरहकातरः कामिनीम् ।
अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं
करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्मरः ॥ १ ॥

२३)५८) अन्नदिणे सिवगवणे दुवारदेसे निए वि भङ्गिगणं ।
किं दुब्बलो पलोइअ निवपुट्ठो भणइ धणपालो ॥ २ ॥

५९) दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा तच्चेत्कृतं भस्मना
भस्माथास्य किमङ्गना यदि च सा कामं पुनर्द्वेष्टि किम् ।
इत्यन्योन्यविरुद्धचेष्टितमहो पश्यन्निजस्वामिनो
भृङ्गी सान्द्रशिराविनद्धपरुषं धत्तेऽस्थिशेषं वपुः ॥ ३ ॥

६०) पाणिग्रहे पुलकितं वपुरैशं भूतिभूषितं जयति ।
अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन्भस्मावशेषोऽपि ॥ ४ ॥

---

* पद्यमिदं भोजप्रबन्धे (२१६) प्यस्ति

१ हास्य ० d

[1] प्रभावकचरिते महेन्द्रसूरिप्रबन्धे (१६२) तथा च हैमकाव्यानुशासने टीकायां विद्यते पद्यमिदम्

२ सुभाषितावल्यां (२३९५) पद्यमिदं वर्तते प्रभावकचरिते च श्रीमहेन्द्रसूरिप्रबन्धे (१२०) ३ गोवर्द्धनसप्तशत्यामिदम्

६१) *अमेध्यमश्नाति विवेकशून्या
स्वनन्दनं कामयतेऽतिसक्ता।
खुराग्रशृङ्गैर्विनिहन्ति जन्तून्
गौर्वन्द्यते केन गुणेन राजन्॥ १॥

६२) पयःप्रदानसामर्थ्याद्वन्द्या चेन्महिषी न किम्।
विशेषो दृश्यते नास्या महिषीतो मनागपि॥ २॥

२४ इत्यादिभि[1] प्रसिद्धसिद्धसारस्वतोद्गारैर्नृपं रञ्जयन् यावदास्ते ताव-त्कोऽपि सांयात्रिको द्वाःस्थनिवेदितः सभां प्रविश्य नृपं नत्वा मदनप-ट्टिकायां प्रशस्तिकाव्यानि दर्शयामास। नृपेण तल्लाभस्थानके पृष्टे स एवमवादीत्। नीरधावकस्मादेव मम वाहने स्खलिते निर्यामकैः शोध्यमाने समुद्रे तन्मध्ये शिवायतनमालोक्य परितः परिस्फुरज्जलमप्यन्तः सलि-लविकल्पमवलोक्य कस्यामपि भित्तौ वर्णान्निर्वर्ण्य च तज्जिज्ञासया मदन-पट्टिकां तत्र प्रस्थाप्य तत्कान्ताक्षरमयी पट्टिकेयमिति नृपतिर्निशम्य तदु-परि मृन्मयीं पट्टिकां नियोज्य तत्र पतितान्वर्णान्पाण्डितैर्वाचयामास॥

* ६१,६२ श्लोकौ H आदर्शे न दृश्येते

१ अपादयुत्तमाङ्गे कथमूर्ध्नि माला
अभालस्य भाले कथं पत्त्रन्यासः।
अकर्णस्य कर्णे कथं गीतनृत्ये।
अपादस्य पादे कथ मे प्रणामः॥

इत्यधिकमेकं पद्य a आदर्शे मु. जि. F आदर्शे निम्नलिखितेऽपरे व्यधिके
स्पर्शोऽमेध्यभुजां गवामघहरो वन्द्या विसंज्ञा द्रुमाः
स्वर्गं छागवधाद् धिनोति च पितॄन्विप्रोपभुक्ताशनम्।
आप्ताश्छद्मपराः सुराः शिखिहुतं प्रीणाति देवान्हविः
स्फीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां को वेत्ति लीलायितम्॥ १॥
वधो धर्मो जलं तीर्थं गौर्नमस्या गुरुर्गृही।
अग्निर्देवो द्विजः पात्रं येषां तैः कोऽस्तु संस्तवः॥ २॥

२ मीणपट्टीति लोकोक्तौ ३ तन्निमग्न D ४ तत्संकेताक्षरमयी B तत्का-न्ताक्षरमयी P ५ विपरीतान् a b

६३) आबाल्याधिगमान्मयैव गमितः कोटिं परामुन्नते–
रस्मत्संकथयैव पार्थिवसुतः सम्प्रत्यसौ लज्जते ।
इत्थं खिन्न इवात्मजेन यशसा दत्तावलम्बोऽम्बुधे–
र्यातस्तीरतपोवनानि तपसे वृद्धो गुणानां गणः ॥ १ ॥

६४) देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुः प्रत्यर्थिसीमन्तिनी–
वैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति ।
आस्तामन्यनितम्बिनी रतिरपि त्रासान्न पौष्पं करे
भर्तुर्धर्तुमदान्मदान्धमधुपीनीलीनिचोलं धनुः ॥ २ ॥

६५) चिन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्भूरिशोकारघट्ट–
व्याकृष्टं निःश्वसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रमुक्ताश्रुधारम् ।
नासावंशप्रणालीविषमपथपतद्बाष्पपानीयमेतौ
देव त्वद्वैरिनार्यः स्तनकलशयुगेनाऽविरामं वहन्ति ॥ ३ ॥

इति संपूर्णेषु काव्येषु वाच्यमानेषु ।

६६) अयि खलु विषमः पुराकृतानां
भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ।

अस्य काव्यस्योत्तरार्धं छिन्नपौढिभिः परःशतैरपि पण्डितैः परिपूर्य-माणमपि विसंवदतीति राज्ञा धनपालपण्डितः पृष्टः ।

हरशिरसि शिरांसि यानि रेजु–––
हरि हरि तानि लुठन्ति गृध्रपादैः[७] ॥ १ ॥

इदमेवोत्तरार्धं संवदतीति नृपेणोक्ते सति स पण्डितः प्रोवाच । यदि गुम्फार्थाभ्यां श्रीरामेश्वरप्रशस्तिभित्ताविदं न भवति तदतःपरमाजी-

१ वृद्धि प्राप्तो अरण्य २ रतिरपि d ३ मृदु B ४ एका B ५ अभिरामं B ६ छिन्नवंशशब्दनशोलैः ७ हनुमन्नाटके (अं. १४ श्लो. ४१), भोजप्रबन्धे १८९५ संस्करणे (पृ. २१६) च दृश्यते तत्र च कालिदासध्वनिना पूरितमुत्तरार्ध-मिति कथितम्

वितान्तं कवित्वस्य संन्यास एवेति तरमतिश्रवसमकालमेव यानपात्रे निर्यामकाक्षिप्याचगाह्यमाने नीरधौ षड्भिर्मासैस्तं प्रासादमासाद्य पुनर्भेदनपट्टिकायां न्यस्तायामिदमेवोत्तरार्धमागतमालोक्य तस्मै तदुचितं पारितोषिकं प्रसादीचकार ॥ इति खण्डप्रशस्तेर्यथाश्रुतानि बहूनि काव्यानि मन्तव्यानि ॥

२५ कदाचिद्राज्ञा सेवावसरे पृष्टः, स्वं पण्डितास्तिलकमञ्जरीगुम्फवैयग्र्यं जगौ । शिशिरयामिन्याश्चरमयामे निर्विनोदत्वात्तां प्रथमादर्शप्रतिमानीय पण्डितेन व्याख्यायमानां तिलकमञ्जरीकथां वाचयंस्तद्रसनिपातभीरुः पुस्तकस्याधः कचोलकयुतसुवर्णस्थालस्थापनापूर्वं तां समाप्य तच्चित्रकविताचित्रीयमाणचित्तो नृपः पण्डितं प्राह । मामत्र कथानायकं कुर्वन् विनताया पदेऽवन्तीमारोपयन् शक्रावतारतीर्थस्य पदे महाकाल माकलयन् यद्याचसे तत्तुभ्यं ददामीत्यभिदधाने नृपे खद्योतप्रद्योतनयोः सर्षपकनकाचलयोः काचकाञ्चनयोः धत्तूरकल्पपादपयोरिव तेषां महदन्तरमित्युचरन्—

६७) दोसुहय निरक्खर लोहमइयँ नाराय तुज्झ किं भणिमो ।
गुञ्जाहि समं कणयं तोलन्तु न गओसि पायालं ॥

इत्याक्रोशपरे तस्मिन् जाज्वल्यमानेऽग्नौ श्रीभोजः तां मूलप्रतिमिन्धनीचकार । अथ स द्विधा निर्वेदभाग् द्विधाऽवाङ्मुखो निजसौधपश्चाद्भागे जीर्णमञ्चाधिरूढो निःश्वसन् भृशं सुष्वाप । बालपण्डितया तत्सुतया सभक्तिकमुत्थाप्य स्नानपानभोजननिर्मापणानन्तरं तिलकमञ्जरी* प्रथमादर्शलेखदर्शनात्संस्मृत्य ग्रन्थस्यार्धं लेखयांचक्रे तदुत्तरार्धं नूतनीकृत्य ग्रन्थः समर्थितः ॥

---

१ स· O d २ ग्रन्थ H ३ लोहमयी A ४ किंत्तिय B ५ श्रीभोजे P
* अयं तिलकमञ्जरीग्रन्थो मुद्रित
६ प्रथमादर्शलेखनात् O d

२६ अन्यदा भोजसभायां काव्यमिदमुक्तं तेन—

६८) धाराधीश धरामहीशगणने कौतूहलीवानयं
वेधास्त्वद्गणनां चकार खटिकाखण्डेन रेखां दिवि ।
सैवेयं त्रिदशापगा समभवत्त्वत्तुल्यभूमिधवा-
भावात्त्यजति स्म सोयमवनीपीठे तुषाराचलः[1]॥

अपरपण्डितैरस्मिन्काव्ये उपहसिते धनपालेनोक्तम्—

६९) *शैलैर्बन्धयति स्म वानरहृतैर्वाल्मीकिरम्भोनिधिं
व्यासः पार्थशरैस्तथापि न तयोरत्युक्तिरुद्भाव्यते ।
वस्तु प्रस्तुतमेव किंचन वयं ब्रूमस्तथाप्युच्चकै-
र्लोकोयं हसति प्रसारितमुखस्तुभ्यं प्रतिष्ठे नमः ॥

एकदा राजन्महाभारती कथा श्रूयतामित्युक्ते पण्डितं प्रति परमार्हतेन तेन प्रत्युक्तं—

७०)Tकानीनस्य मुनेः स्वबान्धववधूवैधव्यविध्वंसिनो
नेतारः किल पञ्च गोलकसुताः कुण्डाः× स्वयं पाण्डवाः ।
तेमी पञ्च समानजानय[1] इति ख्यातास्तदुत्कीर्तनं
पुण्यं स्वस्त्ययनं भवेद्यदि नृणां पापस्य कान्या गतिः ॥

२७ अधुना किमपि प्रबन्धादि क्रियमाणमास्ते नृपेणेत्युक्ते धनपालः प्राह—

७१) [2]आरनालगलदाहशङ्कया
मन्मुखादपगता सरस्वती ।

---

१ पद्यमिदं भोजप्रबन्धे (२१०) न्यस्ति

* पद्यमिदं सदुक्तिकर्णामृते ५–२७३ धर्मकीर्तेरिति तत्र च पाठान्तरं तृतीये पदे ' वागर्थौ च तुलाधृताविव तथाप्यस्मत्प्रबन्धानयं' T पद्यमिदं सुभाषितावल्यां ३०४४ धर्मविवेकादुद्धृतं पीटर्सन् महाशयेन (सुभाषितावलि notes p. 93) तत्र चतुर्थं पदं यथा—तेषां कीर्तनमामनन्ति मुनयो धर्मस्य सूक्ष्मा गतिः × अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः १ समानजातय P २ भोजप्रबन्धे पद्यमिदं (२८८)

तेन वैरिकमलाकचग्रह-

व्यग्रहस्त न कवित्वमस्ति मे ॥ १ ॥

७२) वचनं धनपालस्य चन्दनं मलयस्य च ।

सरसं हृदि विन्यस्य कोऽभून्नाम न निर्वृतः ॥ २ ॥

अन्यदा सर्वाण्यपि दर्शनानि एकत्राहूय मुक्तिमार्गं पृष्टे ते स्वस्वदर्शनपक्षपातं ब्रुवाणाः सत्यमार्गजिज्ञासयैकीक्रियमाणाः पाण्मासीमवधीकृत्य श्रीशारदाराधनतत्पराः। कस्या अपि निशःशेषे जागर्षीति व्याहृतिपूर्वमुत्थाप्य सा नृपं—

७३) श्रोतव्यः सौगतो धर्मः कर्तव्यः पुनरार्हतः ।

वैदिको व्यवहर्तव्यो ध्यातव्यः परमः शिवः ॥

अथवा ध्यातव्यं पदमक्षयं । श्लोकममुं राज्ञे दर्शनिभ्यश्च समादिश्य श्रीभारती तिरोदधे ।

७४) अहिंसालक्षणो धर्मो मान्या देवी च भारती।

ध्यानेन मुक्तिमाप्नोति सर्वदर्शनिनां मतम् ॥

इति श्लोकयुग्मं निर्माय नृपाय निरपायनिर्णयं प्राहुः ॥

शोभनमुनेश्चतुर्विंशतिका स्तुतिः प्रतीतैव* ।

२८ अथ तन्नगरनिवासिनी शीताभिधाना रन्धनी कमपि विदेशवासिनं कार्पटिकं सूर्यपर्वणि पाकप्राशनमुपादाय जलाश्रये कङ्गुणीतैलमास्वाद्य गृहमुपेत्य तद्वमनाद्विपत्रमालोक्यैं तद्द्रव्यमित्युत्पद्यमानकलङ्कश-

---

१ सोमेश्वरकृतकीर्तिकौमुद्यामपि दृश्यते पद्यमिदं (१–१६) २ निशा C ३ व्याहृत C d ४ धातव्य· P ५ धातव्यं P ६ सरस्वती C d ७ ध्यानेन मुक्तिमार्गः स्यादेव C D ८ युग्मश्लोकमुक्त्वा देवी तिरोधत्त D ९ शोभनचतु b D

* इयं चतुर्विंशिका काव्यमालाया मुद्रिता

१० शीता (सीता) भोजप्रबन्धेपि १८९५ संस्करणे वर्णिता (पृ ८८,८९,१४७,२०४) ११ उपनीय D १२ कार्पटिक पाकाय तस्या गृहेऽन्नं कारयित्वा निशि घृतकुपिकाव्यत्ययेन कङ्गुणीतैलं परिवेषितं इति वाक्यार्थो भासते इति प्रथमसंस्कर्ता

७९) *सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्ददायिने ।

इति प्रोक्ते—

आनुषङ्गि फलं यस्य भोजराज भवादृशाः ॥

इति विजययोक्ते राजा सत्रपमधोमुखः तस्थौ । ततो राजा तां भोगिनीं चक्रे ।

अन्यदा तया जालान्तरे, चन्द्रकरस्पर्शेऽपाठि—

८०) †अलं कलङ्कशृङ्गार करस्पर्शनलीलया ।
. चन्द्र चण्डीशनिर्माल्यमसि न स्पर्शमर्हसि ॥

इत्यत्र बहु वक्तव्यं परंपरया तत्तु ज्ञातव्यम् ॥

इति शीता (सीता) पण्डिताप्रबन्धः ॥

२९ अथ मयूरबाणाभिधानौ भावुकशालकौ पण्डितौ निजविद्वत्तया मिथः स्पर्धमानौ नृपसदसि लब्धप्रतिष्ठावभूतां कदाचिद्बाणपण्डितो जामिमिलनाय तद्गृहं गतो निशि द्वारप्रसुप्तो भावुकेनानुनीयमानां जामिं निशम्य तत्र दत्तावधान इत्यशृणोत्—

८१) ×गतप्राया रात्रिः कृशतनु शशी शीर्यत इव
प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णित इव ।
प्रणामान्तो मानस्त्यजसि न तथापि क्रुधमहो
इति भूयो भूयस्तेन त्रिपदीमुदीर्यमाणामाकर्ण्य ।
कुचप्रत्यासत्त्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम् ॥

इति भ्रातृमुखात्तुर्यं पदमाकर्ण्य क्रुद्धा सा सत्रपा च कुष्ठी भवेति तं भ्रातरं शशाप इति । पतिव्रताव्रतप्रभावात्तदात्वप्रसृतरोगैः प्रातः शीतरक्षा-

* भोजप्रबन्धे वर्तते पद्यमिदं (२८९) शार्ङ्गधर पद्धत्यां (५११) सरस्वतीकुटुम्बदुहितुरिति १ सुरत C D † वाग्भटालंकारेऽप्युदाहृतं पद्यमिदम् × सुभाषितावल्यां (१६१२) [illegible] (३७१२) [illegible] २ हृमां H ३ तदात्वे प्रसृतप्रभूतरोगः C D तदा च प्रभूतप्रसृतरोगः H B

पिहिततनुर्नृपसभायामायातो मयूरेण मयूरेणेव कोमलगिरा वरकोडीति तं प्राकृतशब्दे प्रोक्ते चतुरचक्रवर्ती नृपो बाणं सविस्मयं प्रेक्षमाणस्तेन प्रस्तावान्तरे देवताराधनोपायश्चेतस्यवतारयांचक्रे । बाणस्तु सापत्रपस्तत उत्थाय नगरसीमनि स्तम्भमारोप्य खदिराङ्गारपूर्णमधःकुण्डं विधाय स्तम्भाग्रवर्तिनि सिक्कके स्वयमधिरूढः *सूर्यस्तुतौ प्रतिकाव्यप्रान्ते सिक्ककपदं छुरिकया छिन्दन् पञ्चभिः काव्यैस्तेन पञ्चसु पदेषु छिन्नेषु सिक्काग्रे विलग्नः षष्ठेन काव्येन प्रत्यक्षीकृतभानुस्तत्प्रसादात्सद्यःसंजातजात्यकाञ्चनकायः । अन्यस्मिन्नहनि स सुवर्णचन्दनावलिप्ताङ्गः संवीतसितदिव्यवसनः समाजगाम । तद्वपुःपाटवं पश्यता नृपेण सूर्यवरप्रसादं मयूरे विज्ञपयति बाणो बाणनिभया गिरा तं मर्मणि विव्याध । यदि देवताराधनं सुकरं तदा त्वमपि किमपीदृक् चित्रमाविःकुरु । इत्यभिहिते तेन मयूरेण तं प्रति प्रतिवचः संदधे । निरामयस्य किमायुर्वेदविदा तथापि तव वचः सत्यापयितुं निजपादौ च पाणी छुर्या विदार्य त्वया षष्ठे काव्ये सूर्यः परितोषितोऽहं तु पूर्वस्य काव्यस्य षष्ठेऽक्षरे भवानीं परितोषयामीति प्रतिश्रुत्य सुखासनमासीनश्चण्डिकाप्रासादपश्चाद्भागे निविष्टो मा भाङ्क्षीर्विभ्रममिति षष्ठेऽक्षरे‡ प्रत्यक्षीकृतचण्डिकाप्रसादात्प्रत्यग्रप्रथमानवपुःपल्लवः स्वसन्मुखं च तत्प्रासादमालोक्याभिमुखागतैर्नृपतिप्रमुखराजलोकैः कृतजयजयारवो महता महेन पुरं प्राविक्षत् ।

---

१ वरकोढी b वरोढी d २ ततः d ३ चिन्तयांचक्रे H c ४ शिक्यके d

* सूर्यशतकं मयूररचितं न बाणकृतं काव्यमालायां च प्रसिद्धम्

५ कायकान्तिः b L ६ भाराधनादि B

‡ चण्डीशतकं तु बाणरचितं न मयूरकृतम् काव्यमालायां च प्रसिद्धम् तस्य प्रथमः श्लोकः इत्थं समग्रः B आदर्शे प्रदत्तः—

मा भांक्षीर्विभ्रमं भ्रूरधरविधुरता केयमास्यस्य रागं
पाणौ प्राण्येव नायं कलयसि कलहश्रद्धया किं त्रिशूलं ।
इत्युद्यत्कोपकेतून्प्रकृतिमवयवान्प्रापयन्त्येव देव्या
न्यस्तो वो मूर्ध्न्यमुष्या मरुदसुहृदसून्संहरन्नङ्घ्रिरंहः ॥

३० एतस्मिन्नवसरे मिथ्यादृशां शासने विजयिनि सम्यग्दर्शनद्वेषिभिः कैश्चित्प्रधानपुरुषैर्नृपोऽभिदधे । यदि जैनमते कश्चिदीदृग्प्रभावाविर्भावः प्रभवति तदा सिताम्बराः स्वदेशे स्थाप्यन्ते नो चेन्निर्वास्यन्ते इति तद्वचनानन्तरं श्रीमानतुङ्गाचार्यास्तत्राकार्य निजदेवतातिशयं कमपि दर्शयन्तु इति राज्ञा भणितं । ते माहुः—मुक्तानामस्मद्देवतानामत्र कोऽतिशयः संभवति तथापि तत्किंकराणां सुराणां प्रभावाविर्भावः कोऽपि विश्वचमत्कारकारी दृश्यत इत्यभिधाय चतुश्चत्वारिंशतो निगडैर्निजमङ्गं नियन्त्रितं कारयित्वा तन्नगरवर्तिनः श्रीयुगादिदेवस्य प्रासादपाश्चात्यभागे स्थितो मन्त्रगर्भं *भक्तामरेति नवं स्तवं कुर्वन्प्रतिकाव्यं भग्नैकैकनिगडः शृङ्खलासंख्यैः काव्यैः पर्यस्तस्तवोऽभिमुखीकृतप्रासादः शासनं प्रभावयामास ॥ इति श्रीमानतुङ्गाचार्यप्रबन्धः ॥

३१ अथ कदापि राजा स्वदेशपण्डितानां पाण्डित्यं श्लाघमानो गूर्जरदेशमविदग्धतया निन्दन् स्थानपुरुषेणाभिदधे । अस्मद्देशीयबालगोपालस्त्रीयोपि भवदीयपण्डिताग्रणीः कोऽपि तुलां नारोहतीति । §ततः ज्ञापितवृत्तान्तः श्रीभीमः कदापि गोपवेषधारिणं पण्डितं पणस्त्रियं च तत्र

---

१ ततस्तौ स्पर्द्धया काश्मीरं गतौ इत्यधिकः पाठः d आदर्शे २ दर्शयन L d ३ अभिहिते L H ४ तत्श्चत्वारिंशत् c d

* भक्तामरस्तोत्रं श्रीमानतुंगाचार्यरचितं प्रसिद्धमस्ति

५ देशीयबालगोपालयोः c H

§ B H आदर्शयोरेवं पाठ –विज्ञो नृपस्तं वृथा भाषिणं चिकीर्षुं आकारसंवृत्या कियन्तमपि कालं विलम्बमान स्थानपुरुषेण तद्वृत्तान्तं ज्ञापितः श्रीभीम स्वदेशसीमान्तनगरे विदग्धाः काश्चित्पणस्त्रियः मांश्चन गोपवेषधारिणः पण्डितांश्च मुक्तवान् । अन्यदा श्रीभोजदौवारिकेण, तत्रागत्य कश्चिद्द्विधो गोपः प्रतापदेवीनाम्नी पणस्त्रियं स गृहीत्वा विदग्धलोकमुधासारां धारागारादवाप्य तां चापि सज्ञानाद्भुते विमुच्य प्रत्यूपमुखे भूपाय गोपे निवेदिते श्रीभोजेन किमपि वदेत्यादिष्टः—

प्रहितवान् । तत्र मस्यूपे नृपसमीपे नीतो गोपालः श्रीभोजेन किमपि निवेदयेत्यादिष्टः

(८२) भोय ए हु गलि[1] कण्ठुलउ भण केहउं पडिहाइ ।
उर लच्छिहि[2] मुह सरसति सीम निबद्धि काईं ॥

T सरस्वतीकण्ठाभरणगोप इत्याह ततो राजा तदुक्तिविस्मितः T । सभायामलंकृतायां नेपथ्यधारिणीं पणस्त्रियं पुरो विलोक्य तां प्रति 'इह किं' इत्याकस्मिकं वचः श्रीभोजः समादिशत् । अथ स्वजातिपक्षपातादिव सरस्वत्याः प्रसादपात्रं शेमुषीनिधिः सा सुमुखी शरीरिणी प्रतिभेव गम्भीरमपि तद्वचनतत्त्वमवगम्य, पृच्छन्तीति नृपं प्रति वचः प्रथितवतीत्युचिततद्वचनैर्विकसितास्यैर्न भोजेन लक्षत्रये दाप्यमानेऽज्ञाततत्त्वतया[†] त्रिरुक्तोऽपि कोशाधिपो यदा न ददाति तदा तं प्रकाशमाह । देशसात्म्यात्प्रकृतिकार्पण्याच्च लक्षत्रयमस्यै दाप्यते । औदार्यात्तु साम्राज्यमपि दीयमानमल्पतरमेव स्यादित्यादिष्टे समस्तसमाजलोकैः प्रेर्यमाणः स तयोर्वचनयोरन्वयं पृष्ट इत्यभिदधे । कर्णान्तविश्रान्तमपाङ्गाञ्जनरेखायुगं युगपदस्या निरूप्य मयेह किमित्यभिहितं । अनया तु द्विवचनस्य बहुवचनमिति प्राकृतलक्षणात्पृच्छन्तीति कर्णाभ्यर्णेऽञ्जनरेखामिपात् । यो भवद्भ्यां श्रुतपूर्वः स एवायं श्रीभोज इति निर्णेतुं दृशौ गते इत्युत्तरं प्रतिपादितं तदियं प्रत्यक्षरूपा भारती तदस्याः पारितोपिके लक्षत्रयं कियदिति ततो लक्षत्रयस्य त्रिर्व्याहारान्नवलक्षांस्तस्यै दापयामास ॥

१ भोज एव हु कण्ठलउ a २ स्तंभउ कैंचुल a ३ लच्छिहिं c ४ कांई c उरि लच्छिहि मुहि c सीम विद्धली कोइ c

T T स्थाने इति तदुक्तिमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमानसः H आदर्शे पाठः

५ सुमुखी शिरोमणी P ६ तद्वचोवगम्य B H c ७ वचसा D ८ विकसितवदनाम्भोजेन d

† तस्मिन्स्तथ्यतो भजमाने B H आदर्शयोरधिकापंक्तिरत्र

९ प्राकृतसूत्रलक्षणात् A H वररुचिकृतप्राकृतप्रकाशे वर्तते चैतादृशं सूत्रम् । १० गत इत्याशङ्क्योत्तरं दत्तवती प्रज्ञावदात्तवाक्पतीनामपि पण्डितानां योर्थोऽविषयस्ते सहृदयोद्गिरन्ती B H ११ स्थान्यत्यधात् H

३२ अथाबाल्यदेव स नृपः—

८३) [1]मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।
आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥

इति विज्ञाततत्त्वो धर्मेऽप्रमत्तोऽभूत् । कदाचिन्निद्रामङ्गानन्तरं कश्चिद्विपश्चित्समेत्य वेगवति तुरगेऽधिरूढस्त्वां प्रति प्रेतपतिरुपैतीत्यनुसारेण धर्मकर्मणि सज्जीभवितव्यमिति वचनाधिकारिणे पण्डिताय प्रत्यहमुचितदानं ददानः कदापि पराह्णे सभासिंहासने उपविष्टः । स्थगिकाविचरामर्पितवीटकात्प्रागेव मुखे पत्रं क्षिप्त्वाभ्यवहरन् व्यवहारवेदिभिस्तत्कारणं पृष्ट इत्यवदत् । कृतान्तादन्तान्तरवर्तिनां मनुष्याणां यद्दत्तं यच्च भुक्तं तदेवात्मीयं परस्य तु संशयः । तथाच—

८४) उत्थायोत्थाय बोधव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् ।
आयुषः खण्डमादाय रविरस्तं प्रयास्यति ॥ १ ॥×

८५) लोकः पृच्छति मे वार्ता शरीरे कुशलं तव ।
कुतः कुशलमस्माकमायुर्याति दिने दिने ॥ २ ॥

८६) श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
मृत्युर्न हि परीक्षेत कृतं वास्य न वा कृतम् ॥ ३ ॥¶

८७) मृतो मृत्युर्जरा जीर्णा विपन्नाः किं विपत्तयः ।
व्याधयो बाधिताः किं तु हृष्यन्ति यदमी जनाः ॥ ४ ॥

इत्यनित्यताश्लोकचतुष्कप्रबन्धः ॥‡

---

* श्लोकः सुभाषितावल्यां (३२६७) वर्तते

१ अहत्य C

२ पत्रं मुखवीटिकयाभ्यवहरन् व्यवहारवेदिभिर्विज्ञप्त इति श्लोकचतुष्टयं जगाद a H

× हितोपदेशे सुभाषितावल्यां (३२९०) च वर्तते

३ पूर्वाह्णे नापराह्णिकम् C

¶ महाभारते शान्तिपर्वणि सुभाषितावल्यां (३२८१) च वर्तते

४ व्याधिताः C K ५ मायन्ति C

‡ अनित्यताश्लोकचतुष्कप्रबन्धः a H L C आदर्शान्मुक्त्वान्यत्र नोपलभ्यते

३३ अथान्यदा श्रीभोजः श्रीभीमभूपतेः पार्श्वाद्दूतमुखेन वस्तुचतुष्टयमयाचिष्ट । १ एकं वस्तु इहास्ति परत्र नास्ति २ द्वितीयं परत्रास्ति अत्र नास्ति ३ तृतीयमुभयत्रास्ति ४ चतुर्थमुभयत्रापि नास्ति इति विदुषां संदिग्धेऽर्थे पटहे वाद्यमाने गणिकावचनाद्वेश्यातपस्विदानेश्वरद्यूतकाररूपं वस्तुचतुष्टयं प्रहितमिति। वस्तुचतुष्टयप्रबन्धः ॥

३४ अन्यदा भोजनृपो वीरचर्यया परिभ्रमन्निशि कयाचिदपि दरिद्रवध्वा ।

८८) माणुसडा दस दसँ दसा सुणियइँ लोयपसिद्ध ।
महँ कन्त ह इक्कम दसा अवरि नवोरहिं लिद्धँ ॥

इति पठ्यमानमाकर्ण्य तस्या दुस्थावस्थया संजातकृपो नृपः प्रातस्तत्पतिं सदस्यानीय तस्याः किमप्यायतिहितं विमृश्य बीजपूरकद्वये प्रत्येकलक्षमूल्यं रत्नं तदुपकारायान्तर्विधाय तस्मै प्रसादीकृतवान् । तेनापि तं वृत्तान्तमजानता मूल्येन पत्रशाकापणे विक्रीतं तेनाप्युपायनाय तन्मातुलिङ्गद्वयं कस्यापि समर्पितं तेन श्रीभोजस्यैव समर्पितं ॥

८९) वेलामहल्लकल्लोलपल्लिदं जइ वि गिरिनई पत्तं ।
अणुसरइ मग्गलग्गं पुणोवि रयणायरे रयणं ॥

*इत्यनुभवाद्भाग्यं नृपस्तथ्यमेव मेने यतः—

९०) प्रीणिताशेषविश्वासु वर्षास्वपि पयोलवम् ।
नाप्नुयाच्चातको नूनमलभ्यं लभ्यते कुतः ॥*

इति बीजपूरकप्रबन्धः ॥

---

१ प्रदीपस्तो d २ दुर्लिय d ३ माणुसडी b ४ दसइ d ५ माणुसडा दसइं देवेहि निम्मवियाई c ६ मुख्ना C ७ नवोरिहि हरियाइं ते चोरहि C ८ लक्षमूल्यौ रत्नद्वयौ प्रच्छन्नोपकाराय H L ९ वणोछिन्नम् d १० पल्लियं a पिल्लियं c d

* ० तारकद्वयांतर्गतः पाठः a आदर्शे नोपलभ्यते

३८ अथान्यदा कस्यामपि निशि नृप एको न भव्य इति प्रच्छन्नं क्रीडाशुकं पाठयित्वा प्रातस्त्वया वाक्यमिदमुच्चारणीयमिति शिक्षितवान् । अथ तेन तथाभिधीयमाने नृपेण पृष्टाः पण्डिता निर्णयमजानन्तः षाण्मासीमवधिं[1] याचितवन्तः । ततस्तन्मुख्यो वररुचिस्तन्निर्णयाय देशान्तरं परिभ्रमन्केनापि पशुपालेनाहमेवामुं निर्णयं भवत्स्वामिने निवेदयिष्यामि । परममुं श्वानं वृद्धतया मोढ्वोढुं वत्सलतया न मोक्तुं च शक्नोमीति तेनोक्ते तं श्वानं निजस्कन्धे समारोप्य पशुपालं सह नीत्वा नृपसभामुपागतस्त-मुत्तरकारिणं निवेदयामास । अथ स पशुपालो नृपेण तदेव वचनं पृष्टः । अस्मिन् जीवलोके राजन् लोभ एवैको न भव्यः । राज्ञा कथमिति भूयोऽपि पृष्ट. । यद्ब्राह्मणः श्वानं स्कन्धदेशेनास्पृश्यमपि वहति तल्लोभ-स्यैव विजृम्भितमतो लोभ एव न भव्यः* इति एको न भव्यः प्रबंधः ॥

३९ अथान्यदा मित्रमात्रसहायो नृपतिर्निशि परिभ्रमन्पिपासाकुल-तया पणरमणीगृहं गत्वा मित्रमुखेन जलं याचितवान् । ततोऽतुच्छवा-त्सल्याच्छम्भल्या कालविलम्बनेनेक्षुरसपूर्णः करकः सखेदमुपानीयत । मित्रेण खेदकारणे पृष्टे, एकस्यामिक्षुलतायां[3] पुरा रससंपूर्णः सवाह-टिको घट आसीत् साम्प्रतं तु प्रजासु विरुद्धमानसे[4] नृपे चिरकालेन केवला वाहटिकैव भृतेति खेदकारणं । नृपस्तदाकर्ण्य केनापि वणिजा शिवा-

१ षण्मासीं यावत्याचितव्यवधानाः H L २ तज्जिघृक्षयावक्रान्तरितं श्वानं H L * अत्र H L आदर्शयोः निम्नलिखितमुपलभ्यते—यतः—

अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रमहीतले ।
तावन्नीतिर्विनीतत्वमतिशीलं कुलीनता ।
यावज्जगन्मयी लोभ क्षामं नाभ्येति जन्तुषु ॥
(पद्यमिदं H आदर्शप्रान्ते लिखितं)

इत्युभरन्कथमपि भूयोऽनुयुक्तः श्वानं दधाने विप्रमपगतावरणं दर्शयन् लोभवशा-विसंस्थुलवृत्ति ज्ञापयामास ।

३ शूलेन भिद्यमानायां रसः परिपूर्णः सवाहटिको घट आसीत H c ४ विरुद्धमानसाय a P

यत्ने महति नाटके कार्यमाणे तद्गुण्टनचित्तमात्मानं विसृज्य तद्गुच्च रत्नथ्यमेवेति' ततो व्यावृत्य स्वस्थानमासाद्य निद्रां सिषेवे । अथ परेद्युः प्रजासु संजातकृपो नृपः पणाङ्गनागृहं गतः । तदा च तयाद्य प्रजासु वत्सलो नृपतिरिति प्रचुरेक्षुरससंकेतादिति व्याहरन्त्या राजा तोषितः ॥ इतीक्षुरसप्रबन्धः ॥

३७ अथ धारानगर्याः शाखानगरे प्रासादस्थिताया गोत्रदेव्या नमश्चि-कीर्षया नित्यमागच्छन् कैदापि तद्भक्तिरञ्जितया देव्या स नृपः साक्षाद-भ्यधायि । परबलं सन्निहितमागतं ततः शीघ्रं व्रजेति विसृष्टः क्षणाद्गूर्जर-सैन्यैः स्वं वेष्टितमालोक्य जवाधिकेन वाजिना व्रजन् धारानगरगोपुरे प्रवि-शन्नालयाकोलसाभिधानाभ्यां गूर्जराश्ववाराभ्यां तत्कण्ठे धनुषी प्रक्षिप्य, एतावता व्यापादितोऽसीति वदद्भ्यां त्यक्तः ॥

९१) असौ गुणी नमत्येव भोजः कण्ठमुपेयुषा ।
घनुषा गुणिना यश्चापश्यदश्वान्निपातितः ॥ १× ॥

इत्यश्ववारप्रबन्धः ॥

३८ अथान्यदा स एव राजा राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तः पुरगोपुरे ध्रु-

१ दध्यौ पुनः स वस्तुधावः सौधमध्यास्य निद्रावसरे संजातकृपः प्रजासु । परस्मिन्नहनि पणाङ्गनागृहमुपगतस्तत्कालागतया तयाद्य प्रजासु वत्सलो नृपतिरिति C H

२ कदाचिद्वेलाव्यतिक्रमे जाते सति प्रत्यक्षीभूतया देवतया मितपरिच्छदं द्वारप्रदेशमागतमकस्मान्नृपमालोक्य ससंभ्रमाभिषेदुषी निजासनमविचकाम । नृपः प्रणामपूर्वकं तं वृत्तान्तं पृच्छन् सन्निहितं परबलमागतं विचिन्त्य शीघ्रं व्रजेति विसृष्टो देवतया क्षणात् गूर्जरसैन्यैर्वेष्टितं स्वमपश्यत् B C d H

+ कीर्तिकौमुद्यामेवं पाठः श्लोकस्यास्यः—
असौ गुणीति मत्येव भोजः कण्ठमुपेयुषा ।
धनुषा गुणिना यस्य नश्यतश्चाप्त पातितः ॥
पद्यमिदं B L H आदर्शेषु नोपलभ्यते

३ ध्रुवुव P ध्रुव L

त्स्वमुक्तेन तुरगेण प्रविशन् व्याकुलीकृतेषु लोकेषु, इतस्ततः पलायमानेषु[1] जनेषु कामपि तक्रविक्रयिणीं जनसंमर्देन मौलिकंपाद्भूतत्पतितभग्नमाण्डामपि गोरसे सरित्प्रवाह इव प्रसरति विकसितमुखीं तां प्राह[2] । तद्विषादे किं कारणमिति नृपेण पृष्टे सा प्राह—

९२) हत्वा नृपं पतिमवेक्ष्य भुजङ्गदष्टं
देशान्तरे विधिवशाद्गणिकास्मि जाता ।
पुत्रं भुजङ्गमधिगम्य चितां प्रविष्टा
शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ॥
तस्मात्तद्देशान्महीनदी प्रादुरासेत्यवादिषुः[3] ॥

॥ इति गोपगृहिणीप्रबन्धः ॥

३९ अन्यदा प्रीतो भोज उपशिलामेकां लक्षीकृत्य धनुर्वेदमनिर्वेदमभ्यसंस्तत्कालदर्शनार्थमागतेन सिताम्बरवेषधारिणा श्रीचन्दनाचार्येण प्रत्युत्पन्नप्रतिमाभिरामतयौचित्यमभिदधे—

९३) विद्धा विद्धा शिलेयं भवतु परमतः कार्मुकक्रीडितेन
राजन्पाषाणवेधव्यसनरसिकतां मुञ्च देव प्रसीद ।
क्रीडेयं चेत्प्रवृद्धा कुलशिखरिकुलं केलिलक्ष्यं करोषि
ध्वस्ताधारा धरित्री नृपतिलक तदा याति पातालमूलम् ॥

इति तत्कवितातिशयचमत्कृतोऽपि शिथिलिचिन्त्य नृपतिरित्युवाच । भवता सर्वशास्त्रपारङ्गतेनापि ध्वस्ता धारेति यत्पदमपाठि ततः कमप्युत्पातं सूचयति× ॥

४० इतश्च डाहालदेशीयराज्ञो राज्ञी देमतीनाम्नी महायोगिनी कदाचिदासन्नप्रसवा सदैव दैवज्ञानिति पप्रच्छ । कस्मिन्मुहूर्ते जातः सुतः सार्व-

---

१ पलायमानेषु लोकेषु C जातभयेषु लोकेषु H L २ तां श्रीभोज प्राह तव विषादेऽपि किं हर्षकारणं नृपेणेत्यभिहिता सा प्राह L ३ महीयसी नदी प्रादुरासीत L H इति लोका वदन्ति D

× प्रबन्धोऽयं B L आदर्शयोर्नोपलभ्यते

भौमो भवतीति । अथ तैः सम्यगवगम्योच्चराशिषु केन्द्रस्थेषु सौम्यग्रहेषु त्रिषडायगेषु क्रूरेषु चामुकलग्ने जातः सुतः सार्वभौमो भवतीत्युक्तं तन्निशम्य निश्चितमसवदिनादूर्ध्वं षोडशप्रहरान्यावद्योगयुक्त्या गर्भस्तम्भं कृत्वा नैमित्तिकनिर्णीते लग्ने सुतं कर्णनामानं प्रासूत । तद्गर्भधारणदोषादष्टमे यामे सा विपन्ना ।

सुलग्नजातत्वात्पराक्रमाक्रान्तदिग्चक्रः षट्त्रिंशदधिकेन राज्ञां शतेन सेव्यमानश्चतुस्पृषु राजविद्यासु परं प्राविण्यमावहन् विद्यापतिप्रमुखैर्महाकविभिः स्तूयमानः । तद्यथा—

९४) *मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो
नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणियुगलम् ।
अरण्ये श्रीकर्ण त्वदरियुवतीनां विधिवशा—
दपूर्वोऽयं भूषाविधिरहह जातः किमधुना ॥ १ ॥

९५) गोपीपीनपयोधराहृतमुरः सन्त्यज्य लक्ष्मीपते
शङ्के पङ्कजशङ्कया नयनयोर्विश्राम्यति श्रीस्तव ।
श्रीमत्कर्णनरेन्द्र यत्र चलति भ्रूवल्लरीपल्लव—
स्तत्र त्रुट्यति भीतिभङ्गुरतया दारिद्र्यमुद्रा यतः ॥ २ ॥

इति स्तूयमानः स कर्णनृपः कदाचिद्दूतमुखेन श्रीभोजमुवाच । भवन्नगर्यां भवत्कारिताश्चतुरुत्तरं शतं प्रासादाः । एतावन्त एव गीतप्रबन्धा भवदीयाः । एतावन्ति तव बिरुदानि । अतश्चतुरङ्गयुद्धेन द्वन्द्वयुद्धेन वा चतसृषु विद्यासु चादशक्त्यौ त्यागशक्त्या वा मां निर्जित्य पञ्चोत्तरशतबिरुदानां

१ इति निशम्य D २ सुतमसूत H ३ संयमिनीं पुरीं जगाम D H ४ कुन्तलकलापेन C भृङ्गविभ्रमकारिणा कुन्तलकलापेन सेव्यमानविमलकमलयुगलः B H

* पद्यमिदं शार्ङ्गधर पद्धत्या (१२६२) कस्यापीति प्रदत्तम्

५ पत्रालि d ६ स्तूयमाननानावदात श्रीभोज प्रधानानि प्राहिणोत् B L H (कतोऽग्रिमवृत्तान्तः B आदर्शे नास्ति) ७ पादितः a P आदृत्यकेन त्यागेन वा H L

भाजनं भूयाः । नो वाहं त्वां विजित्य सप्तत्रिंशताधिकस्य राज्ञां शतस्य नाथो भवामीति तद्वचसा परिम्लानमुखाम्भोजः श्रीभोजः सर्वेष्वपि प्रकारेषु जितकाशिनं श्रीकाशिपुराधीशं विमृशन् स्वं विजितं मन्यमानस्तानुपरोधपूर्वमभ्यर्थ्यैवमङ्गीकारयामास । मयावन्त्यां श्रीकर्णेन वाराणस्यामेकस्मिन्नहनि लग्ने गर्तापूरपूर्वमारभ्याहंपूर्विकया कार्यमाणयोः पञ्चाशद्धस्तप्रमाणयोः प्रासादयोः यस्मिन्प्रासादे प्रथमं कलशध्वजारोपो भवति तस्मिन्नुत्सवे परेण नरेन्द्रेण त्यक्तच्छत्रचामरेण करेणुमधिरुह्य समागन्तव्यमित्थं भोजस्य यथारुच्यङ्गीकारे कर्णगोचरंगते श्रीकर्णस्तेनापि प्रकारेण भोजमधिक्षिकीर्षुरेकस्मिन्नेव लग्ने पृथग् पृथग् प्रारब्धयोरुभयोः प्रासादयोः सर्वाभिसारेण निजप्रासादं निर्मापयंस्तत्र कर्णः सूत्रभृतं पप्रच्छ । एकस्मिन्नहन्युदयास्तयोरन्तरे कियान्कर्मान्तो भवतीति निवेद्यताम् । अथ तेन चतुर्दश्यनध्याये तत्र सप्तहस्तप्रमाणा एकादश प्रासादा दिनोदये प्रारभ्य दिनान्ते कलशारोपपर्यन्ताः कारयित्वा नृपाय दर्शितास्तया समग्रसामग्र्या नृपः प्रमुदितचित्तो भोजप्रासादकलापबन्धे संजायमाने निजप्रासादेऽन्यलग्नः कलशमधिरोप्य निर्णीते ध्वजाधिरोपलग्ने तया प्रतिज्ञया श्रीभोजं दूतमुखेन निमन्त्रयामास । ततः स्वमतिशामाङ्गभीरुर्मालवमण्डलप्रमुखस्तया प्रमानुप्रमपूर्वं श्रीभोजस्तूष्णीमासीत्

४१ अथ प्रासादध्वजाधिरोपानन्तरं श्रीकर्णस्तावद्भिरेव नृपैः समं परिवृतः श्रीभोजमभिषेणयितुं । तदा च श्रीभोजराज्यार्धं प्रतिश्रुत्य श्रीमालवमण्डलपार्ष्णिपाताय श्रीकर्णः श्रीभीममाजूहवत् । अथ ताभ्यां नरेन्द्राभ्यां मन्त्रेणाभरन्तो व्याल इव भोजभूपालो विगलितदर्पविषो बभूव ।

तदा चाकस्मिके संजाते भोजवपुरपाटवेऽपह्रियमाने, सर्वेष्वपि घाटमार्गेषु निजनियुक्तमानुषैः सर्वथा निषिध्यमाने परपुरुषप्रवेशे, श्रीभीमः कर्णाभ्यर्णवर्तिनं निजसान्धिविग्रहिकं डामरं भोजवृत्तान्तज्ञानाय स्वपुरुषेण पप्रच्छ तेनापि स पुरुषो गाथामध्याप्य प्रहितः श्रीभीमसभामुपागतः ॥

९६) अम्बयफलं सुपक्कं विण्टं सिढिलं समुब्भडो पवणो ।
साहा मिल्हणसीला न याणिमो कज्जपरिणामो ॥

अनया गाथया श्रीभीमे तथास्थिते श्रीभोजः सन्निहितपरलोकपथप्रयाणः कृततदुचितधर्मकृत्यो मम पञ्चत्वानन्तरं मत्करौ विमानाद्बहिर्विधेयावित्यादिश्य दिवं गतः ॥

९७) कसु करुं पुत्र कलत्र धी कसु करुं करसणवाडी ।
एकला आइवो एकला जाइवो हाथपग बे झाडी ॥

४२ इति भोजवाक्यं वेश्यया कथितं लोकानां प्रति। तद्वृत्तान्तविदा कर्णेन दुर्गभङ्गपूर्वं सममायां भोजलक्ष्म्यामुपाचार्यां श्रीभीमेन डामर आदिष्टो यच्छ्रीकर्णास्त्वया मत्परिकल्पितं राज्यार्धं निजं शिरो वोपनेतव्यमिति राजादेशं विधित्सुर्द्वात्रिंशता पत्तिभिः सह गुरूदरे प्रविश्य मध्याह्नकाले प्रसुप्तं श्रीकर्णं बन्धं जग्राह । अथ तेन राज्ञा एकस्मिन् विभागे नीलकण्ठचिन्तामणिगणाधिपप्रमुखदेवतावसरे निर्णीते परस्मिन्नुपरार्धे समस्तराज्यवस्तूनि स्वेच्छयैकमर्धमादत्स्वेत्यभिहिते षोडशप्रहरांस्तथा स्थित्वा पुनः श्रीभीमराजादेशाद्देवतावसरमादाय श्रीभीमायोपायनीचकार ॥ अथैतत्प्रबन्धसंग्रहकाव्ययुग्मं यथा—

९८) पञ्चाशद्धस्तमाने सुरभवनयुगे तुल्यलग्नक्षणे प्राक्
प्रारब्धे यस्य शीघ्रं भवति हि कलशारोपणं तत्र राज्ञा ।

---

१ अपहियमाणेषु P　२ अइतसाहा मल्हणसीला b c　३ परिणामे b c
४ कृत्यो राज्यस्यानुशास्ति समस्तराजलोकस्य वितीर्य c L　५ दिवमुपेयिवान् c L　६ मत्परिकल्पितं निजं P　७ बन्धं K छान्दं P　८ छिव d

अन्येन च्छत्रबालव्यजनविरहितेनाभ्युपेतव्यमेवं
संवादे भोजराजो व्ययविमुखमतिः कर्णदेवेन जिग्ये ॥ १ ॥

(९९) भोजे राज्ञि दिवं गतेऽतिबलिना कर्णेन धारापुरी–
भङ्गं सूत्रयतोपरुध्य नृपतिर्भीमः सहायीकृतः ।
तद्गुल्येन च डामरेण जगृहे बन्दीकृतात्कर्णतो
हैमी मण्डपिका गणाधिपयुतः श्रीनीलकण्ठेश्वरः ॥ २ ॥

(१००)* कविषु वादिषु भोगिषु योगिषु
द्रविणदेषु सतामुपकारिषु ।
धनिषु धन्विषु धर्मपरेषु च
क्षितितले न हि भोजसमो नृपः ॥ ३ ॥

(D आदर्शे तथा मु. पुस्तके निम्नलिखितः प्रबन्धोऽधिको वर्तते)

अथ श्रीकर्णस्याग्रे इदं काव्यमुक्तं कर्पूरकविना मुखे दारावासिरित्यादि (श्लो. ९३) । अपदाम्बरदानादाज्ञा तस्य कवेः किंचिन्न प्रदत्तं ।

कुक्षेः कोटर एव कैटभरिपुर्धत्ते त्रिलोकीमिमा–
मन्तर्भूरिभरं बिभर्ति तमपि प्रीतो भुजङ्गाधिपः ।
श्रीकण्ठस्य स कण्ठसूत्रमभवद्देव त्वया तं हदा
विश्राणेन परेषु विक्रमकथा श्रीकर्ण निर्नाशिता ॥ १ ॥

श्रीनाचिराजकविनोक्तमेतदाज्ञा प्रदत्तम् ।
दत्ता कोटी सुवर्णस्य मत्ताश्च दश दन्तिनः ।
दत्तं श्रीकर्णदेवेन नाचिराजकवेर्मदात् ॥ २ ॥

भार्यया हक्किलेन कर्पूरकविना समागच्छतो नाचिराजकवेरग्रे मार्गे इदं काव्यं भणितं । यत्—

कन्ये कासि, न वेत्सि मामपि कवे कर्पूर, किं भारती
सत्यं, किं विधुरासि, वत्समुषिता, केनाम्ब दुर्वेधसा ।
किं नीतं तव, मुञ्जभोजनयनद्वन्द्वं, कथं वर्तसे
दीर्घायुर्भजतेऽन्धयष्टिपदवीं श्रीनाचिराजः कविः ॥

श्रीनाचिराजकविना संतुष्टेन यदाज्ञा प्रदत्तं तत्सर्वमपि कर्पूरकवये प्रदत्तं ।

* पद्यमिदं भोजप्रबन्धेऽप्यस्ति

१०१ धाराधीशधरामहीशगणने०—

(अयं श्लोकः पूर्वं (७०) संपूर्णः प्रदत्तः)

*इत्यादि भोजस्य नानाविधाः प्रबन्धा अवशेषा यथाश्रुतं गन्तव्याः ॥

---

* c d b पुस्तकेषु प्रान्तभागे लिखितानि मुद्रितपुस्तके च टिप्पण्यां प्रदत्तानि काव्यानि यथा (सर्वाण्येतानि श्रीबल्लालविरचितभोजप्रबन्धे सन्ति)—

धाराधरस्त्वदसिरेव नरेन्द्र चित्रं
वर्षन्ति वैरिवनिताजनलोचनानि ।
कोशेन सन्ततमसंगतिराहवेऽस्य
दारिद्र्यमभ्युदयति प्रतिपार्थिवानाम् ॥ १ ॥

कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरूढमुस्ता-
मादत्तामादिपोत्री शिथिलयतु फणामण्डलं कुण्डलीन्द्रः ।
दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः
सर्वे स्वैरं चरन्तु त्वयि वहति विभो भोज देवीं धरित्रीम् ॥ २ ॥

अये लाजा उच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी
शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवती दीनवदना ।
मयि क्षीणोपाये यदकृत दृशावश्रुबहुले
तदन्तः शल्यं मे त्वमसि पुनरुद्धर्तुमुचितः ॥ ३ ॥

आमोदैर्मरुतो मृगाः किसलयोल्लासैस्त्वचा तापसाः
पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकुनयो घर्मार्दिताश्छायया ।
स्कन्धैर्गन्धगजास्त्वयैव विहिताः सर्वे कृतार्थास्ततः
त्वं विश्वोपकृतिक्षमोऽसि भवता भग्नास्ततोऽन्ये द्रुमाः ॥ ४ ॥

हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता
जनः स्पर्द्धालुश्चेदहह कविना वश्यवचसा ।
भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ
घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ ५ ॥

मुक्ताभूषणमिन्दुबिम्बमजनि, व्याकीर्णतारं नभः
स्मारं चापमपेतचापलमभूदिन्दीवरे मुद्रिते ।
व्यालीनं कलकण्ठमन्दरणितं मन्दानिलैः स्पन्दितं
निष्पन्दस्तनका च चम्पकलता साभूत्र जाने ततः ॥ ६ ॥

१०२) देव त्वत्करनीरदे दशदिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ
चञ्चत्काञ्चनकङ्कणद्युतितडित्स्वर्णामृतं वर्षति ।
वृद्धा कीर्त्तितरङ्गिणी समभवल्लीता गुणग्रामभूः
पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः ॥ १ ॥

छिन्नं मण्डलमैन्दवं, विलुलितस्तभारनद्धं तमः
प्रागेव प्रथमानकैतकशिखालीलायितं सुस्मितम् ।
शान्तं कुण्डलताण्डवं, कुवलयद्वन्द्वं तिरोमीलितं
पीतं विद्रुमसीत्कृतं, नहि ततो जाने किमासीदिति ॥ ७ ॥
अहो मे सौभाग्यं मम च भवभूतेश्च भणितिं
तुलायामारोप्य प्रतिफलति तस्यां लघिमनि ।
गिरां देवी सद्यः श्रुतिकलितकल्हारकलिका
मधूलीमाधुर्यं क्षिपति परिपूर्त्यै भगवती ॥ ८ ॥
लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं दर्पणो दिग्वधूनां
पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् ।
पिण्डीभूतं हरस्य स्मितममरधुनीपुण्डरीकं मृगाङ्को
ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृषस्तारकागोधनस्य ॥ ९ ॥
महाराज श्रीमन् जगति यशसा ते धवलिते
पयःपारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते ।
कपर्दी कैलासं कुलिशभृत्
कलानाथं राहुः कमलभवनो हंसमधुना ॥ १० ॥
नीरक्षीरे गृहीत्वा निखिलखगततीर्याति नालीकजन्मा
तक्रं धृत्वा तु सर्वानटति जलनिधींश्चक्रपाणिर्मुकुन्दः ।
सर्वानुत्तुङ्गशैलान् दहति पशुपतिर्भाललनेत्रेण पश्यन्
व्याप्तात्वत्कीर्तिकान्तौ त्रिजगति नृपते भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ११ ॥
विद्वद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीयं यशः
कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षिप्तवान् पूर्तये ।
उक्षाणं तदुपर्युमासहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं
तस्याग्रे फणिपुङ्गवं तदुपरि स्फारं सुधादीधितिम् ॥ १२ ॥
स्वर्गाद्गोपाल कुत्र व्रजसि सुरमुने भूतले कामधेनो—
र्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्ध दुग्धं न तस्या ।

१०३) श्रीभोजे मृगयां गतेऽपि सहसा चापे समारोपिते-
ऽप्याकर्णान्तगतेऽपि मुष्टिगलितेऽप्येणांगलग्नेऽपि च ।
न त्रस्तं न पलायितं न चलितं नोत्कंपितं नोत्प्लुतं
मृग्या मद्दशिनं करोति दयितं कामोऽयमित्याशया ॥ २ ॥

श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुरवितरणं व्रीडशुष्कस्तनी सा
व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमूर्व्याम् ॥ १३ ॥
अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव सुदुर्लभम् ।
शत्रूणां शृंखलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ १४ ॥
निजानपि गजान् भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती ।
गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनः पुनः ॥ १५ ॥
घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनं
वने वासः कन्दादिकमशनमेवंविधगुणः ।
अगस्त्यः पाथोधिं यदकृत कराम्भोजकुहरे
क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ १६ ॥
रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा
निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि ।
रवियात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः
क्रियासिद्धि० ॥ १७ ॥
विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधि-
र्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
तथाप्याजौ रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं
क्रियासिद्धिः० ॥ १८ ॥
धनुः पौष्पं मौर्वी मधुकरमयी चञ्चलदृशां
दृशां कोणो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः ।
स्वयं चैकोऽनङ्गः सकलभुवनं व्याकुलयति
क्रियासिद्धि० ॥ १९ ॥
अर्धं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्धं शिवस्याहृते
देवेत्थं जगतीतले पुरहराभावे समुन्मीलति ।
गङ्गा सागरमम्बरं शशिकला नागाधिपः क्ष्मातलं
सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्त्वां मां च भिक्षाटनम् ॥ २० ॥

१०४) त्यागैः कल्पद्रुम इव भुवि त्रासिताशेषदौस्थ्यः
साक्षाद्वाचस्पतिरिव जनान्हव्धनानाप्रबन्धः ।
राधावेधेऽर्जुन इव चिराचस्य कीर्त्यैकचित्तै–
राहूतो द्रागमरनिकरैः स्वर्ययौ भोजराजः ॥ ३ ॥

इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीभोजभीमभूपयोर्नानावदातवर्णनो नाम द्वितीयः प्रकाशः ॥

शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोऽब्धौ तव रोदसी ।
मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफलं शीतांशुमण्डलम् ॥ २१ ॥

अमृतप्राची पिञ्जा रसपतिरिव प्राप्य कनकं
गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।
क्षणात्क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा
न राजन्ते दीपा द्रविणरहितानामिव गृहाः ॥ २२ ॥

समुन्नतघनस्तनस्तबकचुम्बितुम्बीफल–
क्वणन्मधुरवीणया विबुधलोकलोलभ्रुवा ।
त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुर–
त्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं यशः ॥ २३ ॥

मत्पालक्षोणीपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किराती
कीर्णान्यादाय रत्नान्युरुतरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी ।
क्षिप्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती
श्वासामोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्कां बिभर्ति ॥ २४ ॥

स्नाता तिष्ठति कुन्तलेश्वरसुता वारोऽङ्गराजस्वसु–
र्द्यूते रात्रिरियं जिता कमलया देवी प्रसाद्याद्युना ।
इत्यन्तःपुरसुन्दरीजनगणे न्यायाधिकं ध्यायता
देवेनाप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्राः स्थिता नाडिकाः ॥ २५ ॥

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स च धार्यते ।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरा–
दहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ २६ ॥

हते श्रीभोजराजेन्द्रे गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् ।
धन्नोः छत्रं कवेः वस्त्रं नीविबन्धो मृगीदृशाम् ॥ २७ ॥

श्रीः

प्रबन्धचिन्तामणिः

तृतीयः प्रकाशः

सिद्धराजप्रबन्धः

१ अथ कदाचिद्गूर्जरदेशे अवग्रहनिगृहीतायां वृष्टौ राजदेयविभाग-निर्वाहाक्षमो देशलोकः तन्नियुक्तैर्व्यापारिभिः श्रीपत्तने समानीय भीमभूपाय न्यवेद्यत । ततः कदाचिदहर्मुखे श्रीमूलराजकुमारस्तत्र चङ्क्रममाणो नृपपत्तिभिः सस्यनिदानीभूतदानीसंबन्धे व्याकुलीक्रियमाणं सकललोकमालोक्य पारिपार्श्विकेभ्योऽधिगतवृत्तान्तः कृपया किंचिदश्रुमिश्रलोचनो वाह्यचाल्यां तदतुल्यया कलया नृपं परितोष्य वरं वृणीष्वेति नृपादेशमासाद्य भाण्डागार एव वरोऽयमस्तु इति विज्ञपयामास । राजा किमिति न याचसे इत्युक्तः मातिप्रमाणामायादित्युदीरयन् भृशं निर्बन्धपराद्धराधिपात्तेषां कुटुम्बिकानां दानीमोचनवरं ययाचे । ततो हर्षबाष्पाविललोचनेन राज्ञा तथेति प्रतिपद्य भूयोऽप्यर्थयेत्यभिहितः ।

१) क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः
स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ।
दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो
जीमूतस्तु निदाघसंभृतजगत्संतापविच्छित्तये ॥

इति काव्यार्थबलेन निगृहीतमभूतलोगस्ततो भूयः किमप्यभ्यर्थ्यमानोऽपि मानोन्नततया स्वस्थानमगमत् । तैश्च कौटुम्बिकलोकैः स्तूयमान-

---

१ निगृहीतवर्षेण विलोपकदण्डादिदेशग्रामकौटुम्बिकेषु राजदेयविभागनिर्वाहाक्षमेषु तन्नियुक्तैर्व्यापारिभिः सकलोऽपि स ग्रामविनो देशलोकः L H C आदर्शेष्वेवं पाठः २ वाह्याल्यां a ३ अतुल्यया L ४ इत्युदीर्य H L ५ विषमचरिते, शार्ङ्गधरपद्धत्यां (७०१) सुभाषितावल्यां (१८५) च पद्यमिदं दृश्यते ६ सत्कार्य H d

स्तृतीयेऽह्नि स श्रीमूलराजः स्वर्लोकं जगाम । तच्छोकाम्बुधौ स राजलोको राजा स च पूर्वमोचितलोकश्च निमग्नश्चिरेण चतुरैर्विविधबोधबलादपकृष्टशोकशङ्कुश्चक्रे ।

२ अथ द्वितीयवर्षे कर्षुकलोकैर्वर्षाबलात्सिप्यत्सु समस्तसस्येषु व्यतीततद्वर्षयो राजदेयविभागे प्रदिश्यमाने राज्ञि चाऽनाददाने सति तैरुत्तरसभा मेलिता । तत्र सभ्यानां लक्षणमेवं—

> २) "न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
> वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
> धर्मः स नो यत्र न चास्ति सत्यं
> सत्यं न तद्यच्छलनानुविद्धम् ॥

इति निर्णयात्सभ्यैर्गततद्वर्षतद्वर्षयोर्दानौ राजा ग्राहितः । तदनेन द्रव्येण कोशद्रव्येण च श्रीमूलराजकुमारश्रेयसे नव्यत्रिपुरुषप्रासादः श्रीभीमेन कारितः ।

३ अनेन श्रीपत्तने श्रीभीमेश्वरदेवभट्टारिकाभीरुआणीप्रासादौ कारितौ । सं० १०७८[5] पूर्वं वर्ष ४२ श्रीभीमेन राज्यमकारि । श्रीउदयमतिनाम्न्या तद्राज्ञ्या श्रीपत्तने सहस्रलिङ्गसरोवरादप्यतिशायिनी नव्या वापी कारिता । अथ सं. ११२०[6] वर्षे श्रीकर्णस्य महाशृंगारिणः राज्याभिषेकः संजातः ॥

---

१ प्राथम्य... [illegible] ... B H L २ राजदेयभागविभागे a P L ३ प्रदिश्यमाने a H K L

४ महाभारते, हितोपदेशे, शार्ङ्गधरपद्धत्यां (११४४) च दृश्यते पद्यमिदम्

४ [illegible] पार्श्वस्थिता [illegible] d H ५ अथ सं. १०७८ पूर्वं श्रीभीमेन वर्ष ४२ H सं. १०७७ प्रारभ्य वर्ष ४२ मास १० दिन ६ राज्यं कृतं a P ६ सं. ११२८ वर्षे H सं. ११२० चैत्र वदि ७ सोमे हस्तनक्षत्रे मीनलग्ने a P ७ श्रीकर्णदेवस्य a P

४ इतश्च शुभकेशिनामा कर्णाटराट् तुरगापहृतोऽटव्यां नीतः क्वापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावपावके कृतज्ञतया विश्रामोपकारकारिणं तमेव तरुमजिहासुस्तेनैव सह तस्मिन्दहने प्राणानाहुतीचकार। ततस्तत्सूनुर्जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः क्रमेण तत्सुता मयणल्लदेवी समजनि सा च शिवभक्तेः सोमेश्वरनामनि गृहीतमात्र एवेति पूर्वभवमस्मार्षीत्। यदहं प्राग्भवे ब्राह्मणी द्वादशमासोपवासान्कृत्वा प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदुद्यापने दत्वा श्रीसोमेश्वरनमस्याकृते प्रस्थिता बाहुलोडनगरमागतो तत्करं दातुमक्षमाग्रतो गन्तुमलभमाना तन्निर्वेदादहमागामिनि जन्मनि अस्य करस्य मोचयित्री भूयासमिति कृतनिदाना कृतानशना च विपद्यात्र कुले जातेति पूर्वभवस्मृतिः। अथ बाहुलोडकरमोचनाय सा गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना तं वृत्तान्तं पित्रे[3] निवेदयामास। अथ जयकेशिराज्ञा तं व्यतिकरं ज्ञापितः श्रीकर्णः स्वप्रधानैः स्वसुताया मयणल्लदेव्या अङ्गीकारं याच्यते स्म। अथ श्रीकर्णे तस्याः कुरूपताश्रवणादुदासीने[4] सति तस्मिन्नेव राज्ञि निर्बन्धपरां तां मयणल्लदेवीं पिता स्वयंवरां प्राहिणोत्। अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या स्वयमेव तां कुत्सितरूपां निरूप्य[5] सर्वथा निरादर एव जातः। ततोऽष्टभिः सहचरीभिः सह नृपतिहत्याकृते मयणल्लदेवीं प्राणान्परिजिहीर्षुं मत्वा श्रीकर्णजनन्या उदयमतिराज्ञ्या तासां विपदं द्रष्टुमक्षमया ताभिः सह प्राणसंकल्पश्चक्रे॥ यतः—

३) ×स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु।
अचला निजोपहतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने॥

---

* अयं प्रबन्धः जिनमण्डनगणीयकुमारपालप्रबन्धे वर्तते

१ प्रान्तरप्रान्तभूमौ H L २ सुगागता H ३ मातरं निवेदितवती B H L ४ श्रीकर्णः प्रधानपुरुषैर्मयणल्लदेव्याः कुरूपतां निशम्य मन्दादरे b H ५ विलोक्य H D ६ दिव्यकन्याभिरिव मूर्तिमतीभिः H B L

× अयं श्लोकः जिनमण्डनगणीयकुमारपालप्रबन्धेऽपि वर्तते।

इति महोपप्लवमुपस्थितमवगम्य मातृभक्त्या तां[1] परिणीय श्रीकर्णः पश्चाद्दृष्टिमात्रेणापि न संभावयामास ॥

८ *अन्यदा कस्यामप्ययमयोपिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालमन्त्री कञ्चुकिना विज्ञाय तद्वेषधारिणीं कृत्वा मयणल्लदेवीमृतुस्नातां रहसि प्राहिणोत् । तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सप्रेमभुज्यमानायास्तस्या आधानं समजनि तदा च तया संकेतज्ञापनाय नृपकराभिधानाङ्कितमङ्गुलीयकं निजाङ्गुल्यां न्यधायि । अथ प्रातस्तद्दुर्विलसितात्प्राणपरित्यागोद्यतो नृपतिः स्मार्तांस्तत्प्रायश्चित्तं पप्रच्छ । तैस्तप्तताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति[2] निवेदिते प्रायश्चि[3]त्तं तथैव चिकीर्षवे स मन्त्री यथावदवदत् ॥

६ ×सुलग्ने तस्य जातस्य सूनोर्नृपतिर्जयसिंह इति नाम निर्ममे । स बालस्त्रिवार्षिकः कुमारैः सवयोभिः सह रममाणः सिंहासनमलञ्चक्रे । नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिके[4] लग्ने निवेदिते राजा तदैव तस्य सूनो राज्याभिषेकं चकार ॥ सं० ११५० वर्षे पौषवद २ शनौ श्रवणनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीसिद्धराजस्य पट्टाभिषेकः ।

७ स्वयं तु, आशापल्लीनिवासिनमाशाभिधानं भिल्लमभिषेणयन् भैरवदेव्याः शकुने जाते तत्र कोछरबाभिधानदेव्याः प्रासादं च कारयित्वा षट् लक्षाधिपं भिल्लं विजित्य तत्र जयन्तीं देवीं प्रासादे स्थापयित्वा तथा कर्णेश्वरदयतायतनं कर्णसागरतडागालङ्कृतं चकार । कर्णावतीपुरं निवेश्य स्वयं तत्र राज्यं चक्रे ।

---

१ इति न्यायात्तदा महादेवानिच्छुनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिणिन्ये । तदनन्तरं (रूपमात्रेण) सर्वथा तामसंभावयन् कल्यां C B H

* अयं प्रबन्धः जिनमण्डनगणीयकुमारपालप्रबन्धे तथा चारित्रसुन्दरगणीयकुमारपालचरितेऽपि वर्तते ।

२ उद्यताय नृपतये स्मार्तैस्तप्तताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति प्रायश्चित्ते C B H

३ प्रायश्चित्ताय A I, P

× ६,७ प्रबन्धौ जि. कु. प्रबन्धे चा. कु. चरितेऽपि

४ तद्व्यवहारविरुद्धं विमृशता नृपेण पूर्वैर्नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिके B H D

८ श्रीपत्तने तेन राज्ञा श्रीकर्णमेरुप्रासादः कारितः ॥ सं० ११२० चैत्रसुदि ७ प्रारभ्य सं० ११५० पौषवदि २ यावत् वर्ष २९ मास ८ दिन २१ अनेन राज्ञा राज्यं कृतं।

९ अथ दिवं गते श्रीकर्णे श्रीमदुदयमतिदेव्या भ्राता मदनपालोऽसमञ्जसवृत्त्याऽवर्तत। तेन लीलाभिधानो राजवैद्यो दैवतवरलब्धप्रसादः सकलनागरिकैस्तत्कलाचमत्कृतचित्तैः[1] काञ्चनदानपूजयाऽभ्यर्च्यमानः कदाचिन्निजसौधे समानीतः कृतके[2] शरीरामये नाडीदर्शनात्पथ्यसज्जतां निवेदयन्निदमूचे। तदेव नास्तीति। ततस्त्वं मया रोगप्रतीकाराय नाकारितः किंतु पथ्यदानेन बुभुक्षाप्रतीकारार्थमेव। ततो द्वात्रिंशत्सहस्राण्युपनयेस्त्वमुक्त्वा तेन बन्दीकृतस्तत्तथेति[3] निर्मायेत्यभिग्रहमग्रहीत्। यदतः परं प्रतीकारनिमित्तं नृपतेः सौधमपहाय नान्यत्र गन्तव्यमिति।

१० ततः परमातुराणां मलवणालोकनान्निदानचिकित्सितं कुर्वाणः केनापि मायाविना कृतकामयचिकित्सितकौशलं बुभुत्सुना वृषभमलवणे दर्शिते सम्यक् तदवगम्य शिरोधूननपूर्वकं वृषभः स बहुखादनेन गोडिर्ते इत्यस्मै सत्वरमेव तैलनाली दीयतां नो चेद्विपत्स्यते इति तच्चित्ते चमत्कारमारोपयामास।

११ अन्यदा राज्ञा निजग्रीवाबाधाप्रतीकारं पृष्टः। पलद्वयप्रमाणमृगमदपङ्कलेपेन शिरोऽर्त्तिरुपशाम्यतीति व्याहृते तथाकृते ग्रीवा सज्जीभूता ततो नृपमुखासनवाहिना पामरेण नरेण शिरोबाधाप्रतीकारं पृष्टः। करीरमूलरसेन तन्मृत्तिकासहितेन लेपं विधेहीत्यभिदधे। ततो राज्ञा किमेतदिति पृष्टे देशकालौ बलं शरीरप्रकृतिं च विमृश्यायुर्वेदविदा चिकित्सा क्रियते इति विज्ञपयतिस्म[7] ॥

१ तत्कलाहतहृदयैः c B H २ समानीय कृत्रिमे L B ३ इत्यादिष्टस्तत्तथेति b D H ४ मोडितः B H ५ शृङ्गरीर B ६ भूयो राज्ञा विप्रलब्धः b D उपालब्धः B H ७ विज्ञप्य इ१ गतः B

१२ अन्यदा धूर्तैः कैश्चिदेकसंमत्या[1] पृथक् पृथक् युगलीभूय तत्प्रथमयुगलिकया विपणिमार्गे किमद्य यूयं वपुष्यपटव इति पृष्टः द्वितीययुगलिकया श्रीमुञ्जालस्वामिप्रासादसोपाने पृष्टः तृतीययुगलिकया तु राजद्वारे चतुर्थयुगलिकया द्वारतोरणे तथैव,ततो भूयो भूयः पृच्छोत्पन्नेन शङ्कादूषणेन तत्कालोत्पन्नमाहेन्द्रज्वरस्त्रयोदशदिने[2] विपेदे स वैद्यः ॥ इति वैद्यलीलाप्रबन्धः ॥

१३ अथ सान्तूमन्त्रिण उपायाद्राजपाटिकाव्याजेन श्रीकर्णाङ्गजेनान्यायकारी मदनपालो व्यापादितः[3] ॥

१४ अथ कश्चिन्मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य[4] उदाभिधानो वणिक् प्रावृट्काले माज्याज्यक्रयाय निशीथे व्रजन् कर्मकरैरेकस्मात्केदारादपरस्मिन् जलैः पूर्यमाणे[5] तान्के यूयमिति[6] पप्रच्छ। तैर्वयममुकस्य कामुका इत्युक्ते ममापि कापि सन्तीति पृच्छन्, तैः कर्णावत्यां सन्तीत्यभिहिते स सकुटुम्बस्तत्र गतः वायटीयजिनायतने विधिवद्देवान्नमस्कुर्वन्कयापि लच्छिनाम्न्या छिम्पिकया श्राविकया साधर्मिकत्वाद्वन्दे। तया भवान् कस्यातिथिरित्युदीरितः, वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवातिथिरिति वदन् तया सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नपाकेन भोजयित्वा निर्जेतलके क्वापि गृहे निवासितः।

१५ कालक्रमेण संपन्नसंपदिष्टिकाचितं गृहं चिकीर्षुः खातावसरे निरवधि शेवधिमधिगम्य तामेव नियमाहूय समर्पयन् तया निषिद्धः। तत्प्रभावेण ततः प्रभृति स उदयनमन्त्रीति नाम्ना पप्रथे[7]। तेन

१ श्यामपूर्वकं आकस्मिकं वपुरपाटवं पृष्टः B H २ श्रीमुञ्जालस्वामिप्रासादे भ्रातृभ्यमानः शङ्काविषदोषेणैव मृत. H D ३ अथ सान्तूनामा मन्त्री अन्यायकारिणं तं मदनपालं कालमिव विधातुः कदाचित्कर्णाङ्गजं गजेऽधिरोप्य राजपाटिकाव्याजेन तद्गृहे नीत्वा पतिभिस्तं व्यापादयामास B L M ४ श्रीमालवंश्यः P ५ पोष्यमाणे B C ६ अपरस्मिन्पूर्यमाणेऽम्भोभिःके यूयमिति B ७ निर्मापितकाव्यमाने निजकके H L ८ यतः—

इन्द्रप्रस्थानपि नैव कोऽपि स्वयं शासनानपि सेवते परान्।
द्वयेऽपि नास्ति द्विविधेऽपि विद्यते विध. प्रकारो न विचारगोचरः॥ इत्यधिकं पद्यं D B

कर्णावत्यामतीतानागतवर्तमानचतुर्विंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्यापरमातृकाश्चत्वारः सुताः चाहडदेवआम्बडबाहडसोला-कनामानोऽभूवन् ।

१६ अथान्यस्मिन्नवसरे सान्तूनामा महामात्यः करेणुस्कन्धारूढो राजपाटिकायां व्रजन् व्यावृत्य स्वकारितसान्तूवसहिकायां देवनमस्चिकीर्षया तत्र प्रविशन् वारवेश्यास्कन्धन्यस्तहस्तं कमपि चैत्यवासिनं सितवसनं ददर्श । ततो गजादवरुह्य कृतोत्तरासङ्गः पञ्चाङ्गप्रणामेन तं नमश्चकार । तत्र क्षणं स्थित्वा भूयस्तं प्रणम्य मतस्थे । ततः स लज्जयाऽधोवदनः पातालं प्रविविक्षुरिव तत्कालं सर्वमेव परिहृत्य मलधारिश्रीहेमसूरीणां समीपे उपसम्पदमादाय संवेगरससम्पूर्णः श्रीशत्रुञ्जये गत्वा द्वादशवर्षाणि तपस्तेपे । [4]किञ्च तेनान्ये समानाः प्रतिबोधिताः मुनिश्चिन्तयति ।

४) रे रे चित्त कथं भ्रातः प्रधावसि पिशाचवत् ।
अभिन्नं पश्य चात्मानं रागत्यागात्सुखी भव ॥ १ ॥

५) संसारमृगतृष्णासु मनो धावसि किं वृथा ।
सुधामयमिदं ब्रह्मसरः किं नावगाहसे ॥ २ ॥*

१७ कदाचिदस्य मन्त्री श्रीशत्रुञ्जये देवपादानां नमस्करणायोपगतो दृष्टपूर्वमिव मुनिं तं प्रणम्य तच्चरित्रविचित्रितमनास्तं गुरुकुलादि पप्रच्छ । तत्त्वतो भवानेव गुरुरिति तेनोक्ते कर्णौ पिधाय पाणिभ्यामेवं मादिशे-त्यज्ञातपूर्व्येव विज्ञपयंस्तेन मन्त्र्यूचे ॥

१ आस्पटदेवआम्बडदेवबाहडसोला: e सोलदेवभट d H सोल· K L M २ गौतममिव नमश्चके L D M * द्विताराकान्तर्गतः पाठ. a L K M आदर्शेषु नोपलभ्यते ३ इति ध्यायन्न मुनिः कायोत्सर्गे तस्थौ B ४ नहुद b c

६) जो जेण शुद्धधम्मम्मि ठाविउ संजएण गिहिणा वा ।
सो चेव तस्स जायइ धम्मगुरू धम्मदाणाउ ॥

इति तस्मै मूलवृत्तान्तं निवेद्य तस्य दृढधर्मतां निर्ममे ॥

इति मन्त्रिसान्तूदृढधर्मताप्रबन्धः ॥

१८ अथानन्तरं श्रीमयणल्लदेव्या जातिस्मरणात्पूर्वभववृत्तान्ते *श्रीसिद्धराजस्य निवेदिते श्रीमयणल्लदेवी श्रीसोमनाथयोग्यां* सपादकोटिमूल्यां हेममयीं पूजामादाय यात्रायां प्रस्थिता । बाहुलोडनगरं प्राप्ता पञ्चकुलेन कदर्थ्यमानेषु कार्पटिकेषु राजदेयविभागस्याप्राप्त्या सबाष्पं पश्चान्निवर्त्यमानेषु मयणल्लदेवी हृदयादर्शसङ्क्रान्ततद्बाष्पा स्वयमेव पश्चाद्व्याघुटन्ती अन्तरान्तरायभूतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञप्ता स्वामिन्यलमुना सम्भ्रमेण कुतो हेतोः पश्चान्निवर्त्यते इति राज्ञोक्ते यदैव सर्वथाऽयं करमोक्षो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि अशनं गृह्णामि नान्यथेति श्रुत्वा राज्ञा पञ्चकुलमाकार्य तत्पट्टकस्याङ्के द्वासप्ततिलक्षानुत्पद्यमानान्विमृश्य तं पट्टकं विदार्य मातुः श्रेयसे करं मुक्त्वा करे जलचुलुकं मुञ्चति स्म ।

१९ ततः श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजया देवमभ्यर्च्य तुलापुरुषगजदानादीनि महादानानि दत्त्वा ।

७) *संग्रहैकपरः प्राप समुद्रोऽपि रसातलम् ।
दाता तु जलदः पश्य भुवनोपरि गर्जति ॥ १ ॥

८) सेनाङ्गपरिवाराद्यं सर्वमेव विनश्यति ।
दानेन जनितानन्दे कीर्तिरेकैव तिष्ठति ॥ २ ॥

---

१ बाहुलपारा d २ अन्तरायीभूतेन H

३ नान्यथा किं बहुना परमशनमीश्वरयोर्नियमः, D M * सुभाषितार्णवेऽपि पद्यमिदम् । ७, ८, ९ पद्यत्रितयं a H L M आदर्शेषु नोपलभ्यते B आदर्शे P मुद्रित पुस्तके चोपलभ्यते

९) दातुर्नार्थिसमो बन्धुर्भारमादाय यः परात् ।
लक्ष्मीरूपादविगमं निस्तारयति तं खलु ॥ ९ ॥

अतो मद्दानैर्मत्सदृशी कापि नाभून्न भवितेति दर्पाध्माता निशि निर्भरं सुप्ता । तपस्विवेषधारिणा तेनैव देवेन जगदे । इहैव मदीयदेव-कुलमध्ये काचित्कार्पटिकनितम्बिनी यात्रार्थे आयातास्ति तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वयेत्थमादिश्य तिरोहिते तस्मिन्राजपुरुषैरालोक्य समानीता । तस्मिन्पुण्ये याचितेऽप्यददाना कथमपि यात्रायां किं व्ययीकृतमिति पृष्टा सती सा प्राह । अहं भिक्षावृत्त्या योजनशतान्तरमतिक्रम्य ह्यस्तन-दिवसे कृततीर्थोपवासा पारणकदिने कस्यापि सुकृतिनः पिण्याकमासाद्य तत्खण्डेन श्रीसोमेश्वरमभ्यर्च्य तदंशमतिथये दत्त्वा स्वयं पारणकमकार्षं । भवती पुण्यवती यस्याः पितृभ्रातरौ पतिसुतौ च राजानः । या त्वं बाहु-लोडकरं मोचयित्वा सपादकोटिमूल्यया पूजया श्रीसोमेश्वरं पूजितवती सा कथं मदीयपुण्यं लब्धेच्छासि यदि न कुप्यसि तदा किंचिद्व्रच्मि । तत्त्वतस्तवपुण्यान्मदीयं पुण्यं महीतले महीयः । यतः—

१०) संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥

२० इति युक्तेन वाक्येन तस्या गर्वं निराचकार्रे ॥ सिद्धराजस्तु समुद्रोपकण्ठवर्ती एकेन चारणेन—

११) को जाणइ तुहँ नाह चीत तु हालेइँ चक्कवइलउ ।
लंकँहले वाहमग्गु निहालइँ करणउत्तु ॥

इत्यादि स्तूयमानोऽभूत् ॥

१ देवायतने H L २ यात्रार्थो c D ३ आगण्यपुण्यसर्जयन्ती कृतेऽपि पुण्ये कथं लुब्धासि C L ४ सा गर्वं विससर्ज b c D एवंरूप गर्वं विससर्ज B L H ५ सौ ६ हालु H ७ काले ८ मग्ग Bh ९ अधोलिखितमधिकं B L M आदर्शेषु इति स्तूयमाने द्वितीयेनैवमूचे— घरधोय पाय जलनिहि जेसल तारिहाइ । बीता सवि राय इक्कि विमूयहु मेल्हिम् ॥

२१ एवं तत्र यात्रायां व्यावृत्ते राज्ञि छलान्वेषिणा यशोवर्मणा मालवकभूपेन गूर्जरदेशे उपद्रूयमाणे सान्तूसचिवेन त्वं कथं निवर्तसे इति प्रोक्तः स राजाह । यदि त्वं स्वस्वामिनः सोमेश्वरदेवयात्रायाः पुण्यं ददासीत्युदीरितस्तच्चरणौ प्रक्षाल्य तत्करतले तत्पुण्यदाननिदानं जलचुलुकं निक्षिप्य तं राजानं निवर्तयामास । ततः श्रीसिद्धराजस्तद्वृत्तान्तोपगमनेन क्रुद्धस्तं मन्त्र्येवमवादीत् । स्वामिन् यन्मया दत्तं तव सुकृतं याति ततस्तस्य सुकृतमन्येषामपि पुण्यवतां सुकृतं मया भवते प्रदत्तमेव । येन केनाप्युपायेन परचक्रं स्वदेशे प्रविशन्निवारणीयमेवेति वदता तेन नृपतिरनुनीतः ।

२२ ततस्तेनैवामर्षेण मालवमण्डलं प्रतिष्ठासुः सचिवान् शिल्पिनश्च सहस्रलिङ्गधर्मस्थानकर्मस्थाये नियोज्य त्वरितगत्या तस्मिन्निष्पद्यमाने नृपतिः प्रयाणकमकरोत् । तत्र स्वजयकारपूर्वकं द्वादशवार्षिके विग्रहे संजायमानेऽद्यं मया धाराभङ्गानन्तरं भोक्तव्यमिति कृतप्रतिज्ञो सचिवैः पञ्चभिः परमारराजपुत्रैः पञ्चशतीभिर्विपद्यमानैः राज्ञः प्रतिज्ञां दिनान्तेऽपि पूरयितुमक्षमैः कथञ्चित्तस्यां कणिकामयधाराभङ्गेन पूरितायां राजा पश्चाद्व्याघुटितुमिच्छुर्मुञ्जालसचिवं ज्ञापयामास । तेनापि त्रिकचतुष्कचत्वरप्रासादेषु निजपुरुषान्नियोज्य धारादुर्गभङ्गवार्तायां क्रियमाणायां तद्वासिना केनापि पुरुषेण दक्षिणप्रतोल्यां यदि परबलं ढौकते तदैव दुर्गभङ्गो नान्यथेति तद्वाचमाकर्ण्य स विज्ञप्तः सचिवस्तं व्यतिकरं राज्ञे गुप्तविज्ञप्तिकया निवेदयामास । राज्ञापि तद्वृत्तान्तवेदिना तत्र सैन्ये ढौकिते दुर्गमं दुर्गमन्तर्विमृश्य यशःपटहनाम्नि बलवद्दन्तावलेऽधिरूढसामलनाम्नारोहकेण

---

१ अनिदानं D २ क्रुद्धो नृप पराङ्मुखोऽजनि । एकदा राजानं D श्रीसिद्धराजश्रीपत्तनमुपेत्य सान्तूमाल्वरनृपयोस्तं वृत्तान्तमवगम्य H B L M श्रीपत्तनागते श्रीसिद्धराजे तद्वृत्तान्तावगमनेन क्रुद्धं a ३ रक्षणीयं P ४ प्रति यियासुः B ५ कथंचिद्धारादुर्गभङ्गं वर्तुमप्रभूष्णुरय B H L ६ प्रतोल्या a P ७ दुर्गमन्तर्दुर्गम विमृश्य P

पश्चाद्भागेन [1]त्रिपोलिकपाटद्वये आहन्यमाने लोहमयार्गलायां [1]भज्यमानायां बलाधिकतयान्तस्त्रुटिताद्गजात्कर्णाञ्जमुत्तार्य स्वयं यावदवरोहति तावत्स गजः पृथिव्यां पपात । स गजः सुभटतया [1]विपद्य वडसरग्रामे [1]स्वयशोधवल एव यशोधवलनामा विनायकरूपेणावततार ॥

१२) सिद्धेः स्तनशैलतटीपरिणतिदलितद्वितीयदन्त इव ।
'बिभ्राणो रदमेकं गजवदनः सृजतु वः श्रेयः ॥

इति तदीया स्तुतिः ॥

२३ इत्थं दुर्गभङ्गे सुश्रिते सति समराधिरूढं यशोवर्माणं षड्भिर्गुणैराबध्य तत्र निजामाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा यशोवर्मरूपया प्रत्यक्षयशःपताकया रोचिष्णु श्रीपत्तनं प्राप ।

२४ प्रतिदिनं सर्वदर्शनेष्वाशीर्वाददानायाहूतेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्या श्रीहेमचन्द्रमुख्याः श्रीसिद्धराजमासाद्य नृपेण दुकूलदानादिभिरावर्जितास्ते सर्वैरप्यप्रतिमप्रतिभाभिरामैर्द्विधापि पुरस्कृतो नृपायेत्याशिषं श्रीहेमचन्द्रः पपाठ—

१३) *भूमिं कामगवि स्वगोमयरसैरासिञ्च रत्नाकरा
'मुक्तास्वस्तिकमातनुध्वमुडुप त्वं पूर्णकुम्भी[3] भव ।
धृत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्वारणास्तोरणा-
न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥

२५ अस्मिन्काव्ये [1]नि प्रपञ्चे प्रपञ्च्यमाने तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसहिष्णुभिरस्मच्छास्त्राध्ययनबलादेतेषां

---

१ यशोधवलो नाम C यशोदेवोनाम A1 २ यतः षड्ढो मृत्वा व्यन्तरोऽभूदिति 'जिनमंडनेनोक्तं (जि.'कु. प्रबन्धे')

* सिद्धहैमप्रशस्तौ (श्लो २६)

३ कुम्भो C

विद्वत्तेत्यभिहिते राज्ञा पृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः— *पुरा श्रीजिनेन श्रीमन्महावीरेणेन्द्रस्य पुरतः शैशवे यद्व्याख्यातं तज्जैनव्याकरणमधीयामहे वयमिति तद्वाक्यानन्तरमिमां पुराणवार्तामपहायास्माकमेव सन्निहितं व्याकरणकर्तारं कमपि ब्रूतेति तत्पिशुनवाक्यादनु ते प्राहुः। यदि श्रीसिद्धराजः सहायीभवति तदा कतिपयैरेव दिनैः पञ्चाङ्गमपि नूतनं

---

* B D आदर्शयोरत्र निम्नावतारितो वृत्तान्तोऽधिक उपलभ्यते—
केश्चिद्सहिष्णुभिर्न मेने ॥ हेमचन्द्रनामा शिष्य कदाचित्पवस्त्रीवृतशिरा जलविहरणाय घ्नन् गजभयात्सौधभित्तिस्थितो गवाक्षद्वयेनालिम्पुरोहितेन वारिणा पराभूत. गुरवो विज्ञप्तास्तैरुक्तो मिथ्या तु कृतं देहि। तद्दु खेन निःसृतोऽन्यगच्छीयदेवचन्द्रव्याकराभ्या सह श्रीकाश्मीरं प्रति। मार्गे नडोलग्रामे सप्तमोपवासे श्रीसरस्वती प्रसन्ना जाता निजमूर्तिर्दर्शिता मित्रयोर्निवेदिते। श्लोकसक्षरत्या प्रामो वर्णित मित्रद्वयस्य कार्यसिद्धिहेतो. स्तम्भतीर्थे प्रविशन्त केनापि देशान्तरिणाकार्यविद्या समर्पिता। इत्युक्तं च। मम मरणसमये मम शवोपरि त्रिभिर्नाभिमण्डले मन्त्र स्मरणीय. शवो वरं दास्यति। एवं कृते स्मशाने मध्यरात्रौ शवेनोत्थाप्य वरो दत्त। श्रीहेमचन्द्रेण राजप्रबोधो याचित। देवचन्द्रेण हस्तसिद्धेराकृष्टिविद्या। पद्माकरेण पाण्डित्यं। ग्रामान्तरे कृतकृत्यहेमचन्द्रो चलित.। कालभैरवीयमध्ये चण्डिकाप्रासादे विश्रान्तस्तत्र स्तुभैरवानन्दः शिष्यपञ्चशतीवृत. समेत्य, रेरे चण्डे चण्डे प्रचण्डे मह्यं मोदकान् देहीति भणित्वा सुवर्णमयकर्परमग्रे मुक्तं देव्या मोदकैर्भृतं। तेन सर्वेषां तेऽर्पिताः। हेमचन्द्रस्यापि हे शिष्य त्वमपि गृहाणेत्युक्तो तेन तस्यापि करौ स्तम्भितौ इत्योक्तं। यद्यस्ति सत्त्वं तदा त्वं भक्षयेथा एवमुक्ते चरणयोः पतितः। ततः पत्तने आयातं श्रीजयसिंहदेव, सम्मुखमेत्य समानीय हेमचन्द्रं गजाधिरूढं प्रवेश्य च पुरोहिततिरस्कृते सूरि, राज्ञा गुरव उपरोध्य हेमचन्द्रस्य पदस्थापना कारिता॥ श्रीहेमचन्द्रसूरयोऽष्टम्यां चतुर्दश्या च श्रीजयदेवभुवनं प्रयान्ति। पौषधागारे श्रीस्थूलिभद्रचरित वाचयन्त पुरोहितेन राज्ञोऽग्रे उपहसिताः, महाराज कोशमसत्प्रलाप सर्वरसभोजने पूर्वपरिचितवेश्यागृहे कामनिग्रह। परं किं क्रियते भवद्गुरु॰भाः। राज्ञोक्तं। आचार्या अत्र समेष्यन्ति तदा वक्तव्यं परोक्षे न। सूरिष्वागतेषु राज्ञोक्तं। किं २ वाचयन्तो वर्तध्वे यूयं। सूरिभि समग्रमपि संक्षेपत स्थूलिभद्रचरितं कथितं। आलिगेनोक्तं। महाराज, *विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो इत्यादि, गुरुभिरुक्तं— *सिंहो बलीयो द्विरद इत्यादि॰ आलिगेनोक्तं। अस्माकमेव शास्त्राणि पठित्वास्माकमेव पतयः सञ्जाताः। गुरुभिरुक्त। जैनेन्द्रव्याकरणं किं भवदीय यत्पुरा ? नृप व्याकरणकर्तारं P

---

* अयमग्रे सपूर्णो वर्तते

व्याकरणं रचयामः ॥ अथ नृपेण प्रतिपन्नमिदं निर्वहणीयमित्यभिधाय तद्विसृष्टाः सूरयः स्वं स्थानं ययुः ।

२६ ततो यशोवर्मराज्ञः करे निःप्रतीकारां छुरीं समर्प्य तदासने वयं गजाधिरूढाः पुरमध्ये प्रवेशं करिष्याम इति राज्ञः प्रतिश्रवमाकर्ण्य मुञ्जालमन्त्रिणा प्रधानवृत्तिं मुञ्चता किमिति राज्ञा निर्बन्धपृष्टेन—

१४) मा स्म सन्धिं विजानन्तु मा स्म जानन्तु विग्रहम् ।
आख्यातं यदि शृण्वन्ति भूपास्तेनैव पण्डिताः ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशास्तवबुद्धयैव स्वामिना प्रतिज्ञातोऽयमर्थः सर्वथा-यतो न हित इत्युक्तं । ततो वरमसून्परिहरामि न तु विश्वविदितं प्रतिश्रवमिति नृपेणोक्ते मन्त्री दारुमयीं छुरिकां पाण्डुवर्णसर्जरसेन पिहितां पट्टासनस्थस्य यशोवर्मणः करे समर्प्य तदासनस्थो नृपतिः श्रीसिद्धराजः परमोत्सवेन श्रीमदणहिल्लपुरं प्रविवेश ।

२७ प्रावेशिकमङ्गलानन्तरं नृपेण स्मारिते व्याकरणवृत्तान्ते बहुभ्यो देशेभ्यस्तद्विदिभिः पण्डितैः सह सर्वाणि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमाचार्यैः श्रीसिद्धहेमाभिधानं पञ्चाङ्गमपि व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रमाणं संवत्सरेण रचयाञ्चक्रे । राजवाह्यकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमारोप्य सितातपवारणे ध्रियमाणे चामरग्राहिणीचामरयुग्मवीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय प्राज्यवर्यपूजापूर्वं कोशागारे न्यधीयत । ततो राजाज्ञयान्यानि व्याकरणान्यपहाय तस्मिन्नेव व्याकरणे सर्वत्राधीयमाने केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्णनाविरहितं व्याकरणमित्युक्ते श्रीहेमाचार्यैः क्रुद्धं राजानं राजमानुपादवगम्य द्वात्रिंशच्छ्लोकान्नूतनान्निर्माय द्वात्रिंशत्सूत्रितपादेषु तान्सम्बन्धं दधानानिव लेखयित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे चौलुक्यवंशोपश्लोककेन श्लोकान्वाचयन्नृपं संतोषयामास । यथा—

१–२ नृपस्तु प्रतिज्ञाभङ्गभीरुर्वरमसून्परिहरामि नतु विश्वविश्रुतं प्रतिश्रुतमिति नृप- वचनात् H L M ३ छुरिकां c D ४ व्याकुलानन्तरं c ५ संवदान् D

१५) हरिरिव बलिबन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।
कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥

इत्यादि । तथा च श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने द्व्याश्रयनामा ग्रन्थः कृतः ।

१६) भ्रातः संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातन्त्रकन्था वृथा
मा कार्षीः कटु शाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।
कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्यात्मानमन्यैरपि
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीहेमचन्द्रोक्तयः ॥

२८ अथ श्रीसिद्धराजेन पत्तने यशोवर्मराजस्त्रिपुरुषप्रभृतीन्सर्वानपि राजप्रासादान्सहस्रलिङ्गप्रभृतीनि च धर्मस्थानानि दर्शयित्वा प्रतिवर्षं देवदायपदे कोटिद्रव्यव्ययं निवेद्यैतत्सुन्दरमसुन्दरं वेति यशोवर्मा पृष्ट इत्यवादीत् । अहं ह्यष्टादशलक्षप्रमाणमालवदेशाधिपस्त्वत्तः पराभवपात्रं कथं भवेयं, परं महाकालदेवस्य दत्तपूर्वत्वाद्देवद्रव्यं मालवकः । तद्गुणानास्तत्प्रभावादुदितास्तमिता वर्तामहे । भवदीयान्वयराजानोऽप्येतावद्देवद्रव्यव्ययनिर्वाहाक्षमा लुप्तसर्वदेवदायपदा विपदां पदं भविष्यन्ति ।

२९ अथ सिद्धराजः कदापि सिद्धपुरे रुद्रमहाकालप्रासादं कारयितुकामः कमपि स्थपतिं स्वसंनिधौ स्थापयित्वा प्रासादप्रारम्भलग्ने तदीयकलासिकां लक्षद्रव्येणोत्तमर्णगृहीतां मोचयामास । तां वंशशलाकामयीमालोक्य किमेतदिति राजा पप्रच्छ । ततो मया प्रभोरौदार्यपरीक्षानिमित्तमेतत्कृतमिति स्थपतिरुक्तवान् । ततस्तद्द्रव्यमनिच्छतेऽपि नृपतिनार्पितं । ततः क्रमेण त्रयोविंशतिहस्तप्रमाणे परिपूर्णे प्रासादेऽश्वपतिगजपतिनरप

१ चौलुक्यवंशोपश्लोकान् द्वात्रिंशत्सुप्रासादान्तेषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं विस्तारयामास B H L M २ वृथा H L ३ दर्शयित्वा C ४ मूल्यमस्याः लिख्यन्ति H L M ५ कटिमस्व्यवसरे H L ६ तद्द्रव्यसर्पणपूर्वं त्रयोविंशति H L

तिप्रभृतीनामुत्तमभूपतीनां मूर्त्तीः कारयित्वा तत्पुरो योजिताञ्जलिं स्वां मूर्त्तिं निर्माप्य देशभङ्गेऽपि प्रासादस्याभङ्गं याचितवान् । तस्य प्रासादस्य ध्वजारोपप्रस्तावे सर्वेषामपि जैनप्रासादानां पताकावरोहं कारितवान् । यथा मालवकदेशे महाकालवैजयन्त्यां सत्यां जैनप्रासादेषु न ध्वजारोप इति ।

३० अन्यदा सिद्धराजस्य मालवकमण्डलं प्रति यियासतः केनापि व्यवहारिणा सहस्रलिङ्गकर्मस्थाये याच्यमाने विभागे तत्सर्वथाऽदत्त्वैव कृतप्रयाणस्य कतिपयदिनानन्तरं कोशाभावात्कर्मस्थायस्य विलम्बमवगम्य तेन व्यवहारिणा सुतस्य पार्श्वात्कस्यापि धनाधिपस्य वध्वास्ताडङ्कमपहार्य तद्दण्डपदे द्रव्यलक्षत्रयं दत्तं । तेन कर्मस्थायः स जात इति वार्त्तां शृण्वतो मालवके वर्षाकालं तस्थुषो राज्ञो वचनगोचरातीतः प्रमोदः संजातः । अथ प्रावृषेण्ये घने प्रगल्भवृष्ट्या क्षोणीमेकार्णवां कुर्वति वर्द्धापनिकाहेतोः प्रधानपुरुषैः प्रहितः मरुदेशीयपुरुषो नृपतिपुरतः सविस्तरं वर्षास्वरूपं व्यज्ञपयत् । तदा त्वागतेन गूर्जरधूर्त्तेण नरेण सहस्रलिङ्गसरो भृतमिति स्वामिन् वर्द्धाप्यसे[4] इति तद्वाक्यानन्तरमेव सिक्कपतितमार्जारस्येव मरुद्रङ्गस्य पश्यतः सर्वाङ्गलग्नमाभरणं नृपतिर्गूर्जराय ददौ ।

३१ अथ वर्षानन्तरं प्रत्यावृत्तः क्षितिपतिः श्रीनगरमहास्थाने दद्यावासो[5] नगरप्रासादेषु ध्वजस्यालोके[6] क एते प्रासादा इति ब्राह्मणान्पप्रच्छ । तैर्जिनब्रह्मादीनां प्रासादस्वरूपे निवेदिते सामर्षो राजा मया गूर्जरमण्डले जैनप्रासादानां पताकासु निषिद्धासु किं भवतामिह नगरे पताकावज्जिनायतनमित्यादिशंस्तैर्विज्ञपयांचक्रे । अवधार्यतां श्रीमन्महादेवेन कृतयुगप्रारम्भे महास्थानमिदं स्थापयता श्रीऋषभदेवनाथश्रीमह्रह्मा-

१ सहस्रलिङ्गकर्मस्थायविभागं याचितो राजा तददत्त्वैव मालवकंप्रति प्रयाणमकरोत् a २ ताडङ्कव्यवहारिवे D ३ कर्मस्थायं परिपूर्णं शृण्वतो H ४ वर्द्धापयसे b c ५ समरचनाकृतसर्वविस्तरेत्र b H M ६ ध्वजव्रजमालोक्य c M श्रीमहाप्रासादयोः सुकृतिभि P

सादौ स्वयं स्थापितौ प्रदत्तध्वजौ तदनयोः प्रासादयोः सुकृतिभिरुद्ध्रियमाणयोश्चत्वारो युगा व्यतीताः । अन्यच्च श्रीशत्रुञ्जयमहागिरेर्नगरमिदमुपत्यकाभूमिः । यतो नगरपुराणे उक्तं—

१७) पञ्चाशदादौ किल मूलभूमे-
दशोर्ध्वभूमेरपि विस्तरोऽस्य ।
उच्चत्वमष्टैव तु योजनानि
मानं वदन्तीह जिनेश्वराद्रेः ॥

इति कृतयुगे आदिदेवश्रीऋषभस्तत्सूनुर्भरतस्तन्नाम्ना भरतखण्डमिदं प्रतीतम्—

१८) *नाभेः सुतः स वृषभो मरुदेविसूनु-
र्यो वै चचार समदृग् मुनियोगचर्याम् ।
तस्यार्हताधमृषयः पदमामनन्ति
स्वच्छः प्रशान्तकरणः समदृक् सुधीश्च ॥ १ ॥

१९) ×अष्टमो मरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः ।
दर्शयन्वर्त्म धीराणां सर्वाश्रमनमस्कृतम् ॥ २ ॥

इत्यादिपुराणोक्तान्युदीर्य विशेषप्रत्ययाय श्रीवृषभदेवप्रासादकोशाच्छ्रीभरतभूपनामाङ्कितं पञ्चजनवाह्यं कांस्यतालमानीय नृपाय दर्शयन्तो जिनधर्मस्याद्यत्वं स्थापयामासुः । ततः खेदमेदुरमनसा राज्ञा हायनान्ते जैनप्रासादेषु ध्वजारोपः कारितः ।

---

१ इति C H * पद्यमिदं भागवतपुराणस्थं तत्र च पाठः—
नाभेरसावृषभ आस सुदेवीसूनु-
र्यो वै चचार समदृग् मुनियोगचर्याम् ।
यस्यार्हस्यमृषयः पदमामनन्ति
स्वच्छः प्रशान्तकरणः परिमुक्तसङ्गः ॥ भा. २-७-१०

२ स्तास्ति L ३ आर्हतश्च ऋषयः D आर्हत्स्य H P ४ सुधीः सः D × अष्टमे मेरुदेव्यामिति पाठो भागवते १-३-१३ ५ सुतः C D ६ यथावस्थिततदाद्यत्वस्थापनाय L H M ७ द्विजा जैनधर्मस्याद्यधर्मत्वं स्थापयाञ्चक्रुः D H M

३२ अथ श्रीपत्तने प्राप्तो नृपः । प्रस्तावे सरोवरव्ययपदेषु[1] वाच्यमानेषु सापराधव्यवहारिसुतदण्डपदालक्षत्रयं कर्मस्थाये व्ययकलितमिति श्रुत्वा लक्षत्रयं तस्य गृहे प्रस्थापयामास । ततः स व्यवहारी उपायनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य किमेतदिति विज्ञपयन् राज्ञादिष्टः । यः कोटिध्वजो व्यवहारी स कथं ताडक्चौरस्त्वयाऽस्य धर्मस्थानस्य धर्मविभागः मार्थितोऽपि यन्न लब्धस्ततः प्रपञ्चचतुरेण मृगमुखव्याघ्रेणान्तःशठेन प्रत्यक्षसरलेन त्वयेदं कर्म निर्मितम् ॥*

३३ अथ श्रीपालकविना सहस्रलिङ्गसरोवरस्य रचितायां प्रशस्तिपट्टिकायामुत्कीर्णायाम्‡ तत्प्रशस्तिशोधनाय सर्वदर्शनेष्वाहूयमानेषु

---

१ सरोवरकर्मस्थायत्रिपदेषु c D H * निम्नावलारितो भागः a B L M आदर्शेषु नास्ति परन्तु मुद्रितपुस्तकेऽधिको वर्तते—

यतः—परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ १ ॥
मुखं पद्मदलाकारं वाचश्चन्दनशीतलाः ।
हृदयं कर्तरीतुल्यमेतद्धूर्तस्य लक्षणम् ॥ २ ॥

इत्यादि वाक्यैर्भृशं खण्डितः ।

‡ मुद्रितपुस्तके निम्नलिखितमधिकं—तत्स्यकाव्यमिदम् .

न मानसे माद्यति मानसं से
पम्पा न संपादयति प्रमोदम् ।
अच्छोदकाच्छोदकमत्र सारं
विराजते कीर्तितसिद्धिभर्तुः ॥

(पद्यमिदं a H L M आदर्शेषु नास्ति परन्तु कीर्तिकौमुद्यां वर्तते तत्र च पाठभेदो यथाः—

... ...
... ...
अच्छोदमच्छोदकमप्यपारं
सरोवरे राजति सिद्धभर्तुः ॥ (१–७८))

श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वविद्वज्जनानुमते प्रशस्तिकाव्ये भवता वैदग्ध्यं किमपि न प्रकाश्यमित्युक्त्वा *पण्डितरामचन्द्रोऽनुशिष्यस्तत्र[1] प्रहितः । ततः सर्वविद्वद्भिः शोध्यमानायां प्रशस्तौ नृपोपरोधाच्छ्रीपालकवेर्दाक्ष्यदाक्षिण्याच्च सर्वेषु काव्येषु मन्यमानेषु—

२०) कोशेनापि युतं दलैरुपचितं नोच्छेत्तुमेतत्क्षमं
स्वस्यापि[2] स्फुटकण्टकव्यतिकरं पुंस्त्वं च धत्ते नहि ।

---

१ अनुशिष्यः B २ स्वस्यापि D

*निम्नावतारितो भागः मुद्रितपुस्तके ३३ प्रबन्धात्पूर्वं प्रदत्तः a H L M आदर्शेषु नास्ति—एकदा श्रीसिद्धेन रामचन्द्रः पृष्टो ग्रीष्मे दिवसाः कथं गुरुतराः ? रामचन्द्रः प्राह—

देव श्रीगिरिदुर्गमल्ल भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे
धावद्वीरतुरङ्गवल्गत्खुरक्षुण्णक्ष्मामण्डलात् ।
वातोद्धूतरजोमिलत्सुरसरित्संजातपङ्कस्थली-
दूर्वाचुम्बनचञ्चुरा रविहयास्तेनातिवृद्धं दिनम् ॥ १ ॥

लब्धलक्षा विपक्षेषु विलक्षास्त्वयि मार्गणाः ।
तथापि तव सिद्धेन्द्र धावत्युत्कन्धरं यशः ॥ २ ॥

अथ कदाचिद्राज्ञा प्रथिलाचार्या जयमङ्गलसूरयः पुरवर्णनं पृष्टा ऊचुः—

एतस्यास्य पुरस्य पौरवनिताचातुर्यतानिर्जिता
मन्ये हन्त सरस्वती जडतया नीरं वहन्ती स्थिता ।
कीर्तिस्तम्भमिषोच्चदण्डरुचिरामुत्सृज्य बाहोर्बला-
त्तन्त्रीकां गुरुसिद्धभूपतिसरस्तुम्बां निजां कच्छपीम् ॥ १ ॥

अन्यच्च—

महालयो महायात्रा महास्थानं महासरः ।
यत्कृतं सिद्धराजेन धरिण्यां तत्करोतु कः ॥ २ ॥

यस्यान्तर्गिरिशागारदीपिकाः प्रतिबिम्बिताः ।
शोभन्ते निधि पातालव्यालमौलिमणिश्रियः ॥ ३ ॥

(तृतीयं पद्यं B H L M आदर्शेषु नास्ति a आदर्शे मुद्रितपुस्तके चास्मद्दर्शं प्रशस्तं कीर्तिकौमुद्यां (स. १ श्लो. १४) च वर्तते)

एकोऽप्येष करोति कोशरहितो निष्कण्टकं भूतलं
मत्वैवं कमला विहाय कमलं यस्यासिमाशिश्रियत् ॥

विशेषेणास्मिन्काव्ये प्रशस्यमाने श्रीसिद्धराजेन पृष्टः श्रीरामचन्द्रश्रि-न्त्यमेतदित्यवादीत् । अथ तैरेव सर्वैरनुयुक्तः, एतस्मिन्काव्ये सैन्यवाचको दलशब्दः कमलशब्दस्य नित्यक्लीबत्वमिति दूषणद्वयं चिन्त्यं । ततः सर्वानपि पण्डितानुपरुध्य दलशब्दो राजसैन्यार्थे प्रमाणीकारितः[1] कमलशब्दस्य तु लिङ्गानुशासनसिद्धं[2] नित्यक्लीबत्वं केन निर्णीयतं[3] इति पुंस्त्वं च धत्ते न वेत्यक्षरभेदः कारितस्तदा श्रीसिद्धराजस्य सञ्जातदृष्टिदोषेण पं० रामचन्द्रस्य वसतौ प्रविशत एव लोचनमेकं स्फुटितम् ॥

२४ अथ कदाचित् ॥

२१) आयुक्तः[4] प्राणदो लोके वियुक्तो मुनिवल्लभः ।
संयुक्तः सर्वथानिष्टः केवली स्त्रीषु वल्लभः ॥

इति डाहलदेशीयनरपतियमलपत्रान्ते लिखितश्लोकव्याख्यानावसरे तूष्णींस्थितेषु पण्डितेषु श्रीहेमचन्द्राचार्यै राज्ञा पृष्टैर्हारशब्दमध्याहार्य व्याख्यातः[5] । अन्यदा सपादलक्षक्षितिपतिना ।

२२) पहली[6] ताव न अणुहरइ गोरीमुहकमलस्स ।
इति समस्यादोधकार्थे प्रहिते तैः कविभिरपूर्यमाणे ।
अदिठी किमु उम्मीयइ पडिपयली[7] चन्दस्स ॥
इति श्रीहेमचन्द्रनामा मुनीन्द्रस्तां पूरयामास ॥

---

१ प्रमाणीकृत: D २ लिङ्गानुशासनासंसिद्धं H ३ निर्णीयते a ४ प्रयुक्तः d
५ डाहलदेशीयनृपतेः सान्धिविग्रहिकैरानीतयमलपत्रेषु श्लोकमेनं लिखितं निशम्य किमेतदिति पृष्टास्ते प्राहुः । तवैकैकप्रधाना भूयांसो विद्वांसस्तत्पार्श्वाद्बोधोऽयं श्लोको व्याख्येय इति तद्वाचमाकर्ण्य सर्वैरपि विद्वद्भिरज्ञाततदर्थैर्विमृश्यद्भिर्नृपेण पृष्टा हेमाचार्या हारशब्दमध्याहार्य व्याचख्युः H L B M आदर्शेष्वेवमनपाठः ७ ओलीतावज्ञ अहरइ b अदिट्ठि किमयमियइ राडिपयली b D १

६८ अन्यदा श्रीसिद्धराजो नवघणाभिधानमाभीरराणकं निगृहीतुकामः पुरैकादशवारं निजसैन्ये पराजिते सति श्रीवर्धमानादिषु पुरेषु प्राकारं निर्माप्य स्वयमेव प्रयाणकमकरोत्। तद्भागिनेयदत्ते सङ्केते सति वप्रपरावर्तकालेऽयं द्रव्यव्यापादित एव करणीयो नवघनो न पुनरस्त्रादिभिरिति परिग्रहदत्तान्तरस्थः स विशालाच्छालांद्वहिराकृष्यै द्रव्यवासणैरेव ताडयित्वा व्यापादितः। अयं द्रव्यव्यापादित एव कृत इति वचनविज्ञापनात् परिग्रहो बोधितः।

अथ तद्राज्ञ्याः शोकपतिताया वाक्यानि—

२३) सइरू नहीं स राणई कुलाईउ नकुलाइ इ।
सइ सउ पन्नारिहिं माणकइ वइसानरि होमीइँ॥ १॥

२४) राणा सव्वे वाणिया जेसलु वड्डउ सेठि।
काहूं वणिजडु माण्डीयउ अम्मीणा गढहेठि॥ २॥

२५) पइं गरुआ गिरनार काहू मणि मत्सरु धरिउ।
मारीतां पङ्गार एकसिहरु न ढालिउं॥ ३॥

२६) जेसरु मोडि मवाह वलिवलि विरूपं भावयिइ।
नइ जिम नवा प्रवाह नवघण विणु आवइ नेहि॥ ४॥

१ प्राकारप्रकारं निरूप्य D H २ इति याचिते राज्ञा जयसिंहदेवेन सः शालात् A ३ बहिराकृष्टो H L ४ तं व्यापादयामास L H ५ इति वचनबलात्तद्भागिनेयपरिग्रहः C ६ सयरू नहि स राण B न कुलाई न कुलाई H B ७ सई सउ पंगारिहिं पाण किन वइसारि होमिया H B ८ वड्ण C ९ नवयणविणआवै नहीं C

* वली गरुआ गिरिनार दीइ घोलावउह्यउ।
ल्हसि न धीजीवार एहासज्जणभारखम॥
भम्हइ एतल्इ संतो जडपभुताअ पवाबा।
नउराणि मन कुरोसु येउ खंगारिहि सउगिया॥
राणतंबोलि म मागि हाथि मउपाडइ मुर्दि।
देवलवाड उखागि खंगारिहि सउवे गिया॥
इत्यधिकानि वाक्यानि B आदर्शे

२७) वाढी तो वढवाणं वीसारतां न वीसरइ ।
सोनांसमा पराण भोगावह पइं भोगवीइं ॥ ९ ॥

इत्यादीनि बहूनि वाक्यानि यथावसरं मन्तव्यानि ॥

३६ ततो महं० जाम्बान्वयस्य सज्जनदण्डाधिपतेः श्रीसिद्धराजेन योग्यतया सुराष्ट्रविषये व्यापारो नियुक्तः । तेन स्वामिनमविज्ञाप्य वर्षत्रयोद्ग्राहितेन श्रीमदुज्जयन्ते श्रीनेमीश्वरस्य काष्ठमयं प्रासादमपनीय नूतनः शैलमयः प्रासादः कारितः । चतुर्थे वर्षे सामन्तचतुष्टयं प्रस्थाप्य सज्जनदण्डाधिपतिं श्रीपत्तने समानीय राज्ञा वर्षत्रयोद्ग्राहितद्रव्यं याचितः । तद्देशव्यवहारिणां पार्श्वात्तावद्द्रव्यमुपढौक्योज्जयन्तप्रासादजीर्णोद्धारपुण्यमुद्ग्राहितद्रव्यं वा द्वयोरेकमवधारयतु देवः । इति तेनोक्ते श्रीसिद्धराजस्तद्बुद्धिकौशल्यचमत्कृतस्तीर्थोद्धारपुण्यमेवोररीचकार । स पुनस्तस्य देशस्याधिकारमधिगम्य शत्रुञ्जयोज्जयन्ततीर्थयोर्द्वादशयोजनयोर्यावद्दुकूलमयं महाध्वजं ददौ । इति रैवतकोद्धारप्रबन्धः* ॥

३७ अथ भूयः सोमेश्वरयात्रायाः प्रत्यावृत्तः श्रीसिद्धाधिपो रैवतोपत्यकायां दत्तावासस्तत्रैव तत्कीर्तन दिदृक्षुः मत्सरोत्सेकपरैर्द्विजन्मभिः सजलाधारलिङ्गाकारोऽयं गिरिरित्यत्र पादस्पर्शं नार्हतीति कृतकवचनैर्निषिद्धस्तत्र पूजां प्रस्थाप्य स्वयं शत्रुञ्जयमहातीर्थसन्निधौ स्कन्धावारं न्यधात् । तत्र पूर्वोक्तैर्जातिपिशुनैः कृपाणिकापाणिभिरकृपैस्तीर्थमार्गे निरुद्धे सति श्रीसिद्धाधिपो रजनीमुखे कृतकार्पटिकवेषः स्कन्धनिहितविहङ्गिकोभयपक्षन्यस्तगङ्गोदकस्तन्मध्येभूत्वाऽपरिज्ञातस्वरूप एव गिरिमधिरुह्य गङ्गोदकेन श्रीयुगादिदेवं स्नपयन् पर्वतसमीपवर्तिग्रामद्वादशकशासनं श्रीदेवार्चायै

---

१ वाटी तवउं वढमाण c २ सूना c ३ भोगावह पइं भोगिव्या c ४ सधनदण्ड D दण्डाधिपति a ५ सुराष्ट्रा B ६ द्वादशयोजनायामं b a K H

* रैवतकोद्धारप्रबन्धो प्रभावकचरिते हे–सू. प्रबन्धे (श्लो. ३२७–३३७) जिनमंडनगणीयकुमारपालप्रबन्धेऽपि वर्तते

७ स्वं B ८ प्राकृतवेष. D

विश्राणयामास । तीर्थदर्शनाचोन्मुद्रितलोचन इवामृताभिषिक्त इव जातः । अत्र पर्वते सल्लकीवनसरित्पूरसंकुले इहैव विन्ध्यं करिष्यामीत्यवन्ध्यप्रतिज्ञो, हस्तियूथनिष्पत्तये विहस्तमनसं मनोरथेनापि तीर्थविध्वंसपातकिनं धिग्मामिति श्रीदेवपादानां पुरतो राजलोकविदितं स्वं निनिन्द । सानन्दो गिरेरवततार ।

३८ अथ श्रीदेवसूरिचरितं व्याख्यास्याम. । तस्मिन्नवसरे कुमुदचन्द्रनामा दिगम्बरस्तेषु देशेषु चतुरशीतिवादैर्वादिनो निर्जित्य कर्णाटदेशाद्गुर्जरदेशं जेतुकामः कर्णावतीं प्राप । तत्र भट्टारकश्रीदेवसूरीणां चातुर्मासके स्थितानां श्रीअरिष्टनेमिप्रासादे धर्मशास्त्रव्याख्याक्षणे वचनचातुरीमनुच्छिष्टामाकर्ण्य तत्पण्डितैस्तद्वृत्तान्ते निवेदिते कुमुदचन्द्रस्तेषामुपाश्रये सतृणमुदकं प्रक्षेपितवान् । अथ तैर्महर्षिभिः पण्डितैः खण्डनतर्कादिप्रमाणमर्वणैस्तस्मिन्नर्थेऽनाकर्णिततयाऽवज्ञाते सति श्रीदेवाचार्यजामिं तपोधनां चेटकैरधिष्ठितां विधाय नृत्यजलानयनादिभिर्विविधाभिर्विडम्बनाभिर्विडम्ब्य तेषु चेटकेष्वपहृतेषु तान् भृशं पराभवाभिर्मर्त्सनपरानपवार्य श्रीदेवसूरिभिरुक्तं वादविद्याविनोदाय भवता पत्तने गन्तव्यं । तत्र राजसभायां भवता सह वादं करिष्याम इत्यादिष्टे कृतकृत्यमनाः स आशावसनः श्रीपत्तनपरिसरं प्राप्तः । श्रीसिद्धराजेन मातामह गुरुरिति प्रत्युद्गमादिना सत्कृतस्तत्रावासान्दत्वा तस्थौ । श्रीसिद्धराजेन वादनिष्णाततां पृष्टाः श्रीहेमाचार्यास्तत्पूर्व विद्यासु परं प्रावीण्यं बिभ्राणं जैनमुनिगजयूथाधिपं सिताम्बरशासनवज्रप्राकारं नृपसभाशृङ्गारहारं कर्णावतीस्थितं श्रीदेवाचार्य[T] वादविद्याविदं वादीभकण्ठीरवं प्राहुः । अथ राज्ञा तदाव्हानाय प्रेषितविज्ञप्तिकायां श्रीसंघलेखेन समागतायां श्रीदेवसूरयः पत्तनं प्राप्य नृपोपरोधाद्वाग्देवीमाराधयामासुः । तया तु वादिवेतालीय-

१ विन्ध्यवनं रचयिष्यामीति. C २ शान्त्याचार्यकृतोत्तराध्ययनवृत्तौ । ३ उपाहृतेषु C ३ T अतः T पर्यन्तो भाग B आदर्शे नास्ति

श्रीशान्तिसूरिविरचितोत्तराध्ययनबृहद्वृत्तौ दिगम्बरवादस्थले चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासे भवद्भिः प्रतन्यमाने दिग्वाससो मुखे मुद्रा पतिष्यतीत्यादेशानन्तरं गुप्तवृत्त्या कुमुदचन्द्रसविधे पण्डितान्प्रस्थाप्य कस्मिन् शास्त्रे विशेषकौशलमिति ज्ञापिते।

३८) देवादेशयं किं करोमि सहसा लङ्कामिहैवानये
जम्बूद्वीपमितो नयेयमथवा वारांनिधिं शोषये।
हेलोत्पाटिततुङ्गपर्वतशिरोमावत्रिनेत्राचल-
क्षेपक्षोभविवर्धमानसलिलं बध्नामि वा वारिधिम्॥

इति तदुक्तिश्रवणात्सिद्धान्तकुशलतां तस्याल्पीयसीमवगम्य जितं मन्यमानाभ्यां श्रीदेवाचार्यश्रीहेमचन्द्राभ्यां प्रमुदितं T। अथ देवसूरिप्रभो रत्नप्रभाभिधानः प्रथमशिष्यः क्षपामुखे गुप्तवेषतया कुमुदचन्द्रस्य गुरूदरे गतः। तेन कस्त्वमित्यभिहिते अहं देवः। देवः कः। अहं। अहं कः। त्व। त्वं कः। श्वा। श्वा कः। त्वं। कः अहं देव इति तयोरुक्तिप्रत्युक्तिबन्धे चक्रभ्रमं भ्रमति, आत्मानं देवं दिगम्बरं श्वानं च संस्थाप्य यथागतं जगाम। तेन चक्रदोषप्रादुष्करणेन विषादनिर्षादसम्पर्कात्।

२९) *हंहो श्वेतपटाः किमेष विकटाटोपोक्तिसंटङ्कितैः
संसारावटकोटरेऽतिविकटे मुग्धो जनः पात्यते।

---

१ शान्तिसूरिकृतोत्तराध्ययनसूत्रवृत्तौ (२-९) वर्ततेऽयमुपन्यासः। २ देवादेशय D ३ अथानये किं C ४ वारांनिधि D

T अत्र निम्नावतारितो भाग H आदर्शेऽधिकः-

अथ वाहडनामा महोपासकः श्रीदेवसूरिं व्यजिज्ञपत् प्रभो प्रकटकपटेन दिक्पटेन गागिलाद्याः प्रधानपुरुषाः द्रव्यव्ययं विधाय भेदिताः सन्ति। यदि पूज्या आदिशन्ति तदा अहमपि तथा करोमीति श्रुत्वा देवसूरयः प्राहुः यदि भाग्यप्रसादतो न जयस्तत्किमुत्कोचैः संकोचैः सत्यसंविदो ततोऽलमनेन प्रयासेन।

५ विषादसम्पर्कात्. n * पद्यमिदं मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटकादुद्धृतम् (अं. १ श्लो. ३१)

तत्त्वातत्त्वविचारणासु यदि वो हेवाकलेशस्तदा
सत्यं कौमुदचन्द्रमङ्घ्रियुगलं रात्रिंदिवं ध्यायत ॥

इमां तदुचितां कवितां निर्माप्य समादाय कुमुदचन्द्रः श्रीदेवसूरीन्प्रति प्राहिणोत् ।

तदनु तच्चरणपरमाणुर्बुद्धिवैभवावगणितचाणाक्यः पण्डितमाणिक्यः ।

३०) *कः कण्ठीरवकण्ठकेसरसटाभारं स्पृशत्यङ्घ्रिणा
कः कुन्तेन शितेन नेत्रकुहरे कण्डूयनं कांक्षति ।
कः सन्नह्यति पन्नगेश्वरशिरोरत्नावतंसश्रिये
यः श्वेताम्बरशासनस्य कुरुते वन्द्यस्य निन्दामिमाम् ॥

अथ रत्नाकरपण्डितः—

३१) Tनग्नैर्निरुद्धा युवतीजनस्य
यन्मुक्तिरत्र प्रकटं हि तत्त्वम् ।
तत्किं वृथा कर्कशतर्ककेलौ
तवाभिलाषोऽयमनर्थमूलः ॥

इति कुमुदचन्द्रं प्रति सोपहासं प्राहिणोत् ॥

अथ श्रीमयणल्लदेवी कुमुदचन्द्रपक्षपातिनी, अभ्यासवर्तिनः सभ्यांस्तज्जयाय नित्यमुपरोधयन्तीति श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येण वादस्थले दिगम्बराः स्त्रीकृतं सुकृतमप्रमाणीकरिष्यन्ति, सिताम्बरास्तं स्थापयिष्यन्तीति तेषामेव पार्श्वात्तद्वृत्तान्ते निवेदिते राज्ञी व्यवहाराद्बहिर्मुखे दिगम्बरे पक्षपातमुज्झांचकार । अथ भाषोत्तरलेखनाय सुखासनसमासीनः कुमुदचन्द्रः पण्डितरत्नप्रभश्चरणचारेणाऽक्षपटले समागतौ । तदधिकृतैः—

१ निर्माय समये a * पद्यमिदं मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटकादुद्धृतम् (अं.१ श्लो.२२
T पद्यं मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटकादुद्धृतम् (अं. १ श्लो. ३४) तत्र माणिक्येनोक्तम् ।
२ मक्षिपटले C M

३२) केवलिहुउं न भुञ्जइ चीवरसहिअस्स नत्थि निव्वाणं
इत्थी हूया न सिज्झइ ई मयमेयं कुमुदचन्दस्स ॥

कुमुदचन्द्र इति भार्या लेखयामास। अथ सिताम्बराणामुत्तरम्—

३३) केवलि हुउवि भुञ्जइ चीवरसहिअस्स अत्थि निव्वाणं
इत्थी हूयावि सिज्झइ मयमेयं देवसूरीणं ॥

इति भाषोत्तरलेखनानन्तरं निर्णीतवादस्थलवासरे श्रीसिद्धराजे सभाजमागतवति, षड्दर्शनप्रमाणवेदिषु सभ्येषु समुपस्थितेषु कुमुदचन्द्रवादी पुरो वाचमानजयडिण्डिमो ध्रियमाणसितातपत्रः सुखासनसमासीनः पुरो वंशाग्रलम्बमानपत्रावलम्बः सिद्धराजसभायां नृपप्रसादीकृतसिंहासने निषसाद। प्रभुश्रीदेवसूरयश्च श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रसहिताः सभासिंहासनमेकमेवालंचक्रुः। अथ कुमुदचन्द्रवादी स्वयं ज्यायान् किञ्चिद्व्यतिकान्तशैशवं श्रीहेमचन्द्रं प्रति पीतं तक्रं भवतेत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्रस्तं प्रति जरातरलितमते किमेवमसमञ्जसं ब्रूषे श्वेतं तक्रं पीता हरिद्रेति वाक्येनाधःकृतः। युवयोः को वादीति पृच्छन्, श्रीदेवसूरिभिस्तन्निराकरणायायं भवतः प्रतिवादीत्यभिहिते कुमुदचन्द्रः प्राह। मम वृद्धस्यानेन शिशुना सह को वाद इति तदुक्तिमाकर्ण्याहमेव ज्यायान् भवानेव शिशुः योऽद्यापि कटीदवरकमपि नादत्से निवसनं च। इत्थं राज्ञा तयोर्वितण्डायां निषिद्धायामित्थं पणबन्धो मिथः समजनि पराजितैः श्वेताम्बरैर्दिगम्बरत्वमङ्गीकार्यं। दिगम्बरैस्तु देशत्याग इति निर्णीते पणबन्धादनु स्वदेशकलङ्कभीरुभिर्देवाचार्यैः सर्वानुवादपरिहारपरैर्देशानुवादपरायणैः कुमुदचन्द्रं प्रति प्रथमं भवान्कक्षीकरोतु पक्षमित्यभिहिते—

३४) *खद्योतद्युतिमातनोति सविता जीर्णोर्णनाभालय-
च्छायामाश्रयते शशी मशकतामायान्ति यत्राद्रयः।

१ तन्निराकरणाय D H २ दोरकं A a M

* पद्यमिदं मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटकादुद्धृतम् (अं.५ श्लो.१) ६ उर्णनाभालयणाया P

इत्थं वर्णयतो नभस्तव यशो जातं स्मृतेर्गोचरं ।
तदस्मिन्भ्रमरायते नरपते वाचस्ततो मुद्रिताः ॥

इति नृपं प्रत्याशिषं ददौ । वाचस्ततो मुद्रिता इति तदीयापशब्देन सभ्यास्तं स्वहस्तबन्धनमिति विमृशन्तो मुमुदिरे ।

अथ देवाचार्यः—

३५) नारीणां विदधाति निर्वृतिपदं श्वेताम्बरप्रोल्लस-
त्कीर्तिस्फातिमनोहरं नयपथप्रस्तारभङ्गीगृहम् ।
यस्मिन्केवलिनो न निर्जितपरोत्सेकाः सदा दन्तिनो
राज्यं तज्जिनशासनं च भवतश्चौलुक्य जीयाच्चिरम्† ॥ १ ॥

नृपं प्रतीमामाशिषं ददौ ॥ अथ वादी कुमुदचन्द्रः केवलिभुक्तिस्त्रीनिर्वाणचीरनिराकरणपक्षोपन्यासं पारावतविहङ्गमसदृशया स्खलितगिरो प्रारभमाणः सभ्यैरन्तर्विहसद्भिः प्रत्यक्षप्रशंसापरैः पुरस्क्रियमाणः । कियदुपन्यासप्रान्ते उच्यतामित्युक्तो देवाचार्यः। प्रलयकालोन्मीलितप्रचण्डपवनक्षुभिताम्भोधिनिचितवीचीसमीचीभिर्वाग्भिर्बृहदुत्तराध्ययनवृत्तेश्चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासे प्रकान्ते भास्वत्प्रतिभाप्रसरपरिम्लानायमानकुमुदः कुमुदचन्द्रः सम्भ्रमभ्रान्तचेतास्तद्वचनान्यवधारयितुमक्षमो भूयस्तमेवोपन्यासं समभ्यर्थितवान् । सिद्धराजसभ्येषु निषेधपरेष्वपि अप्रमेयप्रमेयलहरीभिस्तं प्रमाणाम्भोधौ मज्जयितुं प्रारब्धे षोडशे दिने आकस्मिके देवाचार्यस्य कण्ठावग्रहे मान्त्रिकैः श्रीयशोभद्रसूरिभिरतुल्यकुरुकुल्लादेवीप्रसादलब्धवरैस्तत्कण्ठपीठारक्षणारक्षपणककृतकार्मणानुभावात्केशचण्डुकः पातयांचक्रे । तच्चित्रनिरीक्षणाच्चतुरैः श्रीयशोभद्रसूरिः श्लाघ्यमानः, कुमुदचन्द्रश्चामन्दं निन्द्यमानः, प्रमोदविषादौ दधाते । अथ श्रीदेवसूरिभिरुपन्या-

१ दस्मिन् H c २ विनिर्जित. H n c ३ भवतो. A b † पद्यमिदं मुद्रितकुमुदचन्द्रप्रकरणम् (अं ५ श्लो. ५) ४ तत्प्रमया सरस्वतिस्खलितगिरा c ५ पुरस्क्रियमाणैः A ६ तत्सदाग्रप्रक्रमे प्रारब्धे A ७ श्रीसूरिभिश्च c ८ यशोभद्रसूरिभिः P

सोपक्रमे कोटाकोटिरिति शब्दे प्रोच्यमाने, तच्छब्दश्रुसर्वि कुमुदचन्द्रे पृच्छति, कण्ठपीठे लुठिताष्टव्याकरणः पण्डितः काकलः टापटीपसूत्रनिष्पन्नं शाकटायनव्याकरणोदितं कोटाकोटिः कोटीकोटिः कोटिकोटिरिति सिद्धं शब्दत्रयनिर्णयं प्राह । अथ प्रथममेव वाचस्ततो मुद्रिता इति स्वयं पठितमिति स्वयमपशब्दप्रभावात्तदा तु प्रादुर्भूतमुखमुद्रः श्रीदेवाचार्येण निर्जितोऽहमिति स्वयमुच्चरन् श्रीसिद्धराजेन पराजितव्यवहारादपद्वारेणापसार्यमाणः संभवत्पराभवाविर्भावाद्धुद्धिस्फोटं[1] प्राप्य विपेदे ॥

३९ अनन्तरं तु श्रीसिद्धराजः प्रमोदमेदुरमनाः देवाचार्यप्रभावप्रभावनाचिकीर्मूर्धि[2] धारितसितातपत्रचतुष्टयः प्रकीर्णकप्रकरवीज्यमानः स्वयं दत्तहस्तावलम्बः पूर्यमाणेषु[3] यमलशङ्खेषु रोदःकुक्षिंभरिविभ्रमं बिभ्रति निःस्वाननिस्वनैः स्फूर्जद्दुर्यतूर्य[4]पूर्यमाणदिगन्तराले थाहड[5]नाम्नोपासकेन लक्षत्रयप्रमितद्रव्यव्ययकृतार्थकृतार्थिसार्थे वादिचक्रवर्तिनः पादावधार्यतामिति स्तुतिव्रातैरमन्दानन्दकन्दकन्दलनकारिणि मङ्गले मुहुर्मुहुरुच्यमाने श्रीदेवाचार्यान्थाहडेन[6] तेनैव कारितप्रासादे श्रीमन्महावीरनमस्करणपूर्वं वसतौ प्रावेशयत्[7] । तत्पारितोषिके नृपतिः सूरिभ्योऽनिच्छद्भ्योऽपि छालाप्रभृतिग्रामद्वादशकं ददौ । तदुपश्लोकेन श्लोका एवं—

२६) वस्त्रप्रतिष्ठाचार्याय नमः श्रीदेवसूरये ।
यत्प्रसादमिवाख्याति सुखमश्वेषु दर्शनम् ॥

इति श्रीप्रद्युम्नाचार्यः ।

२७) यदि नाम कुमुदचन्द्रं नाजेष्यद्देवसूरिरहिमरुचिः ।
कटिपरिधानमधास्यत्कतमः श्वेताम्बरो जगति* ॥

इति हेमाचार्यः ।

---

1 ऊर्ध्वस्फोटं H D 2 प्रभावनां चिकीर्षुः C 3 पूर्यमाणेषु दिगन्तरालेषु D 4 ऊर्जत्तूर्ये D 5 चाहड A 6 चाहडेन A D 7 प्रावेशयन् A b

* पद्यमिदं प्रभावकचरिते देवसूरिप्रबन्धेऽपि वर्तते (२५१)

३८) भेजेऽवकीर्णितां नग्नः कीर्तिकन्थामुपार्जयन्[1] ।
तां देवसूरिराच्छिद्य तं निर्ग्रन्थं[2] पुनर्व्यधात् ॥

इति श्रीउदयप्रभदेवः ।

३९) वादविद्यावतोऽद्यापि लेखशालामनुज्झतां ।
देवसूरिप्रभोः साम्यं कथं स्याद्देवसूरिणा ॥

इति श्रीमुनिदेवाचार्यः ।

४०) नग्नो यत्प्रतिभाघमार्रेकीर्तियोगपटं त्यजन् ।
ह्रियेवात्याजि भारत्या देवसूरिर्मुदेऽस्तु वः ॥ १ ॥

४१) सत्रागारमशेषकेवलभृतां भुक्तिं तथा स्थापय-
न्नारीणामपि मोक्षतीर्थमभवत्तद्युक्तियुक्तोत्तरैः ।
यः श्वेताम्बरशासनस्य विजिते नग्ने प्रतिष्ठागुरु-
स्तद्देवाद्गुरुतोऽप्यमेयमहिमा श्रीदेवसूरिप्रभुः[*] ॥ २ ॥

इति मेरुतुङ्गसूरीणां द्वयमिति देवसूरीणां प्रबन्धः[×] ।

४० ॥ अथ श्रीपत्तनवास्तव्य उच्छिन्नवंशकः आभडनामा वणिक् पुत्रः कांस्यकारकहट्टे घर्घरकघर्षणं कुर्वंस्तत्र पञ्च विंशोपकानर्जयित्वा दिनव्ययं कुर्वाणो द्विसन्ध्यमपि श्रीहेमसूरीणां चरणमूले प्रतिक्रमणं प्रकृतिचतुरतयाऽधीतागमस्त्यबौद्धमतादिरत्नपरीक्षाग्रन्थो रत्नपरीक्षकाणां सान्निध्यात्परीक्षादक्षः कदाचिच्छ्रीहेमचन्द्रसन्निधौ धनाभावात्परिग्रहमानियमान्संकुचितान् गृह्णन् सामुद्रिकवेदिभिः प्रभुभिरायतौ तद्भाग्यवैभवप्रसरं विमृशद्भिस्तस्य लक्षत्रयद्रम्माणां परिग्रहमानं कारयद्भिः सह संतुष्टतया व्यवहरन्, कस्मिंश्चिदप्यवसरे क्वापि ग्रामे यियासुरन्तरालेऽजाव्रजं

१ कण्ठामुपार्ज्यं यः A २ निग्रन्थं P a ३ विदः A ४ भग्नाक्ता H ५ धर्मार्त A ६ स्पर्द्धावान् गुरुतो ७ लग्नप्रतिष्ठागुरुश्रीदेवाद्गुरुतः D ७ श्रीदेवसूरिः प्रभुः D

* मुनिदेवसूरिकृते शांतिनाथचरित्रे श्लोकबद्धेऽप्ययं श्लोकः १२

× अयं देवसूरिप्रबन्धो प्रभावकचरितेऽप्यस्ति, मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटकेऽपि प्रबन्धस्यास्य वस्तु गुम्फितम् ८ श्रीमालज्ञातीयः D ९ पञ्च लोष्टिकान् (राजशेखरकृत प्रबन्धकोशे पाठः) १० प्रतिक्रामन् D

मत्रन्तमालोक्यैकस्या अजायाः कण्ठे पाषाणखण्डं रत्नपरीक्षकतया रत्नजातीयं परीक्ष्य तल्लोभाचां मूल्येन क्रीत्वा मणिकारपार्श्वात्तमुत्तेजितं निर्माप्य सिद्धराजमुकुटघटनाप्रस्तावे लक्षमूल्यद्रव्येण तं नृपायैव ददौ । तेन नीवीधनेन मञ्जिष्ठास्थानकानि कदाचिदागतानि क्रीत्वा तद्विक्रयावसरे सांयात्रिकैर्जलचोरभयात्तदन्तर्निहिताः काञ्चनकम्बिकाः पश्यन् सर्वेभ्यः स्थानकेभ्यस्ताः संजग्राह । तदनन्तरं सर्वनगरमुख्यः श्रीसिद्धराजमान्यो जिनशासनप्रभावकः श्रावकः प्रतिदिनं प्रतिवर्षं यदृच्छया जैनमुनिभ्योऽन्नवस्त्रादि ददानो गुप्तवृत्त्या नव्यानि धर्मस्थानानि जीर्णानि च प्रशस्तिरहितानि स्वदेशेषु च समुद्दधार ॥

> ४२) वल्लीछन्नद्रुम इव मत्स्याच्छादितसमस्तवीजमिव ।
> प्रायः प्रच्छन्नकृतं सुकृतं शतशाखतामेति ॥

इति साह आभडप्रबन्धः[१] ॥

४१ अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरं तितीर्षुः प्रत्येकं सर्वदेशेषु सर्वदर्शनेषु देवतत्त्वधर्मतत्त्वपात्रतत्त्वजिज्ञासया पृच्छ्यमानेषु निजस्तुतिपरनिन्दापरेषु सन्देहदोलाधिरूढमानसः श्रीहेमाचार्यमाकार्य विचार्यकार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यं विमृश्येति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारेभे । यत्पुरा कश्चिद्व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संगृहिणीसात्कृतसर्वस्वः सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिभ्यः कार्मणकर्मणि पृच्छ्यमाने कश्चिद्गौडदेशीयो रश्मिनियन्त्रितं तव पतिं करोमीत्युक्त्वा किञ्चिदचिन्त्यवीर्यं भेषजमुपानीय भोजनान्तर्देयमिति भाषमाणः स गतः । कियद्दिनान्ते समागते क्षयाहनि तस्मिंस्तथा कृते स प्रत्यक्षवृषभतां प्राप । सा च तत्प्रतीकारमनवबुध्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान्सहमाना निजं दुश्चरितं शोचन्ती कदाचिन्मध्यंदिने दिनेश्वरक-

---

१ छ्लोकः. A c २ वसाह A ३ अथ साहआभडप्रबन्ध (आभडोत्पत्तिप्रबंधः) प्राचीनेऽन्यस्मिन्पुस्तके नास्तीति श्री भाउदाजीना स्वकीयादर्शप्रान्तभागे लिखितम् । किन्तुचतुर्विंशतिप्रबन्धे वर्तते ।

ठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानापि शाडलभूमिषु तं पतिं वृषभरूपं चारयन्ती कस्यापि तरोर्मूले विश्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलापं नभस्यकस्माच्छुश्राव। तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपतिर्भवान्या तद्दुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य तस्यैव तरोश्छायायां पुंस्त्वनिबन्धनमौषधं तन्निर्बन्धादादिश्य तिरोदधे। सा तदनु तदीयां छायां रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्तिन औषधाङ्कुरानुच्छेद्य वृषभवदने क्षिपन्ती तेनाप्यज्ञातस्वरूपेणौषधाङ्कुरेण वदनन्यस्तेन स वृषभो मनुष्यतां प्राप। यथा तदज्ञातस्वरूपोऽपि भेषजाङ्कुरः समीहितकार्यसिद्धिं चकार तथा कलियुगे मोहात्तदपि तिरोहितं पात्रपरिज्ञानं समाक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाऽविदितस्वरूपमपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः। इति हेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसन्माने निवेदिते सति श्रीसिद्धराजः सर्वधर्माराधनं चकार। इति सर्वदर्शनमान्यताप्रबन्धः॥

४२॥ अथान्यदा निशि कर्णमेरुप्रासादे नृपतिर्नाटकं विलोकयन् केनापि चणकविक्रयकारिणा वणिग्मात्रेण स्कन्धन्यस्तहस्तेन तल्लीलायितेन चित्रीयमाणमानसः स भूयो भूयस्तद्दीयमानं सकर्पूरवीटकं परितोषितो[1] गृह्णन् नाटकविसर्जनावसरेऽनुचरैस्तद्देहादि सम्यगवगम्य सौधमासाद्य सुष्वाप। प्रत्यूषे भूपः कृतप्राभातिककृत्यः सर्वावसरेऽलङ्कृतसभामण्डपस्तं चणकविक्रयकारिणं विपणिनमाकार्य निशि स्कन्धन्यस्तहस्तभारेण ग्रीवा बाधते इत्यभिहिते तत्कालोत्पन्नमतिर्विज्ञपयामास। देव आसमुद्रान्तभूभारे स्कन्धाधिरूढे यदि स्वामिनो न बाधते स्कन्धस्तदा तृणमात्रस्य निर्जीवस्य मम पण्याजीवस्य भारेण स्वामिनः को स्कन्धबाधेति तदीयौचित्यविज्ञपनेन प्रमोदान्नृपः पारितोषिकं ददौ॥

इति चणकविक्रयिवणिजः प्रबन्धः॥

४३ अथान्यस्यां निशि नृपः कर्णमेरुप्रासादात्प्रेक्षणं प्रेक्ष्य प्रत्यावृत्तः

१ संमते A b H २ स्कन्धेन स्कन्धन्यस्तहस्तेन P ३ स्कन्धन्यस्तहस्तः H
३ परितोषिते P ४ भारेण का. D ५ प्रमोदवान् H P

कस्यापि व्यवहारिणो हर्म्ये बहून्दीपानालोक्य किमेतदिति पृष्टः स लक्ष-दीपांस्तान्विज्ञपयामास । असौ धन्य इति । स्वसौधमध्यमध्यास्य व्यतीत-क्षणदाक्षणः स धन्यमानिनं तं सदः समानीयेत्यादिदेश । एतेषां सदा प्रदीपानां प्रज्वालनेन भवतः सदा प्रदीपनं, तद्भवदीयवित्तस्य कियन्तो लक्षा इत्यभिहितः स विद्यमानांश्चतुरशीतिलक्षान्निवेदयामास । तदनुकम्पाकम्पमानमानसः स्वकोशात्षोडशलक्षान्प्रसादीकृत्य तत्सौधे कोटिध्वजमध्यारोपयामास । इति षोडशलक्षप्रबन्धः ॥

४४ अथान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा कदाचिद्वालाकदेशे दुर्गभूमौ सिंहपुरमिति ब्राह्मणानामग्रहारः स्थापितस्तच्छासने षड्त्तरशतं ग्रामाः । अथ श्रीसिद्धराजः कदाचित्सिंहनादैर्मतिविधैर्देशमध्यनिवासं याचितः साभ्रमतीतीरवर्तिनमाशाम्बिलीग्रामं तेभ्यो ददौ । तेषां च सिंहपुराद्धान्यान्यादाय गच्छतामागच्छतां च दानमोक्षं चकार ।

४५ अथ राज्ञा सिद्धराजेन मालवकं प्रति कृतप्रयाणेन वाराहीग्रामपरिसरमाश्रित्य तदीयान् पट्टकिलानाहूय तच्चातुर्यपरीक्षाकृते निजां प्रधानां राजवाहनसेजवालीं स्थपनिकार्थं समर्पिता । अथ नृपतौ पुरतः प्रयाते तैः सर्वैरपि संभूय तदङ्गानि प्रत्येकं विदार्य यथावाञ्छितं स्वस्वसौधे निदधिरे । अथ यदा प्रत्यावृत्तो नृपस्तां स्थपनिकां तेभ्यो याचमानस्तद्वौक्तिभिन्नानि तदङ्गानि पश्यन् सविस्मयं किमेतदित्यादिशंस्तैर्विज्ञपयांचक्रे । स्वामिन्नेकः कोऽप्यस्य वस्तुनो गोपनविधौ न प्रभूष्णुर्मलिम्लुचादिभ्यः कदाचिदपाये संजायमाने सति कः प्रभोरुत्तरकर्तेति विमृश्यैतदस्माभि-

---

१ स धन्येमानी. A धन्यमानी P २ आशाम्बली A b ३दाण b ४ पट्टि० M ५ यानविशेषं ६ स्थापनिकार्थं c ७ समार्पयत. P ८ यथोचितं c ९ स्थापनिकां (न्यास थापण इति भाषायां) P a १० मलिम्लुचानलादीनां कदाचिदपाये D

र्व्यवसितं। तदा राजा सविस्मयस्मेरमनास्तेषां बूंच इति बिरुदं ददौ।
इति वाराहीयाबूंचप्रबन्धः[1]*।

४६ अथ कदाचिच्छ्रीजयसिंहदेवो नृपतिर्मालवकं विजित्य प्रत्यावृत्तः। उञ्झाग्रामे[2] निवेशितस्कन्धावारस्तैर्ग्रामीणैः प्रतिपन्नमातुलैर्दुग्धपरिपूर्णाहारादिभिरर्चितैः[3] परितोष्यमाणस्तस्यामेव निशि गुप्तवृत्त्या तद्दुःखसुखजिज्ञासुः कस्यापि ग्रामीणस्य गृहे गतः। गोदोहादिव्याकुलतायामपि तेन कस्त्वमिति पृष्टः, श्रीसोमेश्वरस्य कार्पटिकोऽहं महाराष्ट्रदेशवास्तव्य इति तस्मै न्यवेदयत्। तेन च नृपतेः पार्श्वे महाराष्ट्रदेशस्य तन्महाराजस्य च गुणदोषवृत्तान्ते पृच्छमाने स नृपतेस्तस्य षण्णवतिराजगुणान्प्रशंसंस्तत्पार्श्वे गूर्जराधीश्वरगुणदोषान्पृच्छन्। श्रीसिद्धराजस्य प्रजापालनपाण्डित्यं सेवकेष्वतुल्यवात्सल्यं चेत्यादीन्गुणान्वर्णयंस्तेन कृत्रिमदोषे उत्पाद्यमाने सोऽस्माकं मन्दभाग्यतया नृपतेरपुत्रतालक्षण एव दोष इत्यश्रूणि मुञ्चन्नृपतिं निःकैतववृत्त्या परितोषयामास। अथ प्रभातकाले संभूय सर्वेऽपि मिलिता नृपदर्शनोत्कण्ठिताः सौधमध्यास्य प्रभोः प्रणामानन्तरं तदतुल्यपल्यङ्के निविष्टाः, आसनदाननियोगिभिः प्रदत्तेऽपि पृथगासने तत्सौकुमार्यं करस्पर्शेन विचिन्त्य वयमिह सुखसुखेन निषण्णास्तिष्ठाम इति नृपे स्मितमुखाम्भोजे तस्थुः।
इति उञ्झावास्तव्यग्रामीणानां प्रबन्धः[4]×।

४७ अथ कदाचिज्झोलाज्ञातीयमांगूनामा क्षत्रियः श्रीसिद्धराजसेवार्थं सभां गच्छन् प्रत्यहं पाराद्वयं[5] भूमौ निहत्योपविशति। उद्ध-

---

१ बूच P * अयं वाराहीयाबूचप्रबंधः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउ दाजीना स्वपुस्तके लिखितमस्ति २ ऊण्डा C ऊञ्झा D ३ आवाहादिभिः A b प्रवाहादिभिः P ४ ऊञ्झा C × अयं उञ्झा (ऊंझा) वास्तव्यग्रामीणानां प्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउ दाजीना स्वपुस्तके लिखितमस्ति ५ गाला b ६ पाषाणभेदकः शस्त्रविशेषः (पराई भाषायां)

रन्ध्रयमुच्चिर्षति। तस्य च भोजने घृतपरिपूर्णः कुतुपं एक एव व्यये याति- तस्य तु घृताभ्यक्तदाढिकानिर्मार्जने घृतषोडशांशोऽवशिष्यते । कदाचि- द्वपुरपाटवे पथ्यावसरे पञ्चमानकप्रमितयवागूपथ्यप्रान्ते आयुर्वेदविदामृ- तोदकमर्धाहारे किमिति न पीतमित्युपालब्धः । यतः—

४२) पिबेद्घटसहस्रं तु यावन्नाभ्युदितो रविः ।
उदिते तु सहस्रांशौ बिन्दुरेको घटायते ॥

रजन्याः पाश्चात्यघटिकाचतुष्टये सूर्यस्यानुदयावधि यत्पयः पीयते —जलयोगः क्रियते तद्ब्रह्मोदकं तदमृतोदकं, सूर्योदये समुत्पन्ने निरन्नैः प्रातर्यदुदकं पीयते तद्विषं, ततः बिन्दुरेको घटशतायते । भोजनार्धे यज्जलं पीयते तदमृतं, भोजनान्ते तत्कालपीतं पयः छत्रं छत्रोदकमिति भण्यते । तेन प्रोक्तं पुनः, पूर्वभुक्तमर्धाहारं परिकल्प्य सम्प्रति पयः पीत्वा पुनरर्धाहारं करिष्यामीत्युपक्रममाणस्तेनैव वैद्येन निषिद्धः । नृप- तिना निरायुधकारणं पृष्टः, समयोचितं मे प्रहरणमिति विज्ञपयन्नन्यदा मज्जनावसरे हस्तिपप्रेर्यमाणं हस्तिनमालोक्य सन्निहितश्वानेन शुण्डादण्डे निहत्य मर्मस्थाननिपीडितस्य गजस्य पुच्छभागं स गृह्णन् तदीयातुलेन बलेनान्तस्त्रुटितस्य करटिन उत्तारिते हस्तिपंके भूपतितः सोऽसुभिर्व्य- युज्यत । स तु गूर्जरदेशभूपाले पलायिते समायातम्लेच्छान्समरे स्वेच्छ- योच्छेदयन् यत्र दिवं प्राप्तस्तत्र श्रीपत्तने मांगूस्थण्डिलमिति प्रसिद्धिः ।
इति मांगूशालाप्रबन्धः ।

४८ अन्यदा म्लेच्छप्रधानेषु समायातेषु मध्यदेशागतान्वेषकारका- नाहूय रहस्यं किञ्चिदादिश्य विससर्ज नृपः । अथापरस्मिन्सायाह्ने च

१ उत्तिष्ठंस्तद्द्वयमुद्धरति ० २ कुम्भः A D ३ भ्याभ्यवसरं A ४ अस्तमितः c ५ भस्तं याते C ६ बिन्दुर्घटशतायते C D ७ छत्रं छत्रोदकं ० ८ ततोऽग्नौ ० ९ पूर्वार्धं A १० उत्तारिते भूपतौ H C M उत्तारिते नृपतौ D ११ म्लेच्छे- षेषु ० १२ रहः स किंचिदाकृत्य D

समागते मलयकालप्रचण्डपवनप्रादुर्भावे नृपः सुधर्मसधर्माणमास्थानीमास्थाय यावदवलोकते तावदन्तरिक्षादवतरन्तं मस्तकन्यस्तकाञ्चनेष्टिकायुगेन काञ्चनशोभां बिभ्राणं पलादयुगलमालोक्य भयभ्रान्ते सभाजलोके नृपचरणपीठे तदुपायनं विमुच्य भूपीठलुठनापूर्वं प्रणिपत्येति विज्ञपयामास। यदद्य देवार्चनावसरे लङ्कानगर्यां महाराजाधिराजः श्रीविभीषणो राजस्थापनाचार्यस्य रघुकुलतिलकस्य श्रीरामस्याभिरामगुणग्रामाभिरामस्य स्मरन् ज्ञानमयेन चक्षुषा सम्प्रति चालुक्यकुलतिलकं श्रीसिद्धराजावतारेऽवतीर्णं स्वयं स्वीयं स्वामिनमवधार्योत्कण्ठोत्कटायमानमानसोऽहं तत्र प्रणामकरणायागच्छामीति किंवा प्रभुर्मामत्रागमनेनानुमहीष्यतीति विज्ञप्तयेऽवां प्रहितवान्। तन्निर्णयं श्रीमुखेन समादिशतु देवः। ताभ्यामित्यभिहिते नृपतिः किञ्चिदन्तर्विचिन्त्य स तावेवं समादिशत्। यद्वयमेव प्रफुल्लायलकलहरीमीर्ष्यमाणाः स्वसमये स्वयमेव विभीषणमिलनाय समेष्याम इत्युदीर्य निजकण्ठशृङ्गारिणमेकावलीहारं प्रतिप्राभृतं प्रसादीकृतं। प्रभुणाहमयमपि प्रेष्यप्रेषणावसरे न विस्मरणीय इति विशेषविज्ञप्तिं विधायान्तरिक्षमार्गेण तद्राक्षसद्वन्द्वं तिरोधत्ते। तदैव ते म्लेच्छप्रधानपुरुषा भयभ्रान्ताः स्वपौरुषमुत्सृज्य नृपपुरत आहूता भक्तिभारभासुराणि वचांसि ब्रुवाणास्तद्राजाय समुचितमुपायनमुपनीय श्रीसिद्धराजेन व्यसृज्यन्त। इति म्लेच्छागमनिषेधप्रबन्धः* ॥

४९ अथानन्तरं कोल्लापुरनगरराजस्य सभायां बन्दिनः श्रीसिद्धराजस्य कीर्तिं वितन्वन्तः, तदा तथ्यं सिद्धराजं वयं मन्यामहे यदा प्रत्यक्षमप्यस्माकं कमपि चमत्कारं सिद्धराजो दर्शयतीत्येतद्ब्रुवाणेन तेन राज्ञा

१ भवरारे b H c D २ इन्द्रसभा, ३ भउत्पटोत्कण्ठायटमान. H D ४ नमः A C ५ प्रसादीकृत्य a H ६ आपृच्छनावसरे प्रभुणाहमन्यस्मिन्नपि. a H ७ व्यजृम्भन्त. D * अयं म्लेच्छागमनिषेधप्रबंधः पुस्तकान्तरे नास्तीति डा. भाउदाजीना लिखितं ८ कोल्लाकपुर D

ते पराकृतास्तत्स्वरूपं नृपतेर्विज्ञपयामासुः । अथ स्वामिनि सभां निभालयति तच्चित्तवेदिना केनापि नियोगिनाञ्जलिबन्धपूर्वकं निजाभिप्राये प्रादुःक्रियमाणे राज्ञा स रहसि तत्कारणं पृष्टो नृपतेराशयं विज्ञपयन् द्रव्यलक्षत्रयसाध्योऽयमर्थ इति वाक्यविशेषमाह । तदैव दैवज्ञनिर्दिष्टे मुहूर्ते स नृपाल्लक्षत्रयमुपलभ्य वणिगाकारो भूत्वा सर्वभाण्डानि संगृह्य सिद्धसंकेतं रत्नखचितं सुवर्णपादुकायुगलमतुलं योगदण्डं च मणिमयकुण्डलयुगलं च तद्विधयोगपिशुनं योगपट्टं च चण्डांशुरोचिश्चण्डातकं सह नीत्वा पथानमुल्लङ्घ्य कतिपयैरहोभिस्तत्पुरे दत्तावासः । आसन्नायां दीपोत्सवनिशि तन्नगरराज्ञोऽवरोधे महालक्ष्मीदेव्याः पूजार्थं तत्प्रासादमुपेयुषि स धूर्तकसिद्धरूपस्तेन वेषेणालङ्कृतः, केनापि सदभ्यस्तोत्पतनेन बर्बरेणानुगम्यमानो देव्याः पीठेऽकस्मात्प्रादुरासीत् । देव्या रत्नमयसुवर्णकर्पूरमयीं सपर्यां विरचयंस्तदवरोधाय तद्विधानि बीटकानि ददानः श्रीसिद्धराजनामाङ्कितं सिद्धवेषं पूजाव्याजात्तत्र नियोज्योत्पतनवद्बर्बरस्कन्धमधिरुह्य यथागतमगात् । निशावसाने समयेऽवरोधैस्तं निरोधीनृपवृत्तान्तं ज्ञापितः सन् भयभ्रान्तो नृपः स्वप्रधानपुरुषैस्तत्प्राभृतं सिद्धाधिपतये प्राहिणोत् । अथ तेन नियोगिना भाण्डादिकक्रयविक्रयं संक्षिप्य । प्रभागमनावधि नैतेषां प्रधानानां दर्शनं देयमिति वेगवता पुरुषेण विज्ञपयामास । तदनु झटिति कतिपयैर्दिनैस्तत्र समुपेतः । तत्स्वरूपं विज्ञप्तो नृपतिस्तेषां प्रधानानां तदुचितामावर्जनां चकार । इति कोल्लापुरराजप्रबन्धः* ॥

५० श्रीसिद्धराजेन मालवमण्डलाधशोवर्मा नृपतिर्निपत्यानीतः । अवसरे क्रियमाणे सील्लाभिधानकौतुकिना "वेटायां समुद्रो मम इति" तत्पदगायनेनापशब्दं मूपे इति तर्जितो वेदाग्रमानायां गूर्जरधरित्र्यां

1 दत्तव । 2 सिद्धसंकेत । 3 कलशार्थं ।

* अयं कोल्लपुरराजप्रबन्धः पुस्तकेऽस्मदीयेऽस्मात्पूर्वं लिखितः, परमत्र ... लिखितः ।

मालवमत्समुद्रो मम इति विरोधालङ्कारमर्यादया परिहरन्प्रभोर्हेममयीं निर्द्धां प्राप । इति कौतुकीसीलणप्रबन्धः ॥

५१ कदाचित्सिद्धराजस्य धार्मा कश्चित्सान्धिविग्रहिको जयचन्द्र-नाम्ना काशीपुरीश्वरेण श्रीमदणहिल्लपुरस्य प्रासादप्रपानिपानादिस्वरू-पाणि पृच्छ्यते इति दूषणमुक्तः । यत्सहस्रलिङ्गसरोवरवारि शिवनिर्माल्यं तदस्पृश्यतया तत्सेवमानो लोकद्वयविरोधेन तत्रत्यलोकः कथमुदितो-दितप्रभावः स्यादिति । सिद्धाधिपेन सहस्रलिङ्गसरः कारयताऽनुचितमि-दमाचरितमिति तस्य नृपतेर्वचसान्तः कुपितः स नृपं पप्रच्छ । अस्यां वाराणस्यां कुतस्त्यं पयः पीयते ? नृपेण त्रिपथगाजलमित्यभिहिते किं नाम सुरसरित्नीरं शिवनिर्माल्यं न यतः शिवोत्तमाङ्गमेव गङ्गानिवास-भूमिः । इति जयचन्द्रराजेन गूर्जरप्रधानस्योक्तिप्रबन्धः ॥

५२ कस्मिन्नप्यवसरे कर्णाटविषयादागतेन सान्धिविग्रहिकेण श्रीम-यणल्लदेव्याः पितुर्जयकेशिराजस्य कुशलोदन्ते पृष्टेऽश्रुमिश्रलोचनेनेति सा विज्ञपयामासा । स्वामिनि सुगृहीतनामा जयकेशिमहीन्द्रोऽशनावसरे पञ्ज-रात्क्रीडाशुकमाकारयन्, तेन मार्जार इत्युच्चरिते नृपः परितो विलोक्य निजभोजनान्धोऽधोभागवर्तिनमोतुमपश्यन् यदि तव बिडालेन विनाशः स्यात्तदाहं त्वया सह गमनं करवाणीति प्रतिज्ञाते स यावत्पञ्जरादुड्डीय तस्मिन्काञ्चनभाजने निषीदति तावदकस्मात्तेन धूकदंशेन तं विना-शितमालोक्य परित्यक्ताशनकवलः । उक्तियुक्तिवेदिना राजवर्गेण निषिध्यमानोऽपि—

४४) राज्यं यातु श्रियो यान्तु यान्तु प्राणा अपि क्षणात् ।
या मया स्वयमेवोक्ता वाचा मा यातु शाश्वती ॥

इतीष्टदैवतमिव तामेव गिरं जपंस्तेनैव शुकेन सह दारुनिचितां

---

१ निजभोजनभाजनाधोभागवर्तिनं C D H M २ याचुम्रया D ३ देवतां C

चितां विवेश । इति वाक्याकर्णनाच्छोकाम्भोधिमग्नां श्रीमयणल्लदेवीं विशेषधर्मोपदेशहस्तावलम्बनेन विद्वज्जनः समभ्युद्दधार ।

९३ अथ सा पितुः श्रेयसे श्रीसोमेश्वरपत्तने यात्रां गता सती त्रिवेदिनं[1] कमपि ब्राह्मणमाकार्य तदञ्जलौ जलन्यासावसरे यदि भवत्रयपातकं ददासि तदा ददामि[2] नान्यथेति तद्वचनविशेषपरितोषभाक् गजाश्वकाञ्चनादिभिर्युतं[3] पापघटमाददौ । स च तत्सर्वं विप्रेभ्यो ददानः किमिति देव्या पृष्टः प्राह । प्राक्तनपुण्यादस्मिन् जन्मनि नृपप्रिया नृपतिजननी भूत्वा लोकोत्तरैरेभिर्दानैः सुकृतैर्भावी भवोऽपि श्रेयस्कर इति विमृश्य भवत्रयपातकं मया जगृहे । भवत्या पापघटदाने उपक्रान्ते कश्चिदधमद्विजोऽपि पापघटं नीत्वा त्वं भवती च भवाम्भोधौ मज्जयिष्यतीति मया तु संन्यस्तसमस्तवित्तेन वित्तमेतदादाय पुनर्ददता लब्धादष्टगुणं[4] पुण्यं लब्धमिति श्रेयः स जगृहे । इति पापघटस्य प्रबन्धः* ॥

९४ ॥ अथ कदाचिन्मालवकमण्डलं विगृह्य स्वदेशनिवेशं प्रति चलितः श्रीसिद्धाधिपोऽन्तरालेऽप्रतिमभैर्भिल्लै रुद्धमध्वानमवधार्य तस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञाते सति मन्त्री सान्तूनामा प्रतिमामं प्रतिनगरं घोटकमुद्‌माय प्रतिघूपं पर्याणानि विन्यस्य मेलितातिदलबलेन[5] भिल्लान्वित्रास्य श्रीसिद्धराजं सुखेन समानीतवान् ॥ इति सान्तूमन्त्रिप्रबन्धो बुद्धिवैभवप्रबन्धो वा ॥×

९५ अथ कस्यांचिन्निशि द्वावकुण्ठावेव वण्ठौ श्रीसिद्धराजस्य चरणसंवाहनेव्यापृतौ[6] तं निद्रामुद्रितलोचनं विचिन्त्य तदाद्यो निग्रहानुग्रहसमर्थं श्रीसिद्धराजं सेवकजनकल्पवृक्षं सर्वराजगुणनिलयं प्रशशंस । अपरस्त्वस्यापि भूपतेः प्राज्यराज्यप्रदं प्राक्तनं कर्मैव श्लाघितवानेवमाकर्णिते[7] तेन राज्ञा तस्मिन्वृत्तान्ते तत्कर्मणः प्रशंसां विफलीकर्तुं स्वप्रशंसाकारिणः

१ त्रिवेदीवेदिनं A २ तदा ददासि । ३ दानैर्युतं D ४ लब्धादष्टगुणं P
* अयं पापघटप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नास्तीति डा. भाउदाजीना लिखितं ५ बलस्तद्बलेन c बलस्तद्बलेन K × अथ सान्तूमन्त्रीप्रबन्धोऽन्यद्रिमभाति पुस्तके इति डा. भाउदाजीना लिखितम् ६ संवाहना. D ७ आकर्णितेन P

प्रेष्यस्यापरस्मिन्नहन्यऽनिवेदिततत्त्वस्य प्रसादलेखमार्पयत्[1] । यदस्मै वण्ठाय तुरङ्गमशतस्य सामन्तता देयेत्यालिख्य[2] तं महामात्य-श्रीसान्तूपार्श्वे प्राहिणोत् । अथ स यावच्चन्द्रशालाया निःश्रेण्यामवरोहति तावत्प्रस्खलितपदः पृथिव्यां पतदीपदङ्गभङ्गमङ्गीकृतवान् । तत्पृष्ठानुगामिनाऽपरेण वण्ठेन किमेतदिति पृष्टे तेन स्वस्वरूपे निवेदिते स मन्त्रिकन्यस्तो गृहं गत्वा तमपरस्मै[2] समर्पितवान् । तत्प्रमाणेन महामात्यस्तस्मै शततुरङ्गमसामन्ततां ददौ । अथ तयोर्यथावद्वृत्तान्तेऽवधारिते नृपतिः कर्मैव बलीय इति तत्प्रभृति मेने यथा—

४५) *नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
विद्या न चापि मनुजेषु कृता न सेवा[3] ।
पुण्यानि[4] पूर्वतपसा किल सञ्चितानि
काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ १ ॥ इति वण्ठकर्मप्राधान्यप्रबन्धः ॥

४६) सो जयउ कुडच्छरडो[5] तिहुयणमज्झम्मि[6] जेसलनरिन्दो ।
छिंदूण रायवंसं[7] इक्कं छत्तं कयं जेण ॥ १ ॥

४७) महारुयो महायात्रा–०(इत्यादिपृ. १०२ टिप्पण्यां संपूर्णः)

४८) मात्रयाप्यधिकं किंचिन्न सहन्ते जिगीषवः ।
इतीव त्वं धरानाथ धारानाथमपाकृथाः ॥ २ ॥+

---

१ प्रालेख्य C २ प्रसादलेखं a

* वल्लभदेवकृतसुभाषितावल्यां श्लो. ३१०० अभयोपस्येति प्रदत्तस्तत्र:—
विद्या सदसगुणिता न च वाग्विशुद्धिः ।
कर्माणि पूर्वशुभसंचयसंचितानीति पाठभेदः ॥
भर्तृहरिकृतनीतिशतकेऽपि वर्तते (९६) पद्यमिदम्

३ तपोऽपि न च यत्नकृताऽपि सेवा a D ४ भाग्यानि b D ५ नरहो b
६ मज्झम्मि b ७ रायवंसे b + सिद्धहैमप्रशस्त्यां पद्यमिदम् (श्लो. २१)

४९) मानं मुञ्च सरस्वति त्रिपथगे सौभाग्यभङ्गीस्त्यज
रे कालिन्दि तवाफला कुटिलता रेवे रयस्त्यज्यताम् ।
श्रीसिद्धेशकृपाणिपाटितरिपुस्कन्धोच्छलच्छोणित–
स्रोतोजातनदीनवीनवनितारक्तोऽम्बुधिर्वर्तते ॥ ३ ॥

५०) *श्रीमज्जैत्रमृगारिदेवनृपते सत्यं भयाणोत्सवे
पानीयाशयशोषणैः करटतो वीरघर्णाकाङ्क्षया ।
स्वीयस्वीयपतेर्विनाशसमयं सञ्चिन्त्य चिन्तातुरा
मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामं स्त्रियः ॥ ४ ॥

५१) सपादलक्षः सह भूरिलक्षै[4]—
रानाकभूपाय नताय दत्तः ।
इसे यशोवर्मणि मालवोऽपि
त्वया न सेहे द्विपि सिद्धराज ॥ ५ ॥

इत्यौघा बहुशः स्तुतयः प्रबन्धाश्च तदीयाः ॥
संवत् ११५० पूर्वं श्रीसिद्धराजश्रीजयसिंहदेवेन वर्षाणि ४९ राज्यं कृतं ॥

इति मेरुतुङ्गाचार्यकृते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकर्णश्रीसिद्धराजयोर्विविधचरित्रनानावदातवर्णनो नाम तृतीयः प्रकाशः ॥

---

१ छराण C २ वीरमत b ३ वामभुव. b ४ वृरि D * ५०,५१ श्लोकौ M आदर्शेन दृश्येते ५ इत्याशा बहवस्तदीयाः स्तुतयः प्रबन्धाश्च ॥ D ६ संवत् ११५० वर्षे उपविष्टो जयसिंहदेवस्तथानेन वर्षे ४९ राज्यं कृतं P प्रद्युम्नसूरिकृत विचारसारस्योल्लेखः प्रथमसंपादकेनानिकृतः ।

श्रीः

प्रबन्धचिन्तामणिः

चतुर्थः प्रकाशः

कुमारपालप्रबन्धः

१ अथ परमार्हतश्रीकुमारपालप्रबन्धः प्रारभ्यते। श्रीमदणहिलपुरपत्तने बृहति श्रीभीमदेवे साम्राज्यं पालयति श्रीभीमेश्वरस्य पुरे चउलादेवीनाम्नी[१] पण्याङ्गना पत्तने प्रसिद्धं गुणपात्रं रूपपात्रं च[२] तस्याः कुलयोषितोऽप्यतिशायिनी माज्यमर्यादां नृपतिर्विमृश्य तस्यास्तद्वृत्तपरीक्षानिमित्तं सपादलक्षमूल्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै ग्रहणके दापयामास। औत्सुक्यात्तस्यामेव निशि बहिरावासे प्रस्थानलग्नमसाधयत्। नृपो वर्षद्वयं यावन्मालवकमण्डले विग्रहामहाचक्रे[३]। सा[४] चउलदेवी तद्वित्तग्रहणकप्रामाण्येन तद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषा शीललीलयैव तस्थौ। निस्सीमपराक्रमो भीमः कृती स्वस्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे न्यधात्। तदङ्गजो हरिपालस्तत्सुतस्त्रिभुवनपालस्तत्पुत्रः कुमारपालदेवः। स स्वविदितधर्मोऽपि[६] कृपापरः परनारीसहोदरश्च। स तु सामुद्रिकवेदिभिर्भवदनन्तरमयं नृपो भविष्यतीति सिद्धनृपो विज्ञप्तस्तस्मिन्हीनजातावित्यसहिष्णुस्तस्य विनाशावसरमन्वेषयामास सततं। कुमारपालस्तं वृत्तान्तमीषद्विज्ञाय तस्मान्नृपतेः शङ्कमानमानसः तापसवेषेण निर्मितनानाविधदेशान्तरभ्रमणः कियन्त्यपि वर्षाण्यतिवाह्य पुनः पत्तनमागतः क्वापि मठे[७] तस्थौ। अथ श्रीकर्णदेवस्य श्राद्धावसरे श्रद्धालुतया निमन्त्रितेषु सर्वेष्वपि तपस्विषु श्रीसिद्धराज. प्रत्येकं तेषां तपस्विनां स्वयं पादौ प्रक्षा-

१ चऊलादेवीनामा C चकुलादेवी M चउलादेवी b H २ चातीव तस्या o ३ विग्रहाय D ४ सा तु चउला b H ५ तृतीयवर्षे M H a ६ तु विदित धर्मोऽपि a P ७ श्रीमदादिभूपतेरशाठो मठे o

लयन् कुमारपालनाम्नस्तपस्विनः कमलकोमलौ चरणौ करतलेन संस्पृश्य तदूर्ध्वरेखादिभिर्लक्षणै राज्यार्होऽयमिति निश्चलया दृशापश्यत् । तदिङ्गितैस्तं विरुद्धं विबुध्यमानस्तदैव वेषपरावर्तेन काकनाशं नष्टः । आलिङ्गनाम्नः कुलालस्यालये मृत्पात्राणां पाके रच्यमाने तदन्तर्निधाय तदानुपदिकेभ्यो रक्षितः स क्रमात्ततः सञ्चरन् तद्विलोकनाकुलितेन राजलोकेन त्रासितः सन्निहितां दुर्गमां भूमिमनवलोक्य क्वापि क्षेत्रे क्षेत्ररक्षकैः क्रियमाणछिन्नकण्टकिशाखिशाखानिचये समुपचीयमाने तं तदन्तर्निधाय तेषु स्वस्थानमागतेषु, पदिकेन पदे तत्रानीते सर्वथा तत्रासम्भावनया कुन्ताग्रेण भिद्यमानेऽपि तस्मिंस्तमनासाद्य व्यावृत्ते राजसैन्ये द्वितीयेऽहनि क्षेत्राधिकृतैस्ततः स्थानादुद्धृतः पुरतः क्वापि ग्रामान्तरान्तर्व्रजन् क्वापि तरुच्छायायां विश्रान्तः सन् बिलान्मूषकं मुखेन रूप्यनाणकमाकर्षन्तं निभृतया दृशा विलोक्य यावदेकविंशसंख्यानि दृष्ट्वा पुनस्तेभ्य एकं गृहीत्वा बिलं प्रविष्टे पाश्चात्यानि तु सर्वाणि स गृहीत्वा यावन्निभृतीभवति तावत्स तान्यनवलोक्य तदर्त्या विपेदे । स तच्छोकव्याकुलितमानसाश्चिरं परितप्य पुरतो व्रजन्, कयापीभ्यवध्वा श्वशुरगृहात्पितृगृहं व्रजन्त्या, पथि पाथेयाभावाद्दिनत्रयं क्षुत्क्षामकुक्षिर्भ्रातृवात्सल्यात्कर्पूरपरिमलशालिशालिकरम्भेण सुहितीचक्रे । तदनु स विविधानि देशान्तराणि परिभ्रमन्स्तम्भतीर्थे मह० श्रीउदयनपार्श्वे शम्बलं याचितुमागतः । तं पौषधशालायामागतमाकर्ण्य तत्रागते तस्मिन्नुदयनेन पृष्टः श्रीहेमचन्द्राचार्यः प्राह । लोकोत्तराणि तदङ्गलक्षणानि वीक्ष्य सार्वभौमोऽयं नृपतिर्भावीत्यादिशत् । आजन्म दारिद्र्योपद्रुततया तां वाचं संदिग्धतया मन्यमानेन तेन, क्षत्रिये मौसंभाव्यमेतदिति विज्ञप्ते, सं. ११९९ वर्षे कार्तिकवदि२ रवौ हस्तनक्षत्रे यदि भवतःपट्टाभिषेको न भवति तदाऽतःपरं निमित्तावलोकसंन्यास इति पत्रकमालिख्यैकं

१ राजपुरुषेभ्यो रक्षितः M K H २ दुर्गभूमिमवलोक्य a P ३ व्याक्षरसकैः M H ४ ग्रामान्तर्व्रजन् M P ५ पश्चादन्यानि H ६ यथार्थासमन्यमानेन H ७ क्षत्रियेणाथंभाव्य M a K

मन्त्रिणेऽपरं तस्मै समारोपयत्। अथ स क्षत्रियस्तत्कलाकौशलचमत्कृत-मानसः यद्यदः सत्यं तदा भवानेव नृपतिः, अहं तु त्वच्चरणरेणुः, स कुमारपाल इति प्रतिश्रवं श्रावयन् किं नो नरकान्तराज्यलिप्सया भवतु कृतज्ञेन भवता वाक्यमिदमप्यविस्मरता जिनशासनभक्तेन सततमेव भाव्यमिति तदनुशास्तिं शिरःशेखरीकृत्यापृच्छ्य च मन्त्रिणा सह गृहं प्राप्तः। स्नानपानाशनादिभिः सत्कृतःयथायाचितं पाथेयं समर्प्य प्रस्थापितो मालवकदेशं गतः कुडङ्गेश्वरप्रासादे प्रशस्तिपट्टिकायां—

१) पुन्ने[1] वाससहस्से[2] सयम्मि वरिसाण नवनवइअहिए।
होही कुमरनरिन्दो तुह विक्कमराय सारित्थो॥

इमां गाथामालोक्य विस्मयापन्नमानसो गूर्जरनाथं सिद्धाधिपं परलोकगतमवगम्य ततः प्रत्यावृत्तो विशीर्णशम्बलोऽस्मिन्नगरे कस्यापि विपणिनो विपणादचनानन्तरं पलायमानः श्रीमदणहिल्लपुरमुपेत्य निशि कान्दविकापणे धनाभावाद्भुक्तदशनो भगिनीपते राजश्रीकान्हडदेवस्य सदनमासाद्य राजमन्दिरादागतेन तेन पुरस्कृत्यान्तर्नीतः सद्भोजनादिभिः सुहितीभूतः सुष्वाप।

२ प्रातस्तेन भावुकेन स्वसैन्यं सन्नह्य नृपसौधमानीयाऽभिषेकपरीक्षानिमित्तं प्रथममेकः कुमारः पट्टे निवेशितः। तमुत्तरीयाञ्चलेनाप्यनावृण्वन्तमालोक्य तदपरो निवेशितस्तं योजितकरसम्पुटं वीक्ष्य तस्मिन्नप्यप्रमाणीकृते श्रीकान्हडदेवानुज्ञातः कुमारपालः संवृतवसनः ऊर्ध्वं पवनं गृह्णन् सिंहासने उपविश्य कृपाणं पाणिना कम्पयन् पुरोधसा कृतमङ्गलःपञ्चाद-

१ पुण्णे c D २ वारसहस्से A ३ (व्यपेतोपायः b M) तमेव वन्दीचकार सत्वाकुलभाकन्दनिमिल्लितनगरलोकैर्द्वयोरपि निधनं निश्चित्य मम कृतकमूर्च्छां भवानपनयतु इत्यभिहितस्तेन मदिरभवेन प्रत्युज्जीवितं मन्यस्ततोऽपा कृत्वा तस्मादपयात्पलायमानः M A H

दर्पदेश्यः सनिस्वानान्यनिस्वनं श्रीमता कान्हडदेवेन पश्चान्नचुम्बितभूतलं नमोऽकारि ।

३ स मौढतया देशान्तरपरिभ्रमणनैपुण्येन राज्यशास्तिं स्वयं कुर्वन् राजवृद्धानामरोचमानस्तैः सम्भूय व्यापादयितुं व्यवसितः । सान्धकारगोपुरेषु न्यस्तेषु घातुकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्याप्तेन ज्ञापितवृत्तान्तस्तं प्रवेशं विहाय द्वारान्तरेण वप्रं प्रविश्य तानि प्रधानान्यन्तकपुरीं प्राहिणोत् ।

४ स भावुकमण्डलेश्वरः शालकसम्बन्धाद्राज्यस्थापनाचार्यत्वाच्च राज्ञो दुरवस्थामर्माणि जल्पति । पश्चाद्राज्ञोक्तं हे भावुक राजपाटिकायां सर्वावसरे च प्राक्तनदुरवस्थामर्मनर्म न भाषणीयं त्वयाऽतः परमेवंविधं सभासमक्षं नो वाच्यं विजने तु यदृच्छया वाच्यमिति राज्ञोपरुद्धः । उत्कटतयाऽवज्ञावशाच्च रे अनात्मज्ञ इदानीमेव पादौ त्यजसीति भाषमाणो मर्तुकामः औषधमिव तद्वचः पथ्यमपि न जग्राह । नृपस्तदाकारसंवरणेनाऽपन्हवं विधायाऽपरस्मिन्दिवसे नृपसङ्केतितैर्मल्लैस्तदङ्गभङ्गं कृत्वा नेत्रयुगं समुद्धृत्य तत्रस्तं तदावासे प्रस्थापयामास—

> २) आदौ मयैवायमदीपि नूनं
> न तद्दहेन्मामवहेलितोऽपि ।
> इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि
> स्पृश्येत[१] नो दीप इवावनीपैः ॥

इति विमृशद्भिः समन्ततः सामन्तैर्भयभ्रान्तचित्तैस्ततः प्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

५ तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनस्यात्मजः श्रीवाग्भटदेवनामा महामात्यश्चक्रे । आलिङ्गनामा ज्यायान्प्रधानः ।

---

१ प्रदेशं K २ स्पृश्योऽपि D ३ स्पृशेत नो दीपमिवावनीशम K

६ महं० उदयनदेवस्य पुत्रो वाहडनामा कुमारः श्रीसिद्धराजस्य प्रतिपन्नपुत्रः श्रीकुमारपालदेवस्यावज्ञामेव मन्यमानैः सपादलक्षीयभूपतेः पत्तिगाथं बभार। तेन श्रीकुमारपालभूपालेन सह विग्रहं चिकीर्षुणा तत्रत्यं सकलमपि सामन्तलोकं लञ्चोपचारदानैः स्वायत्तीकृत्य दुर्वारस्कन्धावारोपेतं सपादलक्षक्षोणीपतिं सहादाय देशसीमान्तमागतः। अथ चौलुक्यचक्रवर्ती अभ्यमित्रीणतया स्कन्धावारसमीपे निजं चमूसमूहं निवेशयामास। निर्णीते समरवासरे, निष्कण्टके क्रियमाणे सीमनि, सज्जीक्रियमाणायां चतुरङ्गसेनाया चउलिङ्गनामा पट्टहस्तिनो हस्तिपकः कस्मिन्नप्यागसि नृपेणाक्रुश्यमाणः क्रोधादङ्कुशं तत्याज। अथ सामलनामाऽमात्रगुणपात्रं महामात्रं पुष्कलवसुदानपूर्वकं तत्पदे नियोजितः सन् राज्ञा स्वकलहपञ्चाननमानमनेकपं प्रक्षरितं कृत्वा तदुपरि नृपासनं निवेश्य तत्र षट्त्रिंशदायुधानि नियोजयन्सकलकलाकलापसंपूर्णः कलापके चरणौ नियोज्य स्वयमारूढवान्। तदासनस्थश्चौलुक्यभूपालोऽपि संग्रामाधिकृतपुरुषैरुत्थापनिकां कार्यमाणेषु वाहडकुमारभेदादाज्ञाभङ्गकारिषु, इति सैन्यविप्लवमाकलय्य तं निषादिनमादिदेश पुरो गन्तुं, सन्मुखसेनायां सपादलक्षक्षितिपतिमतङ्गजं छत्रनामसङ्केतादुपलक्ष्य विघटिते कटकबन्धे मयैवैकाकिना योद्धव्यमिति निर्णीय तेनाधोरणेन स्वसिन्धुरं तत्सन्निधौ नेतुमादिशन्नपि तमपि तथाऽकुर्वाणं विलोक्य त्वमपि विघटितोऽसीत्यादिशंस्तेन विज्ञपयांचक्रे। स्वामिन्कलहपञ्चाननो हस्ती सामलनामा हस्तिपकश्च द्वयं युगान्तेऽपि न विघटते परं परस्मिन्कुम्भिकुम्भे वाहडनामा कुमारस्तारस्वनिरधिरूढोऽस्ति यस्य हक्कया हस्तिनोऽपि भज्यन्ते इत्युक्त्वोत्तरीयाञ्चलयुगलेन सिन्धुरश्रवणौ पिधायैं स निजं गजं प्रतिगजेन संघट्टयामास। अथ वाहडैः पूर्वमात्मसात्कृतं चउलिङ्गनामानमारोहकं जानन् कृपाणपाणिर्निज-

१ चाहडनामा L २ आज्ञामवमन्यमान c M ३ दानादिना b L ४ इक्कलवसुदानपूर्वकं K H ५ विघटयिष्यते A ६ चाहडनामा L ७ युगलं सिन्धुरश्रवणयोरधिरोप्य L ८ चाहड L

गजात्कलहपञ्चाननकुम्भे पदं ददानः श्रीकुमारपालविनाशाशया, तेन नियन्त्रा पश्चात्कृते गजे स भूमौ पतितस्तत्सवर्गीयपदातिभिरधारि। तदनु चौलुक्यभूपतिना श्रीमदानाकनाम्ना सपादलक्षनृपः शस्त्रसज्जो भवेत्यभिहितस्तन्मुखकमलं प्रति औचित्याच्छिल्लीमुखं व्यापारयन् प्रधानक्षत्रियो ऽसीति सोपहासश्लाघया तं वञ्चयित्वा नाराचेन निर्भिद्य कुम्भीन्द्रकुम्भे पातयित्वा जितं जितमिति ब्रुवाणः स्वयं पोतं भ्रमयांचकारेति सर्वेषां सामन्तानां सर्वानपि तुरङ्गमान् स नृपतिराक्रम्य जग्राह। इति वाहड-कुमारप्रबन्धः॥

६ तदनु चौलुक्यराजेन कृतचक्रवर्तिना आलिङ्गकुलालाय सप्तशतीग्राममिता विचित्रचित्रकूटपट्टिका ददे। ते तु निजान्वयेन लज्जमानाः अद्यापि सगरा इत्युच्यन्ते। यैः छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्य क्षितिपो रक्षितस्तेऽङ्गरक्षपदे प्रतिष्ठिताः।

७ अथ सोलाकनाम्नो गन्धर्वोऽवसरे गीतकलया परितोषितादाज्ञः षोडशाधिकं द्रम्माणां शतं प्राप्य तेन सुखभक्षिकां विसाध्य बालकांस्तर्पयन् राज्ञा कुपितेन निर्वासितः। ततो विदेशं गतस्तत्रत्यभूपतेर्गीतकलया रञ्जितात्प्रसादप्राप्तं गजयुगलमानीयोपायनीकुर्वन् चौलुक्यभूपालेन सम्मानितः। कदाचित्कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो मुषितोऽस्मि मुषितोऽस्मीति तारं बुम्बारवं कुर्वाणः, केन मुषितोऽसीति राज्ञाभिहितो मम गीतकलया समीपागतेन, मया कौतुकाद्गलन्यस्तकनकशृङ्खलेन मृगेण नश्यता मृगेन्द्रेणेति विज्ञपयामास। स तदनु भूपतिना समादिष्टः सोलाभिधानो गन्धर्वराडटवीमटन् स्फीतगीताकृष्टिविधया कनकशृङ्खलाङ्कितगलं मृगं नगरान्तः समानीय तस्य भूपतेर्दर्शयामास। अथ तत्कलाकौशलचमत्कृतमानसः प्रभुः श्रीहे-

१ वाहड L २ सागरा A b L ३ तस्य चौलुक्यराज्ञः पट्टाभिषेकानन्तरं स सोलाकनाम्ना M c ४ सकरेणुमारुह्य वि० c ५ सामीप्यमुपेयुषा कौतुकार्पितगलशृङ्खलेन b L ६ ऽपसरता इति विज्ञ-० K a M ७ गले सेल्लकनकशृङ्खलं D

माचार्यो गीतकलाया अवधिं पप्रच्छ । स शुष्कदारुणः पल्लवप्ररोहमवधिं विज्ञप्तवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः अर्बुदाद्रेर्विरदकना-मानं वृक्षमाक्षेपादानाय्य तच्छुष्कशाखायाः काष्ठं राजाङ्गणे कुमारसू-त्रिकया यत्नाल्वाले निवेद्य निजया नवगीतकलया सद्यः प्रोल्लसत्पल्लवं तं निवेदयन् सनृपतीन् भट्टारकश्रीहेमचन्द्रसूरीन् परितोषयामास । इति अच्छहेकारसोलाकप्रबन्धः ॥

८ अथ कदाचित्सर्वावसरे स्थितचौलुक्यचक्रवर्ती कुङ्कुणदेशीयम-ल्लिकार्जुनाभिधानस्य राज्ञो मागधेन राजपितामह इति विरुदमभिधीय-मानमाकर्ण्य तदसहिष्णुतया सभां निभालयन्नृपचित्तविदा मन्त्रिणाऽम्ब-डेन योजितकरसम्पुटं दर्शयता चमत्कृतः, सभाविसर्जनानन्तरमञ्जलिब-न्धस्य कारणं पृच्छन्नेवमूचे । यदस्यां सभायां स कोऽपि सुभटो विद्यते यं प्रस्थाप्य मिथ्याभिमानिनं चतुरङ्गनृपवन्नृपाभासं मल्लिकार्जुनं विनाशयाम इत्याशयविदा मया त्वदादेशक्षमेण चाञ्जलिबन्धश्चक्रे इति विज्ञप्तिसमन-न्तरमेव तं नृपं प्रति प्रयाणाय दलनायकीकृत्य पञ्चाङ्गप्रसादं दत्त्वा सम-स्तसामन्तैः समं विससर्ज । स चानवच्छिन्नैः प्रयाणैः कुङ्कुणदेशम-धिगम्य दुर्वारवारिपूरां कलविणिनाम्नीं सरितमुत्तरन् परस्मिन्कूले आवा-सेषु दीयमानेषु तं संग्रामसज्जं विमृश्य स मल्लिकार्जुननृपतिः प्रहरंस्त-त्सैन्यं त्रासयामास । अथ तेन पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्ण-वसनः कृष्णच्छत्रालङ्कृतमौलिः कृष्णगुरूदरे निवसन्, चौलुक्यप्रभुणा विलोक्य कस्यायं सेनानिवेश इत्यादिष्टे कुङ्कुणात्प्रत्यावृत्तस्य पराजि-ताम्बडसेनापतेः सेनानिवेशोऽयमिति विज्ञप्ते तस्य त्रपया चमत्कृतचित्तः प्रसन्नया दृशा संभावयंस्तदपरैर्बलवद्भिः सामन्तैः समं मल्लिकार्जुनं जेतुं

१ शाखाखण्डं d C २ छः C ३ दलमेकीकृत्य P ४ प्रसादलक्षिया C

पुनः प्रहितः । स तु कुङ्कुणदेशं प्राप्य तां नदीमासाद्य पद्याबन्धे विरचिते तेनैव पथा सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्याऽसमसमरारम्भे हस्तिस्कन्धाधिरूढं वीरवृत्त्या मल्लिकार्जुनमेव निश्चलीकुर्वन् स आम्बडः सुभटो दन्तमुशलसोपानेन कुम्भिकुम्भस्थलमधिरुह्य मागधदुद्गमरणरसः प्रथमं प्रहर, इष्टदेवतं स्मरेत्युच्चरन् धारालकरालकरवालप्रहारान्मल्लिकार्जुनं पृथ्वीतले पातयन् सामन्तेषु तत्रगत्लुण्टनव्यापृतेषु केसरिकिशोरः करिणमिव लीलयैव जघान । तन्मस्तकं स्वर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन्देशे चौलुक्यचक्रवर्तिन आज्ञां दापयन् श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्य सभानिषण्णेषु द्वासप्ततिसामन्तेषु स्वामिनः श्रीकुमारपालनृपतेश्चरणौ कुङ्कुणदेशीयनृपमल्लिकार्जुनशिरसा समं ववन्दे ।

शृङ्गारकोडीसाडी, माणिकउ पछेडउ, पापखउ हारु, संयोगसिद्धिसिप्रा, तथा हेमकुम्भा ३२, स्तथा मौक्तिकानां सेडउं ६, चतुर्दन्तहस्ति १, पात्राणि १२०, कोडिसार्ध १४ द्रव्यस्य दण्डः*

श्रीआम्बडेनैतैर्वस्तुभिः सह तच्छिरःकमलेन पुपूजे राजा । तदवदातप्रीतेन राज्ञा श्रीमुखेन श्रीमदाम्बडाभिधानमहामण्डलेश्वरस्य राजपितामह इति विरुदं ददे । इति आम्बडप्रबन्धः ।

९ अथ कदाचिदणहिल्लपुरे श्रीहेमचन्द्रसूरयो दत्तव्रतायाः पाहिणीनाम्न्याः स्वमातुः परलोकावसरे कोटिनमस्कारपुण्ये दत्ते व्यापचेरनु

१ पद्यानुकमे A २ पछेवडो M K ३ सडा A ४ मुडा C M ५ कोटि c D
* जिनमण्डनगणिना कुमारपालप्रबन्धे दण्डस्यास्येत्थं वर्णनं कृतं–(पृ ३९)

शाटीं शृंगारकोटयाख्यां पटं माणिक्यनामकं ।
पापक्षयकरं हारं मुक्ताशुक्तिं विषापहाम् ॥
हैमान्द्वात्रिंशतं कुम्भान्मनुभारान्प्रमाणतः ।
पदमूटकांस्तु मुक्तानां स्वर्णकोटीश्चतुर्दश ॥
विंशं शतं च पात्राणां चतुर्दन्तं च दन्तिनं ।
क्षेते सेडुकनामानं दत्त्वा नव्यं नवग्रहम् ॥

६ प्रेतायाः c ७ नवकार M

तत्संस्कारमहोत्सवे क्रियमाणे त्रिपुरुषधर्मस्थानसन्निधौ तपस्विभिः सह-अमात्सर्यादिमानमप्राप्यमाने पृथिव्यां तदुपरक्रियां निर्माय तेनैव मन्युना मालवकसंस्थितस्य कुमारपालनृपतेः स्कन्धावारमभ्यगुः ।

३) आपण पइ प्रभु होईअं कइ प्रभु कीजइं हथि ।
कज्ज करिवां माणुसह बीजउ मागु न अत्थि ॥

इति वचनं तथ्यं विमृशन्तैः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्निवेदितागमनाः कृतज्ञमौलिमणितया परोपरोधात्समीपमानीताः । तद्राज्यप्राप्ति-निमित्तज्ञानं स्मारयन्नृपः भवद्भिः सदैव देवतार्चनावसरेऽभ्युपेतव्य-मित्युपरोधयन्,—

४) भुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

इति सूरिभिरभिहिते नृपः—

५) एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ।
एकं शास्त्रं वेदमध्यात्मकं वा
एको देवः केशवो वा जिनो वा ॥

इति महाकविप्रणीतस्यात्परलोकसमाचरणाय भवद्भिः सह मैत्र्यम-भिलषामीति व्याहरन्, अथाप्रतिषिद्धमनुमतमिति तस्य महर्षेः परी-

---

१ पइहोइय c D २ कज्जकरे वा मणुसह c ३ मागत्थि, a ४ वचस्तथ्यं c ५ विमृशता. P ६ प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धे पद्य (३२२) मिदम्, भर्तृहरिशतके प्रकीर्णे (श्लो.४) पाठांतरं यथाः—

अश्नीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि (अन्यत्समानं)

७ भर्तृहरिशतके केशवो वा शिवो वा इति पाठान्तरेण वर्तते पद्यमिदम् (प्रकीर्ण.) एकं मित्रमिति प्रथममेव पदं b M H c D पुस्तकेषु । द्वितीयं पदं a L पुस्तकयोः एका भार्या वंशजाता प्रिया वा इत्येवम् तृतीयपदे वेदस्थाने वैद्य K आदर्शे.

क्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन स नृपः स्खलनाकारिणां येत्रिणां सर्वसमर्पकं ददौ ।

९० अथ तत्र गतायाते संजायमाने सूरेर्गुणग्रामस्तवं कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विरोधादामिगः प्राह---

६) *विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥

इति तद्वचनानन्तरं हेमचन्द्रः—

७)†सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतमेति किलैकवेलम् ।
पारावतः खरशिलाकणभोजनोऽपि
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥

तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते सति, नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणेति सिताम्बराः सूर्यमपि न मेन्यन्ते इत्यभिहिते ।

८) अधाम धामधामैकं वयमेव हृदि स्थितम् ।
यस्यास्तव्यसने ज्ञाते त्यजामो भोजनं यतः ॥

इति प्रामाण्यनैपुण्याद्वयमेव सूर्यभक्ताः नैते इति तन्मुखबाधे जाते । कदाचिद्देवतावसरक्षणे सौधमागते मोहान्धकारधिक्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यशश्चन्द्रगणिना रजोहरणेनासनपदं प्रमार्ज्य कम्बले तत्र निहिते, अज्ञात-

१ सर्वेसायकं दूयकं H L २ भमन्ते C * पद्यमिद प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धे वर्तते (१७६) T ... ... (१७५) भर्तृहरिशतके प्रकीर्णे (श्लो. ४१) ३ आधाम L C ४ धामधामेदं H L ५ स्फुटं H ६ तस्वत इति तन्मुखबन्धे H L

तत्त्वतया किमेतदिति नृपेण पृष्टः प्राह । कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति तदाबाधापरिहारायाऽसौ प्रयत्नः । यदा प्रत्यक्षतया जन्तुर्निरीक्ष्यते तदैवेदं युज्यते नापरथा वृथाप्रयासहेतुत्वादिति युक्तियुक्तां नृपोक्तिमाकर्ण्य तैः सूरिभिरभिदधे । गजतुरगाद्या चमूः किं प्रतिनृपतिरिपावुपस्थिते क्रियते उत पूर्वमेव, यथायं राजव्यवहारस्तथा धर्मव्यवहारोऽपीति तद्गुणरञ्जितहृदा पूर्वप्रतिपन्ने राज्ये दीयमाने सर्वशास्त्रविरोधहेतुत्वात यदाह—

९) राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।
दग्धानामिव बीजानां पुनर्जन्म न विद्यते ॥

इदं पुराणोक्तं । तथा च जैनागमः—

१०) साचि ही गिहिमत्ते यं रायपिण्डे किमिच्छएे ।
इति तत्संबोधाच्चमत्कृतचित्तः श्रीपत्तनं प्राप ॥

११ भूपोऽन्यदा मुनिं पप्रच्छ कयापि युक्तयाऽस्माकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तस्थायी भवतीति तदीयां गिरं श्रुत्वा विक्रमार्क इव विश्वस्यानृण्यकरणात्, यद्वा सोमेश्वरस्य काष्ठमयं प्रासादं वारिधिशीकरनिकरैरासन्नाम्भैः शीर्णप्रायं युगान्तस्थायिकीर्तये समुद्धरेति चन्द्रातपनिभया श्रीहेमचन्द्रगिरोद्धसन्मुदम्भोधिर्नृपस्तमेव महर्षिं पितरं गुरुं दैवतं मन्यमानो विजानाति । निरन्तरं द्विजाननिन्द्यस्ततः प्रासादोद्धाराय तदैव दैवज्ञनिवेदितसुलग्नस्तत्र पञ्चकुलं प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकरत् ।

१२ अन्यदा श्रीहेमचन्द्रस्य लोकोत्तरैर्गुणैः परिहृतहृदयो नृपो मन्त्रिश्रीउदयनमिति पप्रच्छ । एतादृशं पुरुषरत्नं समस्तवंशावतंसं देशे च समस्तगुणाकरे नगरे च कस्मिन्समुत्पन्नमिति नृपादेशादनु स मन्त्री

१ प्रभिगिहिमित्तेय A b I. २ इदं दशवैकालिकसूत्रस्थं वचनम् ३ अन्त C H
१ समस्तवंशावतंसे वंशे देशे च समस्तगुण्यप्रवेशे निःशेषगुणाकरे नगरे च a K

जन्मप्रभृति तच्चरित्रं पवित्रमित्थमाह । अर्धाष्टमनामनि देशे धुन्धुकनगरे श्रीमन्मोढवंशे चाचिगनामा व्यवहारी, सतीजनमतल्लिका जिनशासनदेवीव तत्सधर्मचारिणी शरीरिणीव श्रीः पाहिणीनाम्नी चामुण्डागोत्रजयोराद्याक्षरेणाङ्कितनामा, तयोः पुत्रश्चाङ्गदेवोऽभूत् । स चाष्टवर्षदेश्यः श्रीदेवचन्द्राचार्येषु श्रीपत्तनाच्चीर्थयात्राप्रस्थितेषु धुन्धुके श्रीमोढवसहिकायां देवनमस्करणाय प्राप्तेषु सिंहासनस्थिततदीयनिषद्याया उपरि सवयोभिः समं रममाणः शिशुभिः सहसा निषसाद । तदङ्गप्रत्यङ्गानां जगद्विलक्षणानि लक्षणानि प्रेक्ष्य, अयं यदि क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमचक्रवर्ती, यदि वणिक्विप्रकुले जातस्तदा महामात्यश्चेद्दर्शनं प्रतिपद्यते तदा युगप्रधान इव कलिकालेऽपि कृतयुगमवतारयति स आचार्य इति विचार्य तन्नगरव्यवहारिभिः समं तल्लिप्सया चाचिगौकः प्राप्य तस्मिंश्चाचिगे ग्रामान्तरभाजि तत्पत्न्या विवेकिन्या स्वागतादिभिः परितोषिताः श्रीमन्तस्त्वत्पुत्रं याचितुमिहागता इति व्याहरन्तोऽथ सा हर्षाश्रूणि मुञ्चती स्वं रत्नगर्भं मन्यमाना श्रीसंघस्तीर्थकृतां मान्यः स मत्सूनुं याचते इति हर्षास्पदेऽपि विषादः, एतस्य पिता नितान्तमिथ्यादृष्टिः । अपरं तादृशोऽपि सम्प्रति ग्रामे नास्ति । अथ तैर्व्यवहारिभिस्त्वया दीयतामित्युक्ते स्वदोषोत्तारणाय मात्रा दाक्षिण्यादमात्रगुणपात्रं पुत्रस्तेभ्यो गुरुभ्यो ददे । तदनन्तरं तथा श्रीदेवचन्द्रसूरिरिति तदीयमभिधानमबोधि । तैर्गुरुभिः स शिशुः शिष्यो भविष्यसीति पृष्टः, ओमित्युच्चरन् प्रतिनिवृत्तैस्तैः समं कर्णावत्यामाजगाम । उदयनमन्त्रिगृहे तत्सुतैः समं बालधारकैः पाल्यमानो यावदास्ते तावता ग्रामान्तरादागतश्चाचिगस्तं वृत्तान्तं परिज्ञाय पुत्रदर्शनावधिसंन्यस्तसमस्ताहारस्तेषां गुरूणां नाम मत्वा कर्णावतीं प्राप । तद्वसतौ समागत्य कुपितः पितेवप्रत्यपणनाम । गुरुभिः सुतानुसारेणोपलक्ष्य विचक्षणतया विविधाभिरावर्जनाभिराव-

१ चामुण्डानामगोत्रजाया. K M २ श्रीमत्. C D K ३ आगतः K

र्जितः, तत्रानीतेनोदयनमन्त्रिणा धर्मबन्धुबुद्ध्या निजमन्दिरे नीत्वा ज्यायःसहोदरभक्त्या भोजयांचक्रे । तदनु चाङ्गदेवसुतं तदुत्सङ्गे निवेश्य पञ्चाङ्गप्रसादसहितं दुकूलत्रयं प्रत्यक्षं लक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिकमावर्जितः । तं प्रति चाचिगः प्राह । क्षत्रियस्य मूल्ये अशीत्यधिकसहस्रं, तुरगस्य मूल्ये पञ्चाशदधिकानि सप्तदशशतानि अकिंचित्करस्यापि वणिजो मूल्ये नवनवतिलक्षाः एतावता नवनवतिलक्षाः । त्वं तु लक्षत्रयं समर्पयन्नौदार्यच्छद्मना कार्पण्यं प्रादुःकुरुषे । मत्सुतस्तावदनर्घ्यो भवदीया च भक्तिरनर्घ्यतमा तस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु शिवनिर्माल्यमिवास्पृश्यो मे द्रव्यसंचयः । इत्थं चाचिगे सुतस्य स्वरूपमभिदधाने प्रमोदपूरितचित्तः स मन्त्री अकुण्ठोत्कण्ठतया तं परिरभ्य साधु साध्विति वदन् श्रीमानुदयनः प्राह । मम पुत्रतया समर्पितो योगिमर्कट इव सर्वेषां जनानां नमस्कारं कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, गुरूणां दत्तस्तु गुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव त्रिभुवननमस्करणीयो जायतेऽतो यथोचितं विचार्य व्याहरेत्यादिष्टः स भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् गुरुपार्श्वे नीतः सुतं गुरुभ्योऽदीदपत् । तदनु सुतस्य प्रव्रज्याकरणोत्सवश्चाचिगेन चक्रे । अथ कुम्भयोनिरिवाप्रतिमप्रतिभाभिरामतया समस्तवाङ्मयाम्भोधिमुष्टिंधयोऽभ्यस्तसमस्तविद्यास्थानो हेमचन्द्र इति गुरुदत्तनाम्ना प्रतीतः । सकलसिद्धान्तोपनिषन्निषण्णधीः षट्त्रिंशता सूरिगुणैरलङ्कृततनुर्गुरुभिः सूरिपदेऽभिषिक्तः । इति मन्त्रिणोदयनेनोदितां हेमाचार्यजन्मप्रवृत्तिमाकर्ण्य नृपो मुमुदेतराम् ।

१३ अथ श्रीसोमनाथदेवस्य प्रासादारम्भे खरशिलानिवेशे संजाते सति पञ्चकुलप्रहितवर्धापनिकाविज्ञप्तिकां नृपः श्रीहेमचन्द्रस्य गुरोर्दर्शयन्, अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निष्प्रत्यूहं प्रमाणप्राप्तिमाधिरोहेदिति पृथ्वी-

1 शिखरशिलानिवेशे ?

परिवृढेनानुयुक्तः श्रीमान्किञ्चिदुचितं विचिन्त्य गुरुरूचिवान् । यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायपरिहाराय ध्वजारोपं यावदजिह्मब्रह्मसेवा, अथवा मद्यमांसनियमो द्वयोरेकतरं किमप्यङ्गीकरोतु नृप इत्यभिहिते तद्वचनमाकर्ण्य मद्यमांसनियममभिलपन्, श्रीनीलकण्ठोपरि विमुच्योदकं तं चाभिग्रहं जग्राह । संवत्सरद्वयेन तस्मिन्प्रासादे कलशध्वजाधिरोपं यावन्निवृत्ते तं नियमं मुमुक्षुर्गुरूननुज्ञापयंस्तैरूचे । यदनेन निजकीर्तिनेन सार्धमर्धचन्द्रचूडं प्रेक्षितुमर्हसि, तथात्रापर्यन्ते नियममोचनावसर इत्यभिधायोत्थिते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे षट्त्रिंशद्गुणैरुन्मीलल्लीलीरागरक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशशंस सः । निर्निमित्तवैरीपरिजनस्तत्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः—

११) उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।
दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीप्तं दीपार्चिषं हरति ॥

इति न्यायात्प्रष्टिमांसादनदोषमप्यङ्गीकृत्य तदपवादानवादीत् । यदयममन्दच्छन्दानुवृत्तिपरः सेवाधर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते यद्येवं न तदा प्रातरुपेत्य श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमत्यर्थमभ्यर्थ्यत । राज्ञा तथाकृते सूरयः प्रोचुः । यद्बुभुक्षितस्य किं निमन्त्रणाग्रह, उत्कण्ठितस्य किं केकारवश्रावणमिति लोकरूढेस्तपस्विनामधिकृततीर्थाधिकाराणां को नाम नृपतेरत्र निर्बन्धः । इत्थं गुरोरङ्गीकारे किं भवद्योग्यं सुखासनप्रभृति वाहनादि न लभ्यतामितीरिते वयं चरणचारेणैव सञ्चरन्तः पुण्यमुपालभामहे परं वयमिदानीमापृच्छ्य मितैर्मितैः प्रयाणकैः श्रीशत्रुंजयोज्जयन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीपत्तनप्रवेशे मिलिष्याम इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः ।

१ सुधापितार्णवेऽपि दृश्यते पद्यमिदं २ श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवान्सहागच्छतु इति गदितः स परतीर्थपरिहाराय तत्रागमिष्यतीति कस्यान्मतमेवं प्रयाणं नृपस्तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रातरुपागतं श्रीहेमचन्द्राचार्यं II M

१४ नृपतेः समग्रसामग्र्या कतिपयैः प्रयाणकैः श्रीपत्तनं प्राप्तस्य श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रमिलनादतिप्रमुदितस्य सम्मुखागतेन गण्ड० श्रीबृहस्पतिनानुगम्यमानस्य महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानेष्वाक्रान्तेषु भूपीठलुण्ठनादरादनन्तरं चिरतरातुल्यायलकातुमानेन गाढमुपगूढसोमेश्वरलिङ्गस्यं, एते जिनादपरं न नमस्कुर्वन्तीति मिथ्यादृग्वचसा भ्रान्तचित्तस्य श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवं विधा गीराविरासीत्। यदि युज्यते तैदेतैरुपहारैर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः। तत्त्वेति प्रतिपद्य क्षितिपकोशादागतेन कमनीयेनोद्भमनीयेनालङ्कृततनुर्नृपतिनिर्देशाच्छ्रीबृहस्पतिना दत्तहस्तावलम्बः प्रासाददेहलीमधिरुह्य किञ्चिद्विचिन्त्य प्रकाशं। अस्मिन्प्रासादे कैलासनिवासी महादेवः साक्षादस्तीति रोमाञ्चकञ्चुकितां तनुं बिभ्राणो द्विगुणीक्रियतामुपहार इत्यादिश्य शिवपुराणोक्तदीक्षाविधिनाह्वाननावगुण्ठनमुद्रामन्त्रन्यासविसर्जनोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य तदन्ते—

> ११) *यत्र तत्र समये यथा तथा
> योऽसि सोऽस्यभिधया यया तथा।
> वीतदोषकलुषः स चेद्भवा–
> न्नेक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥
>
> १२) भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य।
> ब्रह्मा वा विष्णुर्वा महेश्वरो वा नमस्तस्मै ॥ २ ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोकमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमाचार्ये उपरते सति, स नृपः श्रीबृहस्पतिना ज्ञापितपूजाविधिः समधिकवासनया शिवार्चानन्तरं धर्मशिलायां तुला-

१ मुपगूढे सोमेश्वरलिङ्गे H मुपगढसोमेश्वरलिङ्ग a L २ तत्रैते P

* प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धे (३४७) पद्यमिदम्

पुरुषगजदानादीनि महादानानि दत्वा कर्पूरारात्रिकगुत्तार्यं समग्रं राज-वर्गमपसार्य तद्गर्भगृहान्तः प्रविश्य न महादेवसमो देवः, न मम तुल्यो नृपतिः, न भवत्सदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादत्रं सिद्धे त्रिकसंयोगे बहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासंदिग्धे देवतत्त्वे मुक्तिप्रदं दैवतमस्मिंस्तीर्थे तथ्यगिरा निवेदयेत्यभिहितः श्रीहेमाचार्यः किञ्चिद्धिया निध्याय नृपं प्राह । अलं पुराणदर्शनोक्तिभिः श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यथा तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैपीति तद्वाक्यात्किमेतदपि जाघटीतीति विस्मयापन्नमानसे नृपे निश्चितमत्र तिरोहितमस्त्येव देवतमावां गूरूक्त-युक्त्या निश्चलावाराधकौ तदित्थं द्वन्द्वसिद्धौ सुकरं दैवतप्रादुःकरणं, मया प्रणिधानं क्रियते, भवता कृष्णागुरूत्क्षेपश्च कार्यस्तदा स परिहार्यो यदा त्र्यक्षः प्रत्यक्षीभूय निषेधयति । अथोभाभ्यामपि तथा क्रियमाणे धूपधूमान्धकारिते गर्भगृहे निर्वाणेषु नक्षत्रमालादीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने सम्भ्रमादुन्मृज्य यावदा-लोकते तावज्जलाधारोपरि जात्यजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोक-मप्रतिमरूपमसम्भाव्यस्वरूपं तपस्विनमद्राक्षीत् । तं [1]पादाङ्गुष्ठात्प्रभृति जटावधि करतलेन संस्पृश्य निश्चितदेवतावतारः पञ्चाङ्गचुम्बिता-वनितलं प्रणिपत्य भक्त्या भूमानिति विज्ञपयाञ्चकार । जगदीश भवद्दर्श-नात्कृतार्थे दृशौ आदेशप्रसादात्कृतार्थय श्रवणयुगलमिति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते मोहनिशादिनमुखायमुखादिति दिव्या गीराविरासीत् । राजन्नयं महर्षिः सर्वदेवतावतारः । अजिह्मपरब्रह्मावलोकः करतलक-लितमुक्ताफलवत्कालत्रयविज्ञातस्वरूपः । एतदुपदिष्ट एवासंदिग्धो मुक्ति-मार्ग इत्यादिश्य तिरोभूते भूतपतावुन्मनीभावं भजति भूपतौ, रेचितप्रा-णायामपवनः श्लथीकृतासनबन्धः श्रीहेमचन्द्रो यावद्राजन्निति वाच-मुवाच । तावदिष्टदैवतसङ्केतात्त्यक्तराज्याभिमानो जीव पादावधार्यता-

१ प्रयत्नसिद्धे a H L २ नेतदिति a P L ३ भजन् भूपतिः H a L ४ याजनमिति a P ५ जीव? भादावधार्यतामिति P

मिति व्याहृतिपरो विनयनम्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति व्याजहार । अथ तत्रैव नृपतेर्यावज्जीवं पिशितप्रसन्नानियमं दत्वा ततः प्रत्यावृत्तौ गुरुक्ष्मापती श्रीमदणहिलपुरं मापतुः ।

१५ श्रीजिनवदननिर्गमपावनीभिः शुद्धसिद्धान्तगीर्भिः प्रतिबुद्धो नृपः परमार्हतबिरुदं भेजे । तदभ्यर्थितः प्रभुः त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितं विंशतिवीतरागस्तुतिभिरुपेतं पवित्रं योगशास्त्रं च रचयांचकार । प्रभोरादेशाचाज्ञाकारिष्वष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सरप्रमितां सर्वभूतेषु मारिं निवारितवान् । तेषु तेषु च देशेषु चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दशशतानि विहाराणां कारयामास । सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतान्यङ्गीकुर्वन्नदत्तादानपरिहाररूपे तृतीयव्रते व्याख्यायमाने रुदतीवित्तदोषान् पापैकनिबन्धनान् ज्ञापितो नृपस्तदधिकृतं पञ्चकुलमाकार्य द्वासप्ततिलक्षप्रमाणं तदीयपट्टकं विपाट्य मुमोच । तस्मिन्मुक्ते—

> १३) *न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुषनाभागभरत—
> प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
> विमुञ्चन्कारुण्यात्तदपि रुदतीवित्तमधुना
> कुमारक्ष्मापाल त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

इति विद्वद्भिः स्तूयमाने—

> १४) अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
> त्वं तु संतोषतो मुञ्चन्सत्यं राजपितामहः ॥

इति प्रभुरपि नृपतिमनुमोदयांचक्रे ॥

१६ अथ सुराष्ट्रदेशीयं सुंवेरनामानं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमन्त्रिणं दलनायकीकृत्य समस्तकटकबन्धेन समं प्रस्थापयामास । सोऽपि श्रीवर्धमानपुरं प्राप्य श्रीयुगादिदेवपादानिनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानभ्यर्थ्य स्वयं विमलगिरिमागतः विशुद्धश्रद्धया श्रीदेवपादानां

१ व्याहृतिपरे गुरौ P　* प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धे पद्य (६६७) मिश्रम् । २ छंउवर A C D M　३ मभ्यर्च्य P　४ वार्द्धजयं

पूजादि विधाय यावत्पुरतो विधिवच्चैत्यवन्दनां विधत्ते तावन्नक्षत्रमालाया दीपवर्तिं देदीप्यमानामादाय मूषकः काष्ठमयप्रासादबिले प्रविशन्देवाङ्गरक्षैस्त्याजितस्तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात्काष्ठमयदेवप्रासादविध्वंसभयाज्जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरत एकभक्तादीनभिग्रहान् जग्राह । तदनु कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समं समरे जायमाने परैः पराजिते नृपबले श्रीमदुदयनः समुत्तस्थौ । तदा तत्प्रहारजर्जरितदेह आवासं नीतः सकरुणं क्रन्दन् स्वजनैस्तत्कारणं पृष्टः सन्निहिते मृत्यौ श्रीशत्रुंजयशकुनिकाविहारयोजीर्णोद्धारवाञ्छया देवऋणं पृष्टिलग्नं मन्त्री प्राह । अथ तैर्भवन्नन्दनौ वाग्भटाम्रभटनामानौ गृहीताभिग्रहौ तीर्थद्वयमुद्धरिष्यत इत्यर्थं वयं प्रतिभुवः इति तदङ्गीकारात्पुलकिताङ्गः धन्यंमन्यः अन्त्याराधनकृते स मन्त्री कमपि चारित्रिणमन्वेषयामास । तस्मिन्ननुपलभ्यमाने कमपि षण्ढं तद्वेषमानीय निवेदिते मन्त्री तदङ्घ्री ललाटे परिस्पृशन् तत्समक्षं दशधाराधनां विधाय श्रीमानुदयनः परलोकं प्राप । षण्ढस्तु चन्दनतरोरिव तद्वासनापरिमलेन क्षुद्रद्रुमवद्वासितोऽनशनप्रतिपत्तिपूर्वकं रैवतके जीवितान्तं चकार ।

१७ अथाणहिल्लपुरं प्राप्तैस्तैः स्वजनैस्तं वृत्तान्तं ज्ञापितौ वाग्भटाम्रभटौ तानेवाभिग्रहान्गृहीत्वा जीर्णोद्धारमारेभाते । वर्षद्वयेन श्रीशत्रुंजये प्रासादे निष्पन्ने उपेत्यागतमानुषेण वर्धापनिकायां वाच्यमानायां पुनरागतेन द्वितीयपुरुषेण प्रासादः स्फुटित इत्यूचे । ततस्तत्त्रपुप्रायां गिरं निशम्य श्रीकुमारपालभूपालमापृच्छ्यमहं० कपर्दिनि श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुरङ्गमाणां चतुर्भिः सहस्रैः सह श्रीशत्रुंजयोपत्यकां प्राप्य स्वनाम्ना वाग्भटपुरनगरं निवेशयामास । सभ्रमप्रासादे पवनः

---

१ नीरे P २ कपर्दिने C ३ वाहड L a

प्रविष्टो न निर्यातीति स्फुटहेतुं शिल्पिभिर्निर्णीयोक्तं, भ्रमहीने च प्रासादे निरन्वयंता विमृश्याऽन्वयाभावे धर्मसंतानमेवास्तु पूर्वोद्धारकारिणां श्रीभरतादीनां पङ्क्तौ नामास्तु, इति तेन मन्त्रिणा दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विभाव्य भ्रमभित्त्योरन्तरालं शिलाभिर्निचितं विधाय त्रुर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलशदण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमन्त्रणापूर्वमिहानीय महता महेन सं० १२११ वर्षे ध्वजारोपं मन्त्री कारयामास। स शैलमयबिम्बं मम्माणीयखनीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान्। श्रीवाग्भटपुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान्। तीर्थपूजाकृते च चतुर्विंशत्यारामान्नगरे परितो वप्रं देवलोकस्य प्रासवासादि दत्वा चैतत्सर्वं कारयामास। अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये—

१५) षष्टिलक्षयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे।
स श्रीवाग्भटदेवोऽत्र वर्ण्यते विबुधैः कथम्॥

इति श्रीशत्रुंजयोद्धारप्रबन्धः॥

१८ अथ विवेकसुभटेन श्रीआम्रभटेन पितुः श्रेयसे भृगुपुरे श्रीशकुनिकाविहारप्रासादप्रारम्भे खन्यमाने गर्तापूरे नर्मदासान्निध्यादकस्मान्मिलितायां भूमौ बाधितेषु कर्मकरेषु कृपापरवशतयात्मानमेवामन्दं निन्दन्सकलत्रपुत्रस्तत्र झम्पामदात्। तत्साहसातिशयात्तस्मिन्प्रत्यूहे निराकृते। शिलान्यासपूर्वं समस्तप्रासादे निष्पन्ने कलशदण्डप्रतिष्ठावसरे नगरसंघान्निमन्त्रणपूर्वं तत्रानीय यथोचितमशनवस्त्राभरणादिसन्मानैः सन्मान्य सामन्तेषु यथागतं प्रहितेषु, आसन्ने रात्रौ संजायमाने

१ निरवशतो P २ सं० ११६५ A b ३ बिम्बस्य a P H L ४ श्री वासादि C H ५ सप्तपटि a ६ यदीयोद्धारसंबन्धे· स्वजनकवचसा विक्रमार्कोत्प्रयातैर्यादिना: सिद्धशैले जिनपतिभुवनं वाग्भटः प्रोद्धार॥ (इति चा. कु. च. स. ७) ७ छादितेषु C H L ८ प्रसङ्गोऽयं चारित्रसुंदरगणिकृतकुमारपालचरिते पञ्चमसर्गे सविस्तरं वर्णितः।

भट्टारकश्रीहेमचन्द्रसूरिपुरस्सरं स नृपतिं श्रीमदणहिल्लपुरसंघं तत्रानीयातुच्छवात्सल्यादिभिर्भूषणादिदानैः सन्तर्प्य ध्वजाधिरोपाय सञ्चरन्नर्थिभिः स्वयं स्वं मन्दिरं मुषितं कारयित्वा श्रीसुव्रतप्रासादे ध्वजं महाध्वजोपेतमध्यारोप्य हर्षोत्कर्षाचत्रानालस्यं लास्यं विधाय तदन्ते भूपतिनाभ्यर्थित आरात्रिकं गृह्णन् तुरङ्गं द्वारभट्टाय दत्वा राज्ञा स्वयं कृततिलकावसरे ह्रासमत्या सामन्तैश्चागरपुष्पवर्षादिभिः कृतसाहाय्यस्तदाभ्यागताय वन्दिने कृतकङ्कणवितरणो बाहुभ्यां धृत्वा बलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्य च गुरोश्चरणौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनापूर्वं नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ। यथा द्यूतकारो द्यूतरसातिरेकाच्छिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पणीकुरुते तथा भवानप्यतः परमर्थित्यागरसातिरेकाच्छिरोऽपि तेभ्यो ददासीति नृपेणादिष्टे, मवल्लोकोत्तरचरित्रेणापहृतहृदया विस्मृताजन्ममनुष्यस्तुतिनियमाः श्रीहेमाचार्याः—

१६) *किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।
कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥
इत्यमाम्रभटमनुमोद्य गुरुक्ष्मापती यथागतं जग्मतुः ॥

१९ अथ तत्रागतानां प्रभूणां श्रीमदाम्रभटस्याकस्मिकदेवीदोषात्पर्यन्तदशामागतस्याप्रच्छनविज्ञप्तिकायामुपागतायां सत्यां तत्कालमेव तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृशां देवीनां दोषः संजात इत्यवधार्य प्रदोषकाले यशश्चन्द्रतपोधनेन समं खेचरगत्योत्पत्य निमेषमात्रावलङ्कृतभृगुपुरपरिसरभुवः प्रभवः सैन्धवीमनुनेतुं कृतकायोत्सर्गास्तया जिह्वाकर्षणादवगणनास्पदं दीयमानां उदूखले

१ स त्वारात्रिक P २ अर्थिप्रत्यर्थितत्याग C * पद्यमिदं प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धे (७६१) ३ नीयमाना H ४ उदूखले C

शालितन्दुलान्प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रगणिना मदीयगानेषु मुशलप्रहारेषु प्राक्प्रासादकम्पो, द्वितीये प्रहारे देवीमूर्तिरेव स्वस्थानादुपेत्य वज्रपाणिप्रहारेभ्यो रक्ष रक्षेत्युचरन्ती प्रभोश्चरणयोर्निपपात। इत्यमनवद्यविद्याबलाचन्मूलानां मिथ्यादृग्व्यन्तरीणां दोषं निगृह्य श्रीसुव्रतप्रासादमाजग्मुः।

१७) संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा
विश्वालम्बनयष्टयः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः।
किं वास्माकमनोमतङ्गजदृढालानैककीलाजुष-
स्त्रायन्तां नखरश्मयश्चरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः॥

इति स्तुतिभिः श्रीमुनिसुव्रतमुपास्य श्रीमदाम्रभटमुल्लाघत्वेन पट्टकुल्ये यथागतमागुः। श्रीमदुदयनचैत्ये शकुनिकाविहारे घटीगृहे राज्ञः कौङ्कणनृपतेः कलशत्रयं स्थानत्रये न्यास्थत्। * इति श्रीराजपितामहाम्रभटप्रबन्धः॥

२० अथान्यस्मिन्नवसरे कुमारपालनाम्ना नृपः पाण्डित्यलिप्सया कपर्दिमन्त्रिणोऽनुमतेन भोजनानन्तरं क्षणं केनापि विदुषा वाच्यमाने कामन्दकीयनीतिशास्त्रे—

१७) पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ॥

वाक्यमिदमाकर्ण्य नृपतेर्मघ औपम्या इति कुमारपालेनाभिहिते सर्वेष्वपि सामाजिकेषु न्युञ्छनानि कुर्वाणेषु तदा कपर्दिमन्त्रिणमवाङ्मुखं वीक्ष्य, एकान्ते नृपपृष्ठ एवमवादीत्। औपम्याशब्दे स्वामिना स्वयमुच्चरिते सर्वव्याकरणेष्वेतत्प्रयोगापेतेषु छन्दोनुवर्तिभिर्न्युञ्छनानि क्रिय-

१ उल्लाघ्य नीरोगं कृत्वा C २ एवं शकुनिकाविहारोद्धारे कौटिल्य व्ययितम् a * प्रबन्धोयं जिनप्रभसूरिकृततीर्थकल्पे तथा च प्रभावकचरिते श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धेऽपि वर्तते ३ का. नी. सर्ग १ श्लो १२ हितोपदेशे शार्ङ्गधरपद्धत्यां (१२८३) चापि दृश्यते ४ अपप्रयोगे A c D

माणे मम द्वेधाऽप्यङ्मुखत्वमुचितं । तथा वरमराजकं विश्वं न तु मूर्खो राजेति मतीपभूपालमण्डलेष्वपकीर्तिः प्रसरति । अतोऽस्मिन्नर्थे उपमेयं औपम्यं उपमेयाद्याः शब्दाः शुद्धाः । तद्वचनानन्तरं राज्ञा शब्दव्युत्पत्तिहेतवे पञ्चाशद्वर्षदेश्येन कस्याप्युपाध्यायस्य समीपे मातृकापाठप्रभृति शास्त्राण्यारभ्यैकेन वर्षेण वृत्तिकाव्यत्रयमधीतं विचारचतुर्मुखबिरुदमर्जितम् ॥* इति विचारचतुर्मुखश्रीकुमारपालाध्ययनप्रबन्धः ।

२१ तस्मिन्नप्यवसरे विश्वेश्वरनामा कविर्वाराणस्याः श्रीपत्तनमुपागतः श्रीहेमसूरीणां संसदि प्राप्तः । तत्र कुमारपाले नृपतौ विद्यमाने सः—

१८) *पातु वो हेमगोपालः कम्बलं दण्डमुद्वहन् ।

इति भणित्वा विलम्बमानो नृपेण सकोपं निरैक्ष्यत ।

षड्दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥

इत्युत्तरार्धपरितोषितसमाजलोकः श्रीरामचन्द्रादीनां समस्यां समर्पयामास ।

१९) व्यापिद्धा नयने मुखं च रुदती स्वे गर्हिते कन्यका
नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दृशौ ।
सर्वत्रापि च लक्ष्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरिय-
मित्थं मध्यगता सखीभिरभितो दृग्मीलनाकेलिषु ॥

व्यापिद्धा इति श्रीकपर्दिना महामात्येन पूरितायां समस्यायां पश्चात्कविः पञ्चाशत्सहस्रमूल्यं निजं ग्रैवेयकं श्रीकपर्दिनः कण्ठे श्रीभारत्याः पदमित्युच्चरन्निवेशयामास । अथ तद्वैदग्ध्यचमत्कृतेन नृपतिना स्वसन्निधौ स्थाप्यमानः ।

१ वृत्तिकाव्यानां B, C   * प्रबन्धोऽयं कुमारपालचरितेऽपि वर्तते २ कथमिति चेज्जिनमण्डनसूरिकृतकुमारपालचरित्रं द्रष्टव्यम् ।

* पद्यमिदं प्रभावकचरिते श्रीहेमचंद्रसूरिप्रबन्धे (३०४)

३ निरीक्षित. b ४ गोपुरे C ५ इदं चतुर्थं चरणं दृश्यते C D आदर्शयोः ।

२०) कथाशेषः कर्णोऽजनि जनकृशा काशिनगरी
सहर्षं हेमन्ते हरिहरिति हर्म्यीरहरयः।
सरस्वत्याश्लेषप्रवणलवणोदप्रणयिनि
प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः॥

इत्युक्त्वापृच्छ्यमानो नृपसत्कृतः स यथास्थानमगात्।

२२ कदाचिदेव श्रीकुमारपालविहारे नृपाहूताः प्रभवः श्रीकपर्दिना दत्तहस्तावलम्बा यावत्सोपानमारोहन्ति तावन्नर्तक्याः कञ्चुके गुणमाकृष्यमाणं विलोक्य श्रीकपर्दी—

२१) सोहग्गीउ सहि कञ्चुयउ जुत्त उत्ताणु करेइ।

एवमुक्त्वा यावद्विलम्बते।

पुट्ठिहिं पच्छइ तरुणीयणु जसु गुणगहणु करेइ॥

इति श्रीप्रभुपादैरुत्तरार्धमपूरि॥

२३ कदाचित्प्रत्यूषे कपर्दिमन्त्री प्रणामानन्तरं हस्ते किमेतदिति पृष्टः स प्राकृतभाषया हरडइ इति विज्ञपयामास। प्रभुभिरुक्तं किमपि? आहतप्रतिभतया, तद्वचनच्छलमाकलय्य कपर्दिनोक्तं, इदानीं न कुतोऽन्त्योऽप्याद्योऽभूत् मात्राधिकश्च। हर्षाश्रुपरिपूर्णदृशः प्रभवः श्रीरामचन्द्रप्रभृतिपण्डितानां पुरस्तात्तच्चातुरीं प्रशशंसुः। तैरज्ञाततत्त्वैः किमिति पृष्टो हरडइ इति शब्दच्छलेन हकारो रडइ। किमद्यापीत्यभिहितमात्रेण वचस्तत्त्वविदानेन नेदानीमुक्तं। यतः पुरा मातृकाशास्त्रे हकारः प्रान्ते पठ्यते अत एव ह रडइ साम्प्रतं स्वसन्नामनि प्रथमतया मात्राधिकश्च। इति हरडइ प्रबन्धः।

२४ कदाचित् केनापि पण्डितेनोर्वशीशब्दे शकारस्तालव्यो दन्त्यो वेति पृष्टे यावत्प्रभवः किंचित्समादिशन्ति तावत्, उरूँन् अश्नुते

१ उरूशेते a b H L M

उवेक्षीति पत्रकं लिखित्वा श्रीकपर्दिना प्रमोदरसङ्गे मुक्तं । तत्प्रामाण्याचाक्यमकारनिर्णयस्तदग्रे प्रभुभिरभिहित । इत्युवेक्षीशब्दप्रबन्धः ।

२५ अथान्यदा सपादलक्षीयराज्ञः कश्चित्सान्धिविग्रहिकः श्रीकुमारपालनृपते. सभायामुपेतो राज्ञा भवत्स्वामिनः कुशलमिति पृष्टः । स मिथ्याभिमानी पण्डितमानी च विश्वं लातीति विश्वलस्तस्य च को विजयसन्देहः । राज्ञा प्रेरितेन श्रीमता कपर्दिना मन्त्रिणा श्वलश्वल आशुगतौ इति धातोर्विरिव श्वलति नश्यतीति विश्वल. । इत्येवं प्रधानेन तन्नामदूषणं विज्ञप्त इति स राजा विग्रहराज इति नाम बभार । अपरस्मिन्वर्षे स एव प्रधानपुरुषः श्रीकुमारपालनृपते पुरो विग्रहराजनाम विज्ञपयन् मन्त्रिणा श्रीकपर्दिना विग्रो विगतनासिक एवं हराजौ रुद्रनारायणौ कृतौ, इति व्याख्यात । तदित्थमवगम्य तदनन्तरं स नृपः कपर्दिना नामखण्डनभीरुः कविबान्धव इति नाम बभार ॥

२६ अथान्यदा श्रीकुमारपालनृपपुरत. श्रीयोगशास्त्रव्याख्याने संजायमाने पञ्चदशकर्मादानेषु वाच्यमानेषु ।

दन्तकेशनखास्थित्वक्रोम्णां ग्रहणमाकरे ।

इति प्रभुकृते मूलपाठे प० उदयचन्द्रः रोम्णो ग्रहणमिति भूयो भूयो वाचयन् प्रभुभिर्विविभेदं पृष्टः स प्राणितूर्याङ्गानामिति व्याकरणसूत्रेण प्राण्यङ्गानां सिद्धमेकत्वमिति लक्षणविशेषं स विज्ञपयन् प्रभुभिः श्लाघितो राज्ञा*[?]*श्च । इति पं० उदयचन्द्रप्रबन्धः ।

२७ अथ कदाचित्स राजर्षिर्घृतपूरभोजनं कुर्वन् किञ्चिद्विचिन्त्य कृतसर्वाहारपरिहारं इति प्रभुं पप्रच्छ । यदस्माकं घृतपूराहारो युज्यते नवेति प्रभुभिरभिदधे । वणिग्ब्राह्मणयोर्युज्यते कृताभक्ष्यनियमस्य क्षत्रि-

१ विग्रहराज इति पश्चिमनृपतनाम a b H २ रोम्णां ग्रहणं P
३ मुख्यानेन श्लाघितः H ४ पविनीयूप इति H

यस्य तु न, तेन पिशिताहारस्यानुस्मरणं भवतीत्थमेवेति पृथ्वीपतिरभिधाय पूर्वभक्षितस्याभक्ष्यस्य प्रायश्चित्तं याचितवान्। द्वात्रिंशद्दशनसंख्यया द्वात्रिंशद्विहारान्कारयेति।

राज्ञा तथाकृते, प्रभुदत्ते लग्ने वटपद्रकाविजप्रासादे मूलनायकप्रतिष्ठां कारयितुं श्रीपत्तनमुपेयुषि कान्हनाम्नि व्यवहारिणि तन्नगरमुख्ये प्रासादे तद्विम्बं मुक्त्वा यावदुपहारान्गृहीत्वा स पुनरुपैति तावन्नृपतेरङ्गरक्षकैर्निरुद्धे द्वारि अन्तः प्रवेशमलभमानः कियति काले व्यतिक्रान्ते उत्थितैर्द्वारपालकैर्व्यतीते प्रतिष्ठाकाले स तत्र प्रविश्य प्रभोः पादमूले लगित्वा सोपालम्भं रुरोद। प्रभुभिरन्यथा दुरपनेयं तस्य दुःखमिति विमृश्य रङ्गमण्डपाद्बहिर्भूत्वा नक्षत्रचारेण स्वं लग्नमुदितं व्योम्नि विलोक्य घटिकासम्बन्धेन नैमित्तिकेन यस्मिँल्लग्ने बिम्बानि प्रतिष्ठापितानि तेषां वर्षत्रयमायुः सम्प्रतितने लग्ने तु प्रतिष्ठितमिदं चिरायुरिति प्रभुभिरादिष्टं। स तदेव प्रतिष्ठामकारयत्तत्प्रभूक्तं तथैव जज्ञे। इत्यभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तप्रबन्धः।

२८ प्रयापहृते धने पुरा कश्चिन्मूषको मृतस्तत्प्रायश्चित्ते राज्ञा याचिते तच्छ्रेयसे प्रभुभिस्तन्नामाङ्कितो विहारः कारितः। तथा च क्यापि व्यवहारिवध्वाऽज्ञातज्ञातिनामग्रामसम्बन्धया पथि दिनत्रयं बुभुक्षितो नृपतिः शालिकरम्बेन सुहितीकृतस्तत्कृतज्ञतया तत्पुण्याभिवृद्धये करम्बविहारं श्रीपत्तनेऽकारयत्।

२९ तथा यूकाविहारश्चैवं। सपादलक्षदेशे कश्चिदविवेकी धनी केशसम्मार्जनावसरे प्रियार्पितां यूकां करतले संगृह्य पीडाकारिणीं तां तर्जयंश्चिरेण मृदित्वा व्यापादयामास। सन्निहितेनामारिकारिपञ्चकुलेन स श्रीमदणहिल्लपुरे समानीय नृपाय निवेदितः। तदनु प्रभूणामादेशा-

१ दन्तसंख्यया एकस्मिन्निदग्रन्थे a b २प्रतिष्ठोत्सवे a ३ कूटपटिका D

षड्ण्डपदे तस्य सर्वस्वेन तत्रैव यूकाविहारः कारितः । इति यूका-विहारप्रबन्धः ।

३० अथ स्तम्भतीर्थे सामान्ये सालिगवसहिकाप्रासादे यत्र प्रभूणां दीक्षाक्षणो बभूव रत्नमयबिम्बालङ्कृतस्तत्र निरुपमो जीर्णोद्धारः कारितः । इति प्रभुदीक्षावसहिकाया उद्धारप्रबन्धः ।[1]

३१ अथ श्रीसोमेश्वरपत्तने कुमारविहारप्रासादे बृहस्पतिनामा गण्डः कामर्ष्यरतिं[2] कुर्वाणः प्रभोरप्रसादाद्भ्रष्टप्रतिष्ठः श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्य षोडावश्यके प्रौढिं प्राप्य प्रभून् सिषेवे । कदाचिच्चातुर्मासिकपारणके प्रभूणां पादयोर्द्वादशावर्तवन्दनादनु—

२२) चतुर्मासी[3] यावत्तव पदयुगं नाथ निकषा
कषायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
इदानीमुद्भिद्यन्निजचरणनिर्लोठितकले-
र्जलक्लिन्नैरन्नैर्मुनितिलकवृत्तिर्भवतु मे ॥

इति विज्ञपयंस्तत्कालागतेन राज्ञा प्रसन्नात्प्रभून्विमृश्य स पुनरेव तत्पददानपात्रीकृतः । इति बृहस्पतिगण्डस्य पुनः पददानप्रबन्धः ।

३२ अथान्यदा सर्वावसरस्थितेन राज्ञालिगनामा वृद्धः प्रधानपुरुष इत्यपृच्छ्यत । यदहं श्रीसिद्धनृपतेर्हीनः समानोऽधिको वा । तेन चाऽच्छलप्रार्थनापूर्वं श्रीसिद्धनृपतेः षण्णवतिर्गुणा द्वौ दोषौ । स्वामि-नस्तु द्वौ गुणौ तत्संख्या एव दोषा इति तद्वाक्यादनु दोषमये आत्मनि विरागं दधानो यावच्छुरिकां चक्षुषि क्षिपति तावदाशयविदा तेनेति व्यज्ञपि । श्रीसिद्धनृपतेः षण्णवतिर्गुणाः संग्रामासुभटतासीलम्पटता-

1 इति सालगवसहिउद्धारप्रबन्धः H 2 कामपि रतिं c जैनधर्मे काम-घ्यरतिं L 3 चतुर्मासीमासीद् a 4 कवे o d 5 भटनवतिः H

दोषाभ्यां तिरोहिताः। कार्पण्यादयो भवद्दोषाः समरशूरतापरनारीसहो-दरतागुणाभ्यामपह्नुता इति तद्वचसा स पृथ्वीनाथः स्वस्थावस्थस्तस्थौ।
इत्यालिगप्रबन्धः।

३३ अथ पुरा श्रीसिद्धराजराज्ये पाण्डित्ये स्पर्धमानो वामराशि-नामा विप्रः प्रभूणां प्रतिष्ठानिष्ठामसहिष्णुः।

२३) यूकालक्षशतावलीवलवलल्लोलोलसत्कम्बलो
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद्दुर्गन्धरुद्धाननः।
नासावंशविरोधनाद्गिणिगिणित्वादप्रतिष्ठास्थितिः
सोऽयं हेमडसेवड. पिलपिलत्खलिः समागच्छति॥

इति तदीयममन्दं निन्दास्पदं वचनमाकर्ण्यान्तर्भूतामर्षवचर्जनापरं वचः प्रभुभिरभिहितं पण्डित विशेषणं पूर्वमिति भवता किं नाधीतमतो-ऽतः परं सेवडहेमड इत्यभिधेयमिति, सेवकैः कुन्तपश्चाद्भागेनाहत्य मुक्तः। श्रीकुमारपालनृपते राज्येऽशस्त्रो वध इति तद्वृत्तिच्छेदः का-रितः। स ततः परं कणभिक्षया प्राणाधारं कुर्वाणः प्रभूणां पौषधशा-लायाः पुरतः स्थितः। आनादिभूपतितपस्विभिरधीयमानयोगशास्त्रमा-कर्ण्याऽशठत्वेदमपाठीत्—

२४) आतङ्ककारणमकारणदारुणानां
वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि येषाम्।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां
श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते॥

इति तद्वचसाऽमृतधारासारेण निर्वाणपूर्वोपतापास्तस्मै द्विगुणां वृत्तिं प्रसादीकृतवन्तः। इति वामराशिप्रबन्धः।

३४ अथ कदाचिच्चारणौ द्वौ सुराष्ट्रमण्डलनिलयौ दूहाविद्यया स्प-

१ तिष्ठपत. ० २ गिणिगिणी L ३ वक्त्रेण ०

धर्मानौ श्रीहेमाचार्येण यो व्याख्यायते सोऽपरस्य हीनोपक्षयं ददातीति प्रतिज्ञाय श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्तः तदैकेन प्रभुसमागतेन ।

२५) *लच्छिवाणिमुहकाणि एयई भागी मुह मरउं ।
हेमसूरिअच्छीणि जे ईसरते ते पण्डिया ॥

इत्युक्तश्राम्यर्णे स्थिते तस्मिन् श्रीकुमारपालविहारे आरात्रिकावसरानन्तरं प्रणामपरो नृपः प्रभुणा दत्तपृष्ठिहस्तः क्षणं यावत्तिष्ठति । अत्रान्तरे प्रविश्य द्वितीयश्चारणः ।

२६) *हेम तुहाला कर मरउं जांह अच्चब्भुरिद्धि ।
जेचं पह हिठा मुहा तांह उम्हरी सिद्धि ॥

इत्यनुच्छिष्टेन तद्वचसान्तश्चमत्कृतो नृपतिरेतदेव भूयोभूयः पाठयामास । ततस्त्रिःकृत्यः पठिते किं पठिते लक्षं दास्यसीति विज्ञप्तस्तस्मै त्रिलक्षं दापयामास । इति सौराष्ट्रचारणयोः प्रबन्धः ।

३९. कदाचिच्छ्रीकुमारपालनृपतिः श्रीसंघाधिपतीभूय तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सञ्जाते सति देशान्तरायातयुगलिकया त्वां प्रति डाहलदेशीयकर्णनृपतिरुपैतीति विज्ञप्तः स्वेदबिन्दुतिलकितललाटं वधानो मन्त्रिवाग्भटेन साकं साध्वसध्वस्तसंघाधिपत्यमनोरथः प्रभुपादान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन्नृपतेः समुपस्थिते महाभये किञ्चिदवधार्य द्वादशे यामे भवतो निर्वृतिर्भविष्यतीत्यादिश्य विसृष्टो नृपः किंकर्तव्यतामूढो यावदास्ते तावन्निर्णीतवेलायां समागतयुगलिकया श्रीकर्णो दिवं गत इति विज्ञप्तो नृपेण ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति पृष्टौ तावूचतुः । कुम्भिकुम्भस्थः श्रीकर्णः प्रयाणं निशि कुर्वन्निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्णशृङ्खलेन प्रविष्टन्यग्रोध-

---

१ पयइ H c २ मरउ b ३ सूरिका छाणि c ४ जिंह अच्चुपुयरिद्धि c D ५ जे चंपहहिठा मुहा तीह उवहरी सिद्धी c D ६ त्रि.पठिते c D

पादपेनोल्लम्बितः पञ्चतामधिगतवान् । तस्य संस्कारानन्तरमावां प्रचलिताविति ताभ्यां विज्ञप्ते तत्कालं पौषधवेश्मनि समागतो नृपः प्रशंसापरः कथं कथमित्यपवार्य द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं समस्तसंघेन च प्रभुणा द्विधोपदिश्यमानवर्त्मा धुन्धुकनगरे प्राप्तः प्रभूणां जन्मगृहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणझोलिकाविहारे प्रभावनां विधित्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातिनामुपसर्गमुदितं वीक्ष्य तान्विपयताडितान्कुर्वन् श्रीशत्रुंजयतीर्थमाराधयन् ।

३६ दुक्खक्खउं कम्मक्खउं इति प्रणिधानदण्डकमुच्चरन् देवस्य पार्श्वे विविधप्रार्थनावसरे ।

२७) इक्कह फुल्लह माटि देअइ सामी सिद्धिसुहु ।
तिणिसिंउं केही साटी भोलिम जिणवरह ॥

इति चारणमुच्चरन्तं निशम्य नवकृत्वः पठितेन नवसहस्रांस्तस्मै नृपो ददौ । तदनन्तरमुज्जयन्तसन्निधौ गते तस्मिन्नकस्मादेव पर्वतकम्पे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः । इयं छत्रशिला युगपदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतोरुपरि निपतिष्यतीति वृद्धपरम्परा, तदावां पुण्यवन्तौ यदियं गीः[4] सत्या भवति तदा लोकापवादः, नृपतिरेव देवं नमस्करोतु न वयमित्युक्ते, नृपतिनोपरुध्य प्रभव एव संघेन सह प्रहिताः स्वयं छत्रशिलाभोगं परिहृत्य परस्मिन्जीर्णप्राकारपक्षे नव्यपद्याकरणाय श्रीवाग्भटदेव आदिष्टः पद्यायाः पक्षद्वये व्ययीकृतास्त्रिषष्टिलक्षाः । इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ।*

१ देवइ सिद्धि सुहु केहि साटि कहि रेभोलिम c D २ सउं c ३ वृद्धपरम्परया P ४ गीरसत्या सत्या P ५ छत्रशिला B * कृष्णर्षीयजयसिंहसूरिविरचिते कुमारपालचरिते नवमसर्गे वर्णितोयं प्रबंधः

३७ कदाचित्पृथिव्यामानृण्याय नृपतिना स्वर्णसिद्धये श्रीहेमचन्द्राणामुपदेशाद्गुरव श्रीसंघनृपतिविज्ञप्तिकाभ्यामाकारितास्तीव्रव्रतपरायणा महत्संघकार्यं विमृश्य विधिविहारक्रमेण पथि केनाप्यलक्ष्यमाणा निजामेव पौषधशालामागता । राजा तु प्रत्युद्गमादिसामग्रीं कुर्वन् प्रभुज्ञापितस्तत्राययौ । अथ गुरौ नृपतिप्रमुखै समस्तश्रावकयुतैः प्रभुभिर्द्वादशावर्तवन्दनावन्दिते वन्दनान्ते तौ श्रुततदुपदेशानन्तरं गुरुभिःपृष्टे संघकार्ये सभां विसृज्य जवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्रनृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धेर्याचनां चक्राते । मम बाल्ये वर्तमानस्य ताम्रखण्डः काष्ठभारवाहिकातो याचितवल्लीरसेनाभ्यक्तो युष्मदादेशाद्वह्निसंयोगात्सुवर्णीबभूव । तस्या वल्लेर्नामसकेतादिरादिश्यतामिति, श्रीहेमाचार्ये उक्तवति कोपाटोपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य न योग्योऽसीति । अग्रे मुद्गरसप्रायदत्तविद्यया त्वमजीर्णभाक् कथमिमां विद्यां मोदकप्रायां तव मन्दाग्नेर्ददामीति तं निषिध्य नृपं प्रति पूतद्भाग्यं भवतो नास्ति येन जगदानृण्यकारिणी हेमनिष्पत्तिविद्या तव सिध्येति । अपि च मारिनिवारणजिनमण्डितपृथ्वीकरणादिभिः पुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसीत्यादिश्य तथैव विहारक्रमं कृतवन्त ॥ * [एकदा पृष्टे राज्ञा पूर्वभवस्वरूपं तत्सर्वं कथितं प्रभुभिरिति ।]

३८ अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सज्जीकृते सैन्ये श्रीवाग्भटस्यानुजन्मा चाहडनामा मन्त्री दानशौण्डतया दूषितोऽपि भृशमनुशिक्ष्य नृपतिना सेनापतिश्चक्रे । तेन प्रयाणद्वितयानन्तरमस्तोकमर्थिलोकं मिलितमालोक्य कोशाधिपालक्षद्रव्ये याचिते, नृपादेशात्तस्मिन्न ददाने अथ तं कशाप्रहारेणाहत्य स सेनापतिस्तं कटकान्निरवासयत् । स्वयं तु यदृच्छया दाने प्रीणितार्थिलोकश्चतुर्दशशतसंख्यासु करभीष्वारोपित-

* कोष्ठकान्तर्गत वचनमिद a H L M आदर्शेषु नास्ति परन्तु मुद्रितपुस्तके वर्तते प्रसगस्तु चतुर्विंशतिप्रबन्धे वर्णित

द्विगुणैः सुभटैः समं चरन्मितैः प्रयाणैर्बम्बेरानगरे प्राकारं वेष्टयामास । अथ तस्यां निशि सप्तशतीकन्यानां विवाहः प्रारब्धोऽस्तीति नगरलोकात् श्रुत्वा तद्विवाहार्थं तथैव निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरावर्तं चकार । तत्राधिगतं स्वर्णकोटीसप्तकं तथैकादशसहस्राणि वडवानामिति संपत्तिगर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवत्तरैश्चरैर्नृपं प्रति प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देशे श्रीकुमारपालनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य व्याघुटितः, श्रीपत्तनं प्रविश्य राजसौधमधिगम्य नृपं प्रणनाम । नृपस्तदुचितालापावसरे तद्गुणरञ्जितोऽप्येवमवादीत् । तव स्थूललक्ष्यतैव महद्दूषणं । (वाहानीकयो.साधनादौ ,साधीयान् नेदीयान्प्रयोगनिष्पत्तिरक्षामन्त्रो नो चेच्चक्षुर्दोषेणोर्द्ध्व एव विदीर्यसे) यं व्ययं भवान्कुरुते तादृशं कर्तुमप्यहं न प्रभूष्णुः। स इति श्रुतनृपादेशान्नृपं प्रति "तथ्यमेव तदादिष्टं देवेन" एवंविधं व्ययं कर्तुं प्रभुर्न प्रभवति । यतः स्वामी परंपरया न नृपतेः सुतः । अहं तु नृपपुत्रोऽतो मयैव द्रव्यव्यय. साधीयान्क्रियते* । तेनेति विज्ञप्ते नृपतिस्तोषं करोतु रोषं वा निकषः निकषा काञ्चनश्रियमासादयतीत्यनर्घ्यतां लभमानो नृपतिविसृष्टः स्वं पदं प्रपेदे । इति राजघरट्टचाहडप्रबन्धः ॥

३९ अथ तस्य कनीयान्भ्राता सोलाकनामा मण्डलीकः सत्रागारबिरुदं बभार ।

४० अथ कदाचिदानाकनामा मातृष्वस्रीयस्तत्सेवागुणतुष्टेन राज्ञा दत्तसामन्तपदोऽपि तथैव सेवमानः। कदापि मध्यन्दिनावसरे चन्द्रशालापर्यङ्कस्थितस्य नृपतेः पुरो निविष्टः सहसा कमपि प्रेष्यं तत्र प्राप्तं

१ मत्वा P H २ b c D आदर्शेषु कोष्ठकान्तर्गता पङ्क्तिर्नास्ति ३ कर्तुं क्षमते c
* यतोऽहं स्वामिबलेन व्ययं करोमि । स्वामी तु कस्य बलेनातो मयैव द्रव्यव्ययः, साधीयान् क्रियते इति वदन् प्रमुदितेन राज्ञा सत्कृतो राजघरट्टेत्यनर्घ्यतां लभमानो राजघरट्टबिरुदं लब्ध्वा । इति जिनमण्डनोपाध्यायकृतकुमारपालप्रबन्धे प. ६४
४ रोषं वा निकषा A ५ चाहड A ६ तथा A

प्रेक्ष्य कोऽयमिति पृष्टे नृपतिना श्रीमदानाकः स्वं कर्मकरमुपलक्ष्य तत्सङ्केतान्निकेतनान्निर्गत्य सकौशलं पृष्टः पुत्रजन्मवर्धापनिकां प्रार्थयामास । ओमिति तया वार्तया तु दिनकरप्रभयेव विकसितवदनारविन्दः तं विसृज्य स्वं पदमुपेतः । राज्ञा किमेतदिति पृष्टस्तेन स्वामिनः पुत्रोत्पत्तिरिति विज्ञप्ते, वसुधाधवः स्वगतं किञ्चिदवधार्य तं प्रति प्रकाशं प्राह । यज्जन्म निवेदयितुमयं कर्मकरो येनिभिरस्खलित एवेमां भुवमाप तावता 'पुण्योपचयेनायं गूर्जरदेशे नृपो भावी परमस्मिन्पुरे धवलगृहे च न । यतोऽतः स्थानादुत्थापितस्य तवाग्रे सुतोत्पत्तिर्निवेदिता । ततो हेतोर्नास्मिन्नगरेश्वरस्त्वमिति विचारचतुर्मुखेन श्रीकुमारपालदेवेन निर्णीतम् । इति लवणप्रसादप्रबन्धः ॥

४१)२८) आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-*
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसृमरां मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभांश्चतुर्दशशतीसंख्यान्विहारांस्तथा
कृत्वा निर्मितवान्कुमारनृपतिर्जैनो निजैनोव्ययम् ॥

अथ प्रभोः कदाचित्कच्छराजलक्षराजमातुर्महासत्या' शापाच्छ्रीमूलराजान्वयानां लूतारोगः संक्रामतीति' सम्बन्धात्तु गृहिधर्मप्रतिपत्त्यवसरे प्रभोरुद्धणितराज्यभारे श्रीकुमारपाले तच्छिद्रेण तान्प्रविश्य लूताव्याधिर्बाधामधात् । तद्दुःखदुःखिते सराजलोके राज्ञि प्रणिधानान्निजमायुः सबलं वीक्ष्याऽष्टाङ्गयोगाभ्यासेन प्रभवस्तं लीलयोन्मूलितवन्त.× ।

१ वायमाप P २ तस्मिन्नगरे नरेश्वरस्त्वं C

* कर्णाटे १ गूर्जरे २ लाटे ३ सौराष्ट्रे ४ कच्छ ५ सैन्धवे ६ ।
उच्चाया ७ चैव भम्भेर्यां ८ मारवे ९ मालवे १० तथा ॥ १
कौङ्कणे च ११ महाराष्ट्रे १२ कीरे १३ जालन्धरे १४ पुन ।
सपादलक्षे १५ मेवाडे १६ दीपा १७ भीराभ्ययोरपि १८॥२
इति जिनमण्डनोपाध्यायकृतकुमारपालप्रबन्धे पत्र ५७

३ राजन्यानां A C H ४ भीति स व्याधि. कुमारपाले बाधामधात् P

× तयातनाबाधितमूर्तिरस्वैः पप्रच्छ सूरिं गदशान्तिहेतुम् ।
आयुर्बलं श्रीकुमरस्य वीक्ष्य ते दक्षमुख्या अवदन्निमं द्य ॥

४२ कदापि कदलीपत्राधिरूढं कमपि योगिनमालोक्य विस्मिताय नृपतये आसनबन्धेन चतुरङ्गुलमूलभूमित्यागाद्ब्रह्मरन्ध्रेण निर्यत्तेजःपुञ्जं प्रभवो दर्शयामासुः ।

अथ चतुरशीतिवर्षप्रमाणायुःपर्यन्ते निजमवसानदिनमवबोध्या-न्त्याराधनक्रियायामनशनपूर्वमारब्धायां तदतितरलिताय नृपतये षण्मा-सीशेषमायुरास्ते संतत्यभावाद्विद्यमान एव निजामुत्तरक्रियां कुर्या इत्य-नुशिक्ष्य दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः । तदनन्तरं प्रभोः संस्का-रादनु तद्भस्म पवित्रमिति राज्ञा तिलकव्याजेन नमश्चक्रे । ततः समस्त-सामन्तैस्तदनु नगरलोकैस्तत्रत्यमृत्स्नायां गृह्यमाणायां तत्र हेमखण्ड इत्यद्यापि प्रसिद्धिः ।

४३ अथ राजा बाष्पाविललोचनः प्रभुशोकविक्लवमना[1] सचिवैर्वि-ज्ञप्त इदमचादीत् । स्वपुण्यार्जितोत्तमलोकात् प्रभून्न शोचामि किं तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यं सर्वथा परिहार्यं राजपिण्डदोषदूषितं, यन्मदीयमुद-

निवेशयतेऽन्यो यदि कोपि राज्ये हित्वामयस्त्वां समयं प्रयाति ॥
उवाच चातुर्यनिधिर्नरेशो निहन्म्यहं किं निजजीवितार्थे ।
पराक्रमन्यं परमार्थविज्ञ गिरं सुधासारसमा निपीय ॥
दयानिरस्ता भवदर्थतोऽस्ति निविश्य राज्ये स्वयमेव तु त्वम् ।
ततो हरिष्यामि नरेश्वराहं भवोपदुःखैश्चकितो नरेन्द्र ॥
को देवभृत्यं पितुमन्ददेहोऽश्चिन्तामणिं काचकृते निहन्ति ।
रोगं निहन्तुं मम शक्तिरस्ति साक्षान्तरं योगबलेन राजन् ।
तव कुमारो महता मदेन न्यवीविशत्सूरिवरं स्वराज्ये ।
हित्वा कुमारं परिभुक्तराज्यं क्षणामय सूरिशरीरमाप ॥
रोगं हन्तुं निश्चलाङ्गः स योगी प्राणायाम पूरकाख्यं वितेने ।
ऊर्ध्वं नीते, सूर्यबिम्बे समन्ताच्चन्द्रस्तापाद्द्राग् सुधाभिर्ववर्ष ॥
स्थिरं ताभि सर्वरोगापहाभिर्नैरोगादङ्गं चक्रमासीदमुष्य ।
इति चारित्रसुन्दरगणिकृतकुमारपालचरितस्य दशमसर्गस्य प्रथमवर्गे प. ३४

1 विश्लथमनाः P

कमपि जगद्गुरोरङ्के न लब्धं तदेव शोचामीति मधुगुणानां स्मारं स्मारं सुचिरं विलप्य प्रभूदिते दिने तदुपदिष्टविधिना समाधिमरणेन नृपः स्वर्लोकमलंचकार ॥ सं० ११९९ पूर्ववर्ष ३१ श्रीकुमारपालदेवेन राज्यं कृतं ।

४४ सं० १२३० वर्षेऽजयदेवोऽभिषिक्तः । अस्मिन्पूर्वजमासादान् विध्वंसयति सीलंनामा कौतुकी नृपपुरः प्रारब्धेऽवसरे कृतककामपट्टुवां मायया निर्माय तत्र स्वकल्पितं देवकुलपञ्चकं पुत्रेभ्यः समर्प्य ममानन्तरं भवत्यतिशयेनाराधनीयमित्यनुशिक्ष्यान्त्यावस्थायां यावदास्ते तावत्तेन लघुपुत्रेण तच्चूर्णं चूर्णितमाकर्ण्य रे श्रीमदजयदेवेनापि पितुः परलोकानन्तरं तद्धर्मस्थानानि विध्वंसितानि त्वं त्वयापि मयि विद्यमानेऽपि चूर्णयन्नधमतमोऽसीति तदालापेन सत्रपस्तस्मादसमञ्जसाद्विरराम ।

४५ तदनु श्रीअजयदेवेन श्रीकपर्दिमन्त्री महामात्यपदं दातुमत्यर्थमभ्यर्थितः प्रातः शकुनान्यवलोक्य तदनुमत्या प्रभोरादेशमाचरिष्यामीत्यभिधाय शकुनगृहं गतस्ततः सविधिं दुर्गादेव्याः शकुनं याचितमवाप्य तच्छकुनं पुष्पाक्षतादिभिरभ्यर्च्य कृतकृत्यं मन्यमानः पुरगोपुरान्तः प्राप्तो नदन्तं वृषभमीशानदिग्भागे विलोक्यातिशयस्मेरमनाः स्वं निवासमासाद्य भोजनानन्तरं मरुवृद्धेन यामिकेन शकुनस्वरूपं पृष्टः श्रीकपर्दी तदग्रे तत्स्वरूपमादिश्य तांस्तुष्टाव । ततो मरुवृद्धः—

२९) नद्युत्तारेऽध्ववैषम्ये तथा सन्निहिते भये ।
नारीकार्ये रणे व्याधौ विपरीतो प्रशस्यते ॥

इति प्रामाण्याद्भवानासन्नव्यसनतया मतिभ्रंशात्प्रतिकूलमप्यनुकूलं मनुते । यस्त्वया वृषभः शुभः परिकल्पितः सोऽपि भवद्व्यापत्त्या शिवस्याभ्युदयं पश्यंस्त्वद्वाहनोक्षो जगर्जेति तदुक्तिमवमन्यमाने तस्मिन्नापृच्छ्य

१ सीलण नामा H　२ कृतकृत्यमानी a H　३ विपरीतः C　४ मनुषे a H　५ तद्वाहात वृक्षा P

तीर्थान्यवगाढुं गते, स नृपतिना प्रसादीकृतां मुद्रामासाद्य महता महेन समधिगतनिजसौधे विश्रम्य निशि नृपतिना विधृतः समानमति-द्वैरभिभवितुमारब्धः।

२०) जो करिवराण कुम्भे पायं दाऊण भुत्तिए दलइ।
सो सीहो विहिवसई जम्बूयपरिपिल्लणं सहइ॥

इत्यादि विमृशन्कटाहिकायां प्रक्षेपकाले।

२१) अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विश्राणिताः कोटयो
वादेषु प्रतिवादिनां विनिहिताः शास्त्रार्थगर्भा गिरः।
उत्खातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः शारैरिव क्रीडितं
कर्तव्यं कृतमर्थिता यदि विधेस्तत्रापि सज्जा वयम्॥

स सुधीरित्यन्त्यकाव्यमधीयंस्तथैव व्यापादयांचक्रे। इति श्री कप-र्दिप्रबन्धः॥

४६ अथ श्रीप्रबन्धशतकर्ता रामचन्द्रस्तु तेन भूपापसदेन तप्त-ताम्रपट्टिकायां निवेश्यमानः।

२२) महिवीढह सचराचरह जिण सिरि दिह्ला पाय।
तसु अत्थमणु दिणेसरहं होउत होईं चिराये॥

इत्युदीर्य दशनाग्रेण रसनां छिन्दन् विपन्न एव व्यापादयांचक्रे। इति रामचन्द्रप्रबन्धः।

४७ अथ राजपितामहः श्रीमानाम्रभटस्तत्तेजोऽसहिष्णुभिः साम-न्तैस्तैः समं तदालब्धावसरैः प्रणामं कारयद्भिराक्षिप्त एवमवादीत्। देवबुद्ध्या श्रीवीतरागस्य, गुरुबुद्ध्या श्रीहेमचन्द्रर्षेः, स्वामिबुद्ध्या कुमा-रपालस्यैव मे नमस्कारोऽस्मिन् जन्मनीति जैनधर्मवासितसप्तधातुना तेने-

१ तदर्थान P २ भिणिसिरि दिह्ला a ३ दिणसरसु c d ४ होउ होउ c d
५ चिराउ a b

त्यभिहिते रुष्टो राजा । युद्धसज्जो भवेति तद्गिरमाकर्ण्य श्रीजैनबिम्बं समभ्यर्च्याऽनशनं प्रपद्याङ्गीकृतसंग्रामदीक्षो निजसौधाद्राज्ञः परिग्रहं निजभटव्रातेन तृणनिकरमिव विकरन् घटिकागृहे प्राप्तस्तेषां मलीमसानां सङ्गजनितं कश्मलं धारातीर्थे प्रक्षाल्य तत्कौतुकालोकनागताभिरप्सरोभिरहंपूर्विकया व्रियमाणो देवभूयं जगाम ॥

३३) वरं भट्टैर्भाव्यं वरमपि च खिङ्गैर्धनकृते
वरं वेश्याचार्यैर्वरमपि महाकूटनिपुणैः ।
दिवं याते दैवादुदयनसुते दानजलधौ
न विद्वद्भिर्भाव्यं कथमपि बुधैर्भूमिवलये ॥

३४) त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमश्नुते* ॥

४८ इति पुरोक्तप्रामाण्यात्स कुपतिर्वयजल्लदेवनामा प्रतीहारेण क्षुरिकया हतो धर्मस्थानपातनपातकी कृमिभिर्भक्ष्यमाणः प्रत्यहं नरकमनुभूय परोक्षतां प्रपेदे । सं० १२३० पूर्वमजयदेवेन वर्ष ३ राज्यं कृतम् ॥

४९ सं० १२३३ पूर्ववर्ष २ बालमूलराजेन राज्यं कृतमस्य मात्रा नाइकिदेव्या परमर्दिभूपसुतयोत्सङ्गे शिशुं निधाय गाडरारघट्टनामनि घाटे संग्रामं कुर्वत्या म्लेच्छराजा तत्सत्त्वादकालागतजलदपटलसाहाय्येन विजिग्ये ॥

५० सं०, १२३५ पूर्ववर्ष ६३ श्रीभीमदेवेन राज्यं कृतमस्मिन् राज्ञि राज्यं कुर्वाणे श्रीसोहडनामा मालवभूपतिर्गूर्जरदेशविध्वंसनाय सीमान्तमागतस्तत्प्रधानेन सम्मुखं गत्वेत्यवादि—

प्रतापो राजमार्तण्ड पूर्वस्यामेव राजते ।
स एव विलयं याति पश्चिमाशावलम्बिनः ॥

---

* हितोपदेशे दृश्यते पद्यमिदम् १ प्रमाणो B L'

इति विरुद्धां तद्गिरमाकर्ण्य स पश्चान्निववृते । तदनु तत्पुत्रेण श्रीमदर्जुनदेवनाम्ना गूर्जरदेशभङ्गोऽप्यकारि ।

५१ श्रीमद्भीमदेवराज्यचिन्ताकारी व्याघ्रपल्लीसङ्केतप्रसिद्धः श्रीमदार्णोराजनन्दनः श्रीलवणप्रसादश्चिरं राज्यं चकार । तत्सुतः साम्राज्यभारधवलः श्रीवीरधवलस्तन्माता मदनराज्ञी देवराजनाम्नो भोगिनीपतेः पट्टकिलस्य भगिन्यां विपन्नायां तस्य बहुतरमनिर्वहमाणमायद्वारं निशम्य तन्निर्वहणाय लवणप्रसादाभिधपतिमापृच्छ्य शिशुना वीरधवलेन समं तत्र गता सती तेन स्पृहणीयगुणाकृतिरिति गृहिणीचक्रे । श्रीलवणस्तद्वृत्तान्तं सम्यगवगम्य तं व्यापादयितुं निशि तद्गृहे प्रविष्टो निभृतीभूय स यावदवसरं निरीक्षते, तावत्स भोजनायोपविशन् वीरधवल विना नाश्नामीति भूयो भूयो व्याहृत्य निर्बन्धात्समानीयैकस्मिन्नेव स्थालेऽश्नन्नकस्मादुपतितं शरीरिणं कृतान्तमिव स्वान्तकमालोक्य श्यामलास्यो मा भैषीरिति तेनोचे । यदहं त्वामेव हन्तुमागतः परमस्मिन्नन्दने वीरधवले वात्सल्यं साक्षाच्चक्षुषा निरीक्ष्य तदाग्रहान्निवृत्तोऽस्मीत्युक्त्वा तेन सत्कृतो यथागतं जगाम । वीरधवलस्यापरपितृकाः राष्ट्रकूटान्वयाः साङ्गणचामुण्डराजादयो वीरैंजनत्वेन भुवनतलमतीता । अथ स वीरधवलक्षत्रिय उन्मीलितकिञ्चिच्चेतनस्तस्माद्वृत्तान्तात्प्रमाणस्तद्गृहं स्यक्त्वा निजमेव जनकं सिषेवे ।

५२ सत्त्वौदार्यगाम्भीर्यस्थैर्यनयविनयौचित्यदयादानदाक्षिण्यादिगुणशाली शालीनतया कण्टकग्रस्तां कामपि भुवमाक्रम्य पित्रापि कियत्कृतजनपदप्रसादो द्विजन्मना चाहडनाम्ना सचिवेन चिन्त्यमानराज्यभारः प्राग्वाटवंशमुक्तामणिना पुरा श्रीमत्पत्तनवास्तव्येन तत्काले तत्रायाततेज पालमन्त्रिणा सह सौहार्दमुपेदे ।

१ आयद्वार P २ दपितं P ३ अपरमातृकाः a P ४ वीरवतेन H
५ कटकग्रस्ता H

५३ मन्त्रिणस्तु जन्मवार्ता चैवं । कदाचिच्छीमत्पत्तने भट्टारक-श्रीहरिभद्रसूरिभिर्व्याख्यानावसरे कुमारदेव्यभिधाना काचिद्विधवातीव रूपवती मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्यमाणा तत्र स्थितस्याशराजमन्त्रिणश्चित्तमाचकर्ष । तद्विसर्जनानन्तरं मन्त्रिणानुयुक्ता गुरव इष्टदेवतादेशादमुष्याः कुक्षौ सूर्याचन्द्रमसोर्भाविनमवतारं पश्यामः, तत्सामुद्रिकानि भूयो भूयो विलोकितवन्त इति प्रमोर्विज्ञाततत्त्वः स तामपहृत्य निजां प्रेयसीं कृतवान् । क्रमात्तस्या उदरेऽवतीर्णौ तावेव ज्योतिष्केन्द्राविव वस्तुपाल-तेजःपालाभिधानौ सचिवावभूतां ।

५४ अथान्यदा श्रीवीरधवलदेवेन निजव्यापारभारायाभ्यर्थ्यमानः प्राक् स्वसौधे तं सपत्नीकं भोजयित्वानुपमा राजपत्न्यै श्रीजयतलदेव्यै निजं कर्पूरमयताडङ्कयुग्मं कर्पूरमयं मुक्ताभिःसुवर्णमयमण्यन्तरिताभिर्निष्प-न्नमेकावलीहारं सा प्राभृतीचकार, मन्त्रिणः प्राभृतमुपढौकितं निषिध्य निजं व्यापारं समार्पयत् । यत्त्वेदानीं वर्तमानं वित्तं तत्ते कुपितोऽपि प्रतीतिपूर्वं पुनरेवं ददामीति, अक्षरपत्रान्तरस्थबन्धपूर्वकं श्रीतेजःपालाय व्यापारसम्बन्धिनं पञ्चाङ्गप्रसादं ददौ ।

३४) अकरात्कुरुते कोशमवधाद्देशरक्षणम् ।
देशवृद्धिमयुद्धाच्च स मन्त्री बुद्धिमांश्च सः ॥

निखिलनीतिशास्त्रोपनिषन्निपुणधीः स्वस्वामिनं वर्धयन् भानूदये काल-पूजया विधिवच्छ्रीजिनमर्चित्वा गुरूणां चन्दनकर्पूरपूजानन्तरं द्वाद-शावर्तवन्दनदानादनु यथावसरप्रत्याख्यानपूर्वमपूर्वमेकैकं श्लोकं गुरोर-ध्येति । मन्त्रावसरानन्तरं सघस्करसवतीपाकभोजनानन्तरं, मूञ्जालनामा महोपासकस्तदङ्गलेखकोऽवसरे रहसि पप्रच्छ । स्वामिनाहर्मुखे शीताव-

१ समर्पयन् H C २ यत्तावकादीना b यत्वमेदानीं P ३ पुनरेवाददामि P
४ पत्रान्तरसम्बन्ध P ५ सूरि C ६ चन्दन P

माहार्यते किं वा सवस्कमिति पृच्छन्तं प्रामेयं द्वेधा त्रेधाऽवधीर्य कदाचित्क्रोधान्मन्त्रिणा पशुपाल इत्याक्षिप्तः । स धृतधैर्यः उभयोः कश्चिदेकतरः स्यादित्यभिहिते सद्वचश्चातुरीचमत्कृतचित्तोऽनधिगतमवतुपदेशाध्वनिरहं, तद्विज्ञ यथास्थितं विज्ञप्यतामित्यादिष्टः स वाग्मी प्रोवाच । यां रसवतीमतीव रसप्लुतां सवस्कां प्रभुरभ्यवहरति तां प्राग्पुण्यरूपां जन्मान्तरिततयात्यन्तशीतलां मन्ये । किं चेदं मया गुरोः संदेशवचनमाविःकृतं तत्त्वं तु त एवावधारयन्तीति तत्र पादाववधार्यतां तेनेति विज्ञप्तः श्रीतेजःपालनामा मन्त्री कुलगुरुभट्टारकश्रीविजयसेनसूरीणामभ्यर्णमागतो गृहिधर्मं पप्रच्छ । तैरुपासकदशाभिधसप्तमाङ्गाज्जिनोदितदेवपूजावश्यकयतिदानादिके गृहिधर्मे समुपदिष्टे, ततः प्रभृति स देवतार्चनविशेषपूजनमुनिदानाद्यं धर्मकृत्यमारब्धवान् ।

६९ वर्षत्रयदेवतावसराय पदेन पृथक्कृतेन षट्त्रिंशत्सहस्रप्रमाणेन द्रव्येण बाउलाग्रामे श्रीनेमिनाथप्रासादः समजनि ॥ अथ सं० १२७७ वर्षे सरस्वतीकण्ठाभरणलघुभोजराजमहाकविमहामात्यश्रीवस्तुपालेन महायात्रा प्रारेभे । गुरूपदिष्टे लग्ने तत्कृतसंघाधिपत्याभिषेकेण श्रीदेवालयप्रस्थाने उपक्रम्यमाणे दक्षिणपथे दुर्गादेव्याः स्वरमाकर्ण्य स्वयं तद्विदा शाकुनिकेन किंचिच्चिन्तयति । मरुवृद्धः शकुनं भावितं विधेर्हीत्यभिदधानः शकुनाच्छब्दो बलीयानिति विचार्य पुराद्बहिरावासेषु श्रीदेवालयं संस्थाप्य शकुनव्यतिकरं पृष्टो मार्गवैषम्ये शकुनानां वैपरीत्यं श्लाघ्यते, राज्यविकलतायां, तीर्थमार्गाणां वैषम्यं तथा, यत्र सा दुर्गा दृष्टिपथं गता तत्र कमपि दक्षं पुरुषं प्रस्थाप्य स प्रदेशो दृश्यताम् । तथाकृते स पुरुष

---

१ भाम्योऽयं ० २ मन्यते P ३ गृहिधर्मविधिं गुरून् A ४ जैनप्राकृते निबद्धो उवासगदसाह्वोऽभिधोऽयं ग्रन्थ श्री हर्नेलमहाशयेन 'बीब्लोथीका इण्डीका' ग्रेण्यां संशोध्य सानुवादः प्रकाशितः ५ तत्कृत्य P ६ दक्षिणपथे H ७ पुराद्बहिः P

इति विज्ञपयामास । यत्तस्मिन् यरण्डके[१] नवीक्रियमाणे सा त्रयोदशे-ष्वेरेषु निषण्णा देव्यभूत् । अथ स मरुद्वृद्धो देवी भवतः सार्धत्रयोदश-संख्या यात्रा अभिहितवती । अन्त्यार्धयात्राहेतुं भूयः पृष्टे स आह । इहासुलभमङ्गलावसरे तदुक्तुं न युक्तं, समये सर्वं निवेदयिष्यामीति वाक्या-नन्तरं श्रीसंघेन समं मन्त्री पुरतः प्रयाणमकरोत् ।

५६ सर्वसंघाह्वानानामर्धपञ्चमसहस्राणि, एकविंशतिशतानि श्वेता-म्बराणां, संघवद्रक्षाधिकारे सहस्रं तुरङ्गमाणां, सप्तशती रक्तकरभीणां, संघरक्षाधिकारिणश्चत्वारो महासामन्ताः । इत्थं समग्रसामग्र्या मार्गम-तिक्रम्य श्रीपादलिप्तपुरे स्वयं कारितश्रीमहावीरचैत्यालङ्कृतस्य श्रीललि-तासरसः परिसरे आवासान्दापयामास । तत्र तीर्थाराधनां विधिवद्विधाय मूलप्रासादे काञ्चनकलशं प्रौढजिनयुगलं, श्रीमोढेरपुरावतारे श्रीमन्महा-वीरचैत्याराधकमूर्ती, देवकुलिकामण्डपक्षेणेरुभयतश्चतुष्किकाद्वयपङ्क्तिं, शकुनिकाविहारे सत्यपुरावतारे चैत्यपुरतो रजतमूल्यं तोरणं, श्रीसंघयो-ग्यान्मठान्, जामिसैन्सकस्य देवकुलिकाः, नन्दीश्वरावतारे प्रासादान् इन्द्रमण्डपं च, तन्मध्ये गजाधिरूढश्रीलवणप्रसादवीरधवलमूर्ती, तुरङ्गा-धिरूढां निजमूर्तिं, तत्र सप्त पूर्वपुरुषमूर्तीः सप्त गुरुमूर्तीश्च, तत्सन्निधौ चतुष्किकायां ज्यायोभ्रात्रोर्मूर्ती, मालदेवन्हणिगयोराराधकमूर्ती, प्रतोलीः, अनुपमासरः, कपर्दियक्षमण्डपतोरणप्रभृतीनि बहूनि जिनधर्मस्थानानि रचयांचक्रे ।

५७ तथा नन्दीश्वरकर्मस्थाये कष्टेर्लीयापाषाणसत्कजातीयषोडश-स्तम्भेषु पर्वतात् जलमार्गेणानीयमानेषु समुद्रोपकण्ठे उत्तार्यमाणेषु, एकः स्तम्भः पङ्के मग्नस्तथा यथा निरीक्ष्यमाणोऽपि न लभ्यते । तत्पदेऽपरपा-षाणस्तम्भेन प्रासादः प्रमाणकोटिं नीतः । वर्षान्तरे वारिपिवेलावशात्-

* पाण्डलावे P १ अत्राधिकं-त्रिसप्ती दिग्गजर्वा a M K २ कारिते P
३ धौतलिका P श्रीलदोला C ४ पार्श्वित्रगन्धकस्य P ५ नन्दीश्वरप्रासादाः D a
६ मालदेव P ७ पाषाणस्तंभाः H K ८ समुद्रस्योपकण्ठे a P

ङ्कनिमग्नः स एव स्तम्भः प्रादुरासीत् । सचिवसमादेशाचर्सिस्तत्र संचार्यमाणे प्रासादो विदीर्ण इति निवेदितुमागताय वर्धापकाय हैमीं जिह्वां स मन्त्री ददौ । दक्षैः किमेतदिति पृष्टोऽसौ : परं यथाकथंचिद्भ्रमस्थानानि दृढानि कारयिष्यन्ते यथा युगान्तेऽपि तेषां नान्तो भवति अतः पारितोषिकदानं । आमूलात्तृतीयवेलायामयं प्रासादः समुद्धृतो विजयते ।

९८ श्रीपालिताणके च पौषधशालां विशालां कारयामास । श्रीमदुज्जयन्ते च श्रीसंघेन सह प्राप्तो मन्त्री तत्र च तदुपत्यकायां तेजलपूरे कारितं नव्यं वप्रं, तथा तन्मध्ये श्रीमदाशराजविहारं तथा कुमारदेवीसरश्च निरुपमं विलोक्य, धवलगृहे पादोऽवधार्यतामिति नियुक्तैरुच्यमाने, श्रीमद्गुरूणां योग्यं पौषधवेश्मास्ति नास्तीति मन्त्रिणादिष्टे तन्निष्पाद्यमानमाकर्ण्य विनयातिक्रमभीरुर्गुरुभिः सह बहिर्दापितावासे तस्थौ । प्रातरुज्जयन्तमारुह्य श्रीशैवेयक्रमकमलयुगलमभ्यर्च्य स्वयंकारितश्रीशत्रुंजयावतारतीर्थे प्रभूतप्रभावनां विधाय कल्याणत्रयचैत्यवर्यसपर्यादिभिस्तदुचितीमाचर्य मन्त्री यावत्तृतीये दिनेऽवरोहति तावदुभाभ्यां दिनाभ्यां निष्पन्ने पौषधौकसि मन्त्रिणा समं गुरवस्तत्र समानीतास्तत्प्रशंसुः पारितोषिकदानेनानुजगृहुः ।

९९ श्रीमत्पत्तने प्रभासक्षेत्रे चन्द्रप्रभं प्रभावनया प्रणिपत्य यथौचित्यादभ्यर्च्य च निजेऽष्टापदप्रासादेऽष्टापदकलशमारोप्य तत्रत्यदेवलोकाय दानं ददानः श्रीहेमाचार्यैः श्रीकुमारपालनृपतये जगद्विदितं श्रीसोमेश्वरः प्रत्यक्षीकृत इति पञ्चदशाधिकवर्षशतदेशीयधार्मिकपूजाकारकमुखादाकर्ण्य तच्चरित्रचित्रितमना व्यावृत्तमानो मार्गे लिङ्गोपजीविनामसदाचारेणान्नदाने निषिद्धे, तत्पराभवं विज्ञाय वायडीयश्रीजिनदत्तसूरिभि-

१ उपत्यकान्ते C D २ जलपूरे P जलपुरे n L ३ भुजगृहे H

र्जिनोपासकपार्श्वात्तस्मिन्क्षणे पूर्यमाणे सति दर्शनानुनयार्थं तत्र समागताय मन्त्रिणे—

३५) रत्नाकर इव क्षारवारिभिः परिपूरणात् ।
गाम्भीरिमाणमाधत्ते शासनं लिङ्गधारिभिः ॥ १ ॥

३६) यान् लिङ्गिनोऽनुवदन्ते संविग्ना अपि साधवः ।
तदर्चा चर्च्यते कस्माद्धार्मिकैर्भवभीरुभिः ॥ २ ॥

३७) प्रतिमाधारिणोऽप्येषां त्यजन्ति विषयं पुरः ।
लिङ्गिनां विषयस्थानागनर्चा तु विरोधिनी ॥ ३ ॥

३८) लिङ्गोपजीविनां लोके कुर्वन्ति येऽवधीरणाम् ।
दर्शनोच्छेदपापेन लिप्यन्ते ते दुराशया. ॥ ४ ॥

आवश्यकवन्दनानिर्युक्तौ—

३९) तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं वियाणन्तो ।
तित्थयरोवि[1] नमन्तो सो पावई निज्जरं विउलं १

४०) लिङ्गं जिणपन्नत्तं एव नमंसन्ति[2] निज्जरा विउला ।
जइवि गुणप्पहीणं वन्दइ अज्झप्पसुद्धीऍ ॥ २ ॥[3]

इति तदुपदेशान्निर्माजितसम्यक्त्वदर्पणो विशेषाद्दर्शनपूजापरः स्वस्थानमासदत् ।

६० अथ ज्यायसा सोदरेण मं० लूणिगनाम्ना परलोकप्रयाणावसरेऽर्बुदवसहिकायाँ मम योग्या देवकुलिका कारयितव्येति धर्मव्ययं याचित्वा तस्मिन्विपन्ने तद्गोष्ठिकेभ्यस्तद्भवमलभमानश्चन्द्रावत्याः स्वामिनः पार्श्वान्नव्यां भूमिं विमलवसहिकासमीपेऽभ्यर्थ्य तत्र श्रीलूणिगवसहिप्रासादं भुवनत्रयचैत्यशलाकारूपं कारयामासिवान् । तत्र श्रीनेमिनाथबिम्बं संस्थाप्य प्रतिष्ठितं तद्गुणदोषविचारणाकोविदं श्रीआबालिपुराच्छ्रीयशो-

१ अनुनयार्थे b २ वन्दन्ति C ३ तित्थयरस्त C ४ पावइ C ५ नमंसृत्ति C ६ आवश्यकनिर्युक्तौ श्लोकद्वयं वर्तते ७ अर्बुदे विमलवसहिकायां H D

शोरमन्त्रिणं समानीय मन्त्री प्रासादस्वरूपं पप्रच्छ । ततस्तेन प्रासादकारकसूत्रधारः शोभनदेवोऽभ्यधायि । रङ्गमण्डपे शालभञ्जिकामिथुनस्य विशालपांटस्तीर्थकृत्प्रासादे सर्वथानुचितो वास्तुनिषिद्धश्च । तथा गर्भगृहे प्रवेशद्वारे सिंहाभ्यां तोरणमिदं देवस्य विशेषपूजाविनाशि । तथा पूर्वपुरुषमूर्तियुतगजानां शाला पश्चाद्भागे प्रासादकारापकस्यायतिविनाशि । अप्रतीकारार्हं दूषणत्रयं विज्ञस्यापि सूत्रभृतो यदुत्पद्यते स भाविकर्मणो दोष इति निर्णीय यथागतं स च गतः । तदुपश्लोकनश्लोका एवम्—

४१) यशोवीर यशोमुक्ताराशेरिन्दुरसौ शिखा ।
तद्रक्षणाय रक्षायाः श्रीकारो लाञ्छनच्छलात् ॥ १ ॥

४२) बिन्दवः श्रीयशोवीर शून्यमध्या निरर्थकाः
संख्यावन्तो विधीयन्ते त्वयैकेन पुरस्कृताः ॥ २ ॥

४३) यशोवीर लिखत्याख्यां यावच्चन्द्रे विधिस्तव ।
न माति भुवने तावदाद्यमप्यक्षरद्वयम् ॥ ३ ॥

इति श्रीशत्रुञ्जयादितीर्थानां यात्राप्रबन्धाः ।

६१ अथ श्रीवस्तुपालस्य स्तम्भतीर्थे सइदनाम्ना नौवित्तकेन समं विग्रहे संजायमाने श्रीभृगुपुरान्महासाधनिकं शङ्खनामानं श्रीवस्तुपालं प्रति वैरिरूपमानीतवान् । स जलधिकूले दत्तनिवासो नगरप्रवेशमार्गान् शत्रुसंकीर्णानालोक्य, व्यवहारिणां निताानि यानपात्रप्रणयीनि च वीक्ष्य महितैर्बन्दिभिः श्रीवस्तुपालेन समं समरवासरं निर्णीय, यावच्चतुरङ्गसैन्यं सन्नह्यते तावच्छ्रीवस्तुपालेन पुरस्कृतो गुडजातीयो लूणपालनामा सुभटो यदि शङ्खमन्तरेणाहं प्रहरामि तदा कपिलां धेनुमेवेति वारवर्णिकापूर्वं कः शङ्ख इति तद्वचनादनु शङ्खोऽहमिति प्रतिसुभटेनोदिते तं

१ विलासवाट D H २ पुरतः C ३ आयविनाशी D ४ बाळकालरूपं K ५ भवण B स्या D

निपात्य पुनरनयैव रीत्या द्वितीयेऽपि पातिते सति कथं समुद्रसामीप्यात् शङ्खबाहुल्यमित्युच्चरन् महासाधनिकशङ्खेनैव तत्सुभटत्वं श्लाघमानेनाहूतः कुन्ताग्रेण प्रहरन् सतुरग एकेनैव प्रहारेण व्यापादितः । तदनु श्रीवस्तुपालेन समराङ्गणप्रणयिना केसरिकिशोरेण च शङ्खसैन्यं गजयूथमिव त्रासितं दिशो दिशमनशत् । पश्चान्नौवित्तको मारितः सहयद इति । तदनु लूणपालमृत्युस्थाने लूणपालेश्वरप्रासादो मन्त्रिणा कारितः ।

६२ अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसोमेश्वरस्य कवेः काव्यम्—

४४) हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलप्रचरङ्गैस्तरङ्गै—
नीरैरन्तर्गभीरैश्चटुलबककुलप्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरूढद्रुमालीतलसुखशयितस्त्रीमणीतैश्च गीतै-
र्भाति प्रक्रीडदूर्मिस्तव सचिव चलच्चक्रवाकस्तटाकः ॥
श्रीमन्त्रिणा षोडशसहस्रद्रम्माणां दत्तैः प्रसादीकृता ।

६३ कश्चिच्चिन्तातुरस्य मन्त्रिणो भूमिं मृगयमाणस्य समागतः सोमेश्वरदेवः समयोचितमिदमपाठीत् । तद्यथा—

४५) एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलमिदं यद्वीक्ष्यसे वेद्मि तत् ॥
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक श्रीवस्तुपाल स्वयं
पातालाद्बलिमुद्दिधीर्पुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति ॥
मन्त्रिणास्य काव्यस्य पारितोषिकेऽष्टौ सहस्राणि दत्तानि ।

६४ तथा—

४६) त्वचं कर्णः शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः ।
ददौ दधीचिरस्थीनि । इति त्रिषु पदेषु पण्डितेष्वधीयमानेषु पण्डितजयदेवः समस्यापदमिव 'वस्तुपालः पुनर्वसु' । इत्युच्चरन् सहस्रचतुष्टयं लेभे ।

---

१ दाक्षिः b H २ सहस्रा दानैः प्रसादीकृताः D

६५ तथा सूरीणां दर्शनप्रतिलाभनावसरे केनापि दुर्गतद्विजातिना यावनया तन्नियुक्तेभ्यः कृपया पटीमुपलभ्य मन्त्रिणं प्रति समयोचितमूचे।

कचित्तूलं कचित्सूत्रं कार्पासास्थि कचित्कचित्।
देव त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम॥

तत्पारितोषिके मन्त्रिणा दत्तानि पञ्चदशशतानि।

६६ तथा बालचन्द्रनाम्ना पण्डितेन श्रीमन्त्रिणं प्रति—

४७) गौरी रागवती त्वयि, त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं युतो
भूत्या, त्वं च लसद्गुणः शुभगणः किं वा बहु ब्रूमहे।
श्रीमन्त्रीश्वर नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुधिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः प्रभुः॥

इत्युक्ते तस्याचार्यपदस्थापनायां द्रम्मसहस्रं व्ययीकृतं॥

६७ कदाचिन्म्लेच्छपतेः सुरत्राणस्य गुरुमालिमं मक्केतीर्थयात्राकृते इह समागतमवगम्य तज्जिघृक्षुभ्यां श्रीलवणप्रसादवीरधवलाभ्यां श्रीतेजःपालमन्त्री मन्त्रं पृष्ट एवमाख्यातवान्।

४८) धर्मच्छद्मप्रयोगेण या सिद्धिर्वसुधाभुजाम्।
स्वमातृदेहपण्येन तदिदं द्रविणार्जनम्॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशेन नृपयोरिव तयोः छद्मामुन्मोच्य पाथेयादिना सत्कृत्य तं तीर्थं प्रति प्रहितवान्। स च कियद्भिर्वर्षैः[1] पश्चाद्व्यावृत्तः श्रीमन्त्रिणा तदुचितनेपथ्यादिभिः सत्कृतः स स्वस्थानं प्राप्तस्तीर्थगुणानां विस्मरन् श्रीसुरत्राणपुरतः श्रीवस्तुपालमेव वर्णयामास। स सुरत्राणस्तदनन्तरमस्माकं देशो भवानेवाप्यधोऽहं तु भवतः सेलभृत् तत्त्वयाहं यत्कृत्यादेशेनैव सर्वदानुग्राह्य इति प्रतिवर्ण तत्प्रहितयमलकपत्रेणोपरुध्यमान श्रीमन्त्रीशः श्रीशत्रुंजयभूमिगृहयोग्यं श्रीयुगादिजिनबिम्बं धन्यं मन्य-

१ मत्रा २ दिनैः b D ३ मर्दथा C

मानस्य सुरत्राणस्यानुज्ञया तद्देशवर्तिन्या मुम्माणीनाम्न्याः खन्याः प्रयत्न-शतैरानीतवान् । तस्मिन्नप्यारोहति श्रीमूलनायकस्यामर्षात्पर्षेते विद्युत्पातः समजनि । ततः प्रभृति श्रीमन्त्रीश्वरस्याजीवितान्तं श्रीदेवपादैर्दर्शनं न ददे ।

६८ कस्मिंश्चित्पर्वणि श्रीमदनुपमया निरुपमे मुनीनामन्नदाने यदृच्छया दीयमाने कार्योत्सुक्याचदागतः श्रीवीरधवलदेवः सिताम्बरदर्शिनं द्वारप्रदेशे पाणिधममालोक्य विस्मयस्मेरमानसो मन्त्रिणमभीहितवान् । हे मन्त्रिण ! इत्थं सदैवामिमतदैवतवत् किममी न सक्रियन्ते । तव चेदशक्तिस्तदर्धभागो ममास्तु । मामकमेव सर्वं वा दीयतां सदैवेत्यतः कारणान्नोच्यते तथा कृते भवतो वृथायास एव स्यादिति तन्मुखचन्द्रविनिर्गतैर्गोभिर्निर्वाणोपतापः स्वामिनः क्रियानर्धविभागः सर्वमेव भवदीयमेवेत्युक्त्वा पटीं न्युञ्छनीचक्रे ।

६९ अन्यदा यतिदानावसरे मिथो मुनिजनसंमर्दात् श्रीमदनुपमायाः प्रणमत्याः माज्याज्यसंपूर्णं घृतपात्रं पृष्टे पतितमालोक्य कुपितं तेजःपालमन्त्रिणमिति सान्त्वितवती, यत्तव स्वामिनः प्रसादात्मुनिजनपुण्यपात्रपतितैराज्यैरङ्गाभ्यङ्गो भवतीति तत्पूणदानविधिचमत्कृतो मन्त्री पश्चात्प्रसादपूर्वं—

४९) *दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥

इति सुक्तोक्तिपूर्वं च तां मन्त्री प्रशशंस । इत्यनेकधा दानावदातनिकषरेखां प्राप्ता ।

५०) लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी शची सापत्न्यदूषिता ।
गङ्गा न्यग्गामिनी वाणी वाक्साराऽनुपमा ततः ॥

---

१ उम्माणी P २ दर्शिनेन a K * बौद्धेन विमलाचार्येण श्लोकोऽयं श्रोतः प्रश्नोत्तररत्नमालायां बद्धो तस्मादाराधनेन गृहीत्वा स्वग्रन्थे हितोपदेशे स्थापितः, तस्मादनेनेति पूर्वसंपादकः

इत्यादिभिः स्तुतिभिर्जैनाचार्यैः स्तूयते स्म ॥

७० अथान्यदा पञ्चग्रामसङ्ग्रामाधिरूढयोः श्रीवीरधवललवणप्रसादयोः श्रीवीरधवलपत्नी राज्ञी जयतलदेवी सन्धिविधानहेतवे जनकं प्रति श्रीशोभनदेवमुपागता। किं वैधव्याद्भीरुः सन्धिबन्धं कारयसीति तेनाभिहिता। वीरचूडामणेः पत्युः श्रीवीरधवलस्योन्नतिमारोपयन्ती सा पितृकुलविनाशशङ्कया भूयो भूयोऽहमेवं व्याहरामि। तुरगपृष्ठाधिरूढे तस्मिन्वीरधवले स कोऽस्ति सुभटो यस्तत्सम्मुखे स्थास्यतीति व्याहृत्य सामर्षैव प्रतस्थे। अथ तस्मिन्समरसंरम्भे प्रहारव्यथाव्याकुले श्रीवीरधवले भुवस्तलमलंकुर्वति।

५१) यः पञ्चग्रामसङ्ग्रामभूमौ भीमपराक्रमः।
घातैः पपात संजातैरधतो न तु गर्वतः॥

इति किञ्चिदन्तर्भंगे समरसुभटवर्गे एक एवायं पतिः पतित इति सकलं निजबलमुत्साहयन् श्रीलवणप्रसादः समस्तानपि रिपून् लीलयैव समूलकाषं कषितवान्। इत्थमेकविंशतिकृत्वः सत्त्वगुणरोचिष्णू रणरसिकतया क्षेत्रे पितुरग्रे पतितः॥

७१ अथ वीरधवलस्यायुःपर्यन्ते, प्रति तीर्थं प्रस्थितेन दत्तमेकधा सहस्रगुणमुपलभ्यत इति रूढेः श्रीतेजःपालेन जन्मसुकृतं ददे। तदनु तस्मिन् स्वामिनि विपन्ने तत्सौभाग्यातिशयात्सेवकानां विंशत्यधिकशतेन सहगमनं चक्रे। तदनु श्रीतेजःपालेन प्रेतवने यामिकान्मुक्त्वा लोकस्य स निर्बन्धो निषिद्धः।

५२) आयान्ति यान्ति च परे ऋतवः क्रमेण
संजातमेतदृतुयुग्ममगत्वरं तु।
वीरेण वीरधवलेन विना जनानां
वर्षा विलोचनयुगे हृदये निदाघः॥

१ प्रतिहारश्री a २ प्रस्थितस्य a K C D ३ जनस्य C ४ अशीत्यधिक M

· अथ श्रीमन्त्रिणा वीरधवलस्य सुतो वीसलदेवो राज्येऽभिषिक्तः ।

७२ श्रीअनुपमादेव्या विपत्तौ तेजःपालारूढशोकग्रन्थौ[1]वनिवर्तमानायां तत्रागतैः श्रीविजयसेनसूरिभिर्बलवत्पुरुषैरुपशमितायां विपदि किञ्चिचेतनया सापत्रपः श्रीतेजःपालः सूरिणोचे । वयमस्मिन्नप्यवसरे भवतः कैतवमालोकितुमुपेताः[2] । श्रीवस्तुपालेन किमेतदिति पृष्ठा गुरवः प्राहुः । यदस्माभिः शिशोस्तेजःपालस्योपयमाय धरणिगपार्श्वादनुपमा कन्या याचिता तदा स्थिरता कृता । तदनु तस्याः कन्याया एकान्तविरूपतां[3] निशम्य तत्संबन्धभङ्गाय चन्द्रप्रभजिनप्रतिष्ठितक्षेत्राधिपतेरष्टौ[4] द्रम्माणां भोगमुपायनीचक्रे[5] । इदानीं तद्वियोगग्रन्थेरामनस्यमित्युभयोर्वृत्तान्तयोः कस्तथ्य इति तन्मूलसंकेताच्छ्रीतेजःपालः स्वहृदयं दृढीचक्रे ॥

७३ अथान्यदावसरे मन्त्री वस्तुपालः पूर्णायुः श्रीशत्रुञ्जयं यियासुरिति मत्वा पुरोधाः सोमेश्वरदेवस्तत्रागतोऽनर्घ्येष्वप्यासनेषु मुच्यमानेष्वऽनुपविशन् हेतुं पृष्ट इत्याह—

९३) अन्नदानैः पयःपानैर्धर्मस्थानैर्धरातलम् ।
यशसा वस्तुपालेन रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥

इति स्थानाभावान्नोपविश्यते इति तदुक्तेरुचितपारितोषिकदानपूर्वं तमापृच्छ्य मन्त्री पथि प्रस्थितः ।

७४ आकेवालीयाग्रामे देशकुट्यां दर्भसंस्तरगारूढो गुरुभिराराधनां कार्यमाण आहारपरिहारपूर्वं पर्यन्ताराधनया मध्वंसितकलिमलो युगादिदेवमेवं जपन् ।

९४) सुकृतं न कृतं किञ्चित्सतां संस्मरणोचितम् ।
मनोरथैकसाराणामेवमेव गतं वयः ॥

---

[1] ग्रन्थेऽनिवर्तमाने c D H [2] आलोकयितुं D [3] स्थिरपदर्शनादनु C H [4] चन्द्रप्रभगिडे n K H M [5] मागमपि याचिनीचक्रे n 'L' [6] च मूलक a

इति वाक्यप्रान्ते नमोऽर्हद्भ्य इत्यक्षरैः समं परिहृत्यं सप्तधातुबद्धं शरीरं स्वकृतफलमुपभोक्तुं स्वर्लोकमलंचकार । तत्संस्कारस्थानेऽनुजश्रीतेजःपालसुतजैत्रसिंहाभ्यां श्रीयुगादिदेवदीक्षावस्थामूर्तिनालङ्कृतस्वर्गारोहणमासादोऽकारि ।

५५) अद्य मे फलवती पितुराशा
मातुराशिषशिखाङ्कुरिताद्य ।
यद्युगादिजिनयात्रिकलोकं
प्रीणयाम्यहमशेषमखिन्नः ॥ १ ॥

५६) नृपव्यापारपापेभ्यः सुकृतं स्वीकृतं न यैः ।
तान्धूलिधावकेभ्योऽपि मन्येऽधमतरान्नरान् ॥ २ ॥

इत्यादीनि श्रीवस्तुपालमहाकवेः काव्यानि स्वयं कृतान्यमूनि ॥

५७) पूर्णः स्वामिगुणैः स वीरधवलो निर्मानं भूव प्रभु-
र्विद्वद्भिः कृतभोजराजबिरुदः श्रीवस्तुपालः कविः ।
तेजःपाल इति प्रधाननिवहेष्वेकश्च मन्त्रीश्वर—
स्तज्जायानुपमागुणैरनुपमा प्रत्यक्षलक्ष्मीरभूत् ॥

इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यावि.कृते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकुमारपालमन्त्रीश्वरवस्तुपालतेज.पालपर्यन्तमहापुरुषयशोवर्णनो नाम चतुर्थः प्रकाशः ॥

---

१ परिहृत P २ नि.सीमः C

श्रीः

प्रबन्धचिन्तामणिः

पञ्चमः प्रकाशः

प्रकीर्णकप्रबन्धाः।

अथ पूर्वोक्तेभ्यो महापुरुषचरितेभ्यो यान्यवशिष्टानि तानि तदितराणि चेह प्रकीर्णकप्रबन्धे प्रारभ्यन्ते। तद्यथा—

१ समीपस्फुरच्छिप्राश्रवन्त्यामवन्त्यां पुरि पुरा श्रीविक्रमार्कनृप, सत्रागारे वैदेशिकं लोकं भोजनानन्तरं निद्रापरं संपन्नदीर्घनिद्रमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमानसस्तद्वृत्तान्तं जिज्ञासुस्तान् सर्वानपि वसनपिहितान्निधाप्य तद्वार्तां चापह्नुतां निजाज्ञया विधाय पुनरुपागतानध्वगांस्तथैव भोजयित्वा प्रदोषे चोष्णोदकं तैलं च तेषां चरणपरिचरणनिमित्तमुपनीय तेषु तेषु प्रसुप्तेषु महानिशायां कृपाणपाणिर्नृपतिर्निभृतीभूय स्वयं यावत्तस्थौ तावदकस्माद्यत्र कोणैकदेशे प्रथमं तावद्धूमोद्गमं तदनु विस्फारितामथ दीप्तफणारत्नप्रभालङ्कृतं सहस्रफणं नागं निर्गतमवलोक्य वचिनचमत्कृतो राजा यावत्साकूतं पश्यति तावत्स फणीन्द्रः किं पात्रमिति वदन्नमून् पान्थान् प्रत्येकं प्रपच्छ। अथ ते धर्मपात्रं गुणपात्रं तपःपात्रं रूपपात्रं कामपात्रं कीर्तिपात्रमित्यादीनि वदन्तोऽज्ञानतया यदृच्छया तस्य शापान्मृत्युमश्नुवन्तीति विलोक्याऽथ श्रीविक्रम एव तत्पुरोभूय योजिताञ्जलि·—

> १) भोगीन्द्र बहुधा पात्रं गुणयोगाद्भवेद्भुवि।
> मम पात्रं तु परमं शुद्धं श्रद्धार्पैर्विनिर्मितम्॥

१ श्रीवत्स्यां B २ रत्नफणा P ३ सहस्रफणालङ्कृतमलङ्कृतम् P ४ शुद्धमर्थ

अथ निजान्वयमेवं भाषमाणं श्रीविक्रमं परितोषाद्वरं वृणीष्वेति प्राह । अथ श्रीविक्रमोऽमून् पत्रिकानुद्वासयेति तेन वरं याचित्वा दोषं विद्वेषात्प-रितोषयामास । इति श्रीविक्रमार्कस्य पात्रपरीक्षाप्रबन्धः ॥

२ अथ कदाचित्पाटलीपुत्रपत्तनेऽथ प्रमादनन्दानन्दे नन्दे राज्ञि पञ्चत्वमागते कश्चिद्विप्रस्तत्रावं तदागतः परपुरप्रवेशविद्यया नृपदेहम-धिरुरोह । तत्संकेतवो[1] द्वितीयो द्विजो नृपद्वारसंस्थस्य पेटीकारमुदाहरत्, प्रत्युज्जीवितो स नृपः कोशाध्यक्षेणास्मै स्वर्णलक्षमदापयत् । अथ तद्वृत्तान्तं विज्ञाय महामात्यो, नन्दः पुरा कदर्योऽभूत् साम्प्रतं तु सर्वदायीति यदेतत् चित्रं विमृश्य परकायप्रवेशकारिणं वैदेशिकं सर्वत्र शोधयन् क्वापि मृतकं केनापि रक्ष्यमाणमाकर्ण्य चितामध्ये भस्मीकृत्य पूर्वमिव तं नन्दं निरु-पममतिर्भवाञ्जिजेमात्ये साम्राज्ये निर्वाहयामास । इति नन्दप्रबन्धः ॥*

३ अथ खेट[2]महास्थाने देवादित्यविप्रपुत्री बालकाले विधवा निरु-पमरूपपात्रं सुभगाभिधाना प्रातः सूर्यं प्रत्यर्घाञ्जलिं क्षिपन्ती अज्ञाततद्यो-गाद्गर्भाधानमभूत्कथंचिदसमञ्जसं विमृश्यामरबुध्य मन्दाक्षमुद्रमिति तां पति तद्व्याहृत्य स्वपुरुषैर्वलभ्या नगर्यां अभ्याशे मुमुचे । तया तत्र प्रसूतः सूनुः क्रमेण वर्धमानः सवयोभिः शिशुभिः निःपितृक इति निर्भ-र्त्स्यमानो मातुः स्वमपि पितरं पृच्छन् तया न जाने इत्यभिहितस्तज्जन्म-वैराग्यान्मुमूर्षुः[3] प्रत्यक्षीभूय सविता सान्त्वनापूर्वं करे कर्करान्[4] समर्प्य भवन्मातुः सम्पर्ककारिणमर्कं स्वं ज्ञापयन् भवतः पराभवकारिणं प्रत्ययं क्षिप्तः शिलारूपो भविष्यतीत्यादिश्य निरपराधस्य कस्यापि क्षिप्तो यदि तदैवाऽनर्थनिबन्धनं ज्ञापयंस्तिरोधत्त । अथेत्थमभिभवकारिणः कांश्चिद्-व्यापादयन् शिलादित्य इति सान्वयनामा प्रतीतः । तन्नगरराजा तत्परी-क्षायैव तथाकृते तमिलापालं शिलया तया कालधर्ममवापय्य स्वयमेव

१ तत्संकेतात् द्वितीयदिने c M * कषायवित्यागरं संपूर्णा कथाग्नि
२ खेटा H c M ३ मुमूर्षुः मुमूर्षुः H c ४ तत्करं कर्करं c कङ्करे D

भूपतिरभूत् । तथा स सवितृप्रसादीकृतहयेऽधिरूढो नभश्चर इव स्वैरविहारी पराक्रमाक्रान्तदिग्वलयश्चिरं राज्यं कुर्वन् जैनमुनिसंसर्गात्प्रादुर्भूतसम्यक्त्वरत्नः श्रीशत्रुञ्जयस्य महातीर्थस्यामानमहिमानमवगम्य जीर्णोद्धारं चकार ।

४ कदाचिच्छिलादित्यं सभापतीकृत्य चतुरङ्गसभायां पराजितेन देशत्यागिना भाव्यमिति पणबन्धपूर्वं सिताम्बरसौगतयोर्वादे संजायमाने पराजितान् सिताम्बरान्स्वविषयात्सर्वान्निर्वास्य श्रीशिलादित्यजामेयमभेयगुणं मल्लनामानं क्षुल्लकं तत्र स्थितं समुपेक्ष्य स्वयं जितकाशिनः श्रीविमलगिरौ श्रीमूलनायकं श्रीयुगादिदेवं बुद्धरूपेण पूजयन्तो बौद्धा यावद्विजयिनस्तिष्ठन्ति तावत्स मल्लः क्षत्रकुलोद्भवत्वात्तस्य वैरस्याविस्मरन् कृतप्रचिश्रीपुंजैनदर्शनाभावात्तेषामेव सन्निधावधीयन्रात्रिन्दिनं तल्लीनचित्तः कदाचिद्ग्रीष्मवासरेषु निशीथकाले निद्रामुद्रितलोचने समस्तनागरिकलोके दिवाभ्यस्तं शास्त्रं महताभियोगेनानुस्मरन् तत्कालं गगने संचरत्या श्रीभारत्या के मिष्टा इति शब्दं पृष्टः स परितो वक्तारमनवलोक्य वल्ला इति तां प्रति प्रतिवचनं प्रतिपाद्य पुनः पण्मासान्ते तस्मिन्नेवावसरे प्रत्यावृत्तया देव्या केन सहेति भूयोऽभिहितस्तदा स्वनुस्मृतपूर्ववाक् गुडघृतेनेति प्रत्युत्तरं ददानस्तदवधानचमत्कृतयाभिमतं वरं वृणीष्वेत्यादिष्टः सौगतपराजयाय कमपि प्रमाणग्रन्थं प्रसादीकुरु इत्यर्थमभ्यर्थयन् नयचक्रग्रन्थार्पणेनानुजग्रहे । अथ देविप्रसादादवगततत्त्वैः श्रीशिलादित्यमनुज्ञाप्य सौगतमठेषु तृणोदकप्रक्षेपपूर्वं नृपतिसभायां पूर्वोदितपणबन्धपूर्वकं कण्ठपीठावतीर्णश्रीवाग्देवताबलेन श्रीमल्लस्तांस्तरसैव निरुत्तरीचकार । अथ राजाज्ञया सौगतेषु देशान्तरेषु जैनाचार्येष्वाहूतेषु स मल्लो बौद्धेषु जितेषु तेषु वादीति । तदनु भूपाभ्यर्थितैर्गुरुभिस्तस्मै पारितोषिके सूरिपदं ददे । स श्रीमल्लवादिसूरिनामा गणभृत्सभा-

१ देवतादितेन a c २ यामेयं भागिनेय c M ३ जितकाशिनः B ४ ग्रीष्म- भीष्म K ५ अनिमित्त A ६ प्रसादात्तदैवावगततत्त्वः c ७ देशोद्गतेषु cD वादिषु c

यकतया नवाङ्गवृत्तिकारश्रीअभयदेवसूरिभिः प्रकटीकृतश्रीस्तम्भनकल्प तीर्थस्य विशेषोन्नत्यै श्रीसङ्घेन चिन्ताधिकत्वे नियोजितः । इति मल्लवादिप्रबन्धः*

९ अथ मरुमण्डले पल्लीग्रामे काकूपाताकौ भ्रातरौ निवसतस्तयोः कनीयान्धनवान्, ज्यायांस्तु तद्गृहभृत्यवृत्त्या वर्तते । कस्मिंश्चिन्निशीथसमये दिवसकर्मवृत्तिश्रान्तः प्रावृट्काले काकूः प्रसुप्तः कनीयसाभिदधे । भ्रातः स्वकीयकेदाराः पयःपूरैः स्फुटितसेतवस्त्वं तु निश्चिन्ततत्त्युपालब्धः स तदा त्यक्तश्रस्तरः स्वं निन्दन् कुद्दालं स्कन्धे निवेश्य यावत्तत्र याति, तावत्कर्मकरान् स्फुटितसेतुबन्धरचनापरान्समालोक्य के यूयमिति पृष्टा भवद्भ्रातुः कामुका इत्यभिहिते, क्वापि मदीयाः कामुकाः सन्तीति पृष्टे वलभ्यां सन्तीति ते माहुः । अथ सोऽप्यवसरे सर्वस्वं पिठरे आरोप्य तं मूर्ध्नि दधानःश्रीवलभीमवाप्य गोपुरसमीपवर्तिनामाभीराणां समीपेऽवरार्न् । अत्यन्तकृशतया ते रङ्क इति दत्ताभिधानस्तार्णमुटजं विधाय तदवष्टम्भेन यावत्तस्थौ, तावत्कश्चित्कार्पटिकः कल्पपुस्तकप्रमाणेन रैवतकशैलादलाबुना सिद्धरसमादाय मार्गमतिक्रामन् काकूयतुम्बंडीत्यशरीरिणीं वाणीमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमना जातभीर्वलभीपरिसरे तस्य छद्मनो वणिजः सद्मनि रङ्क इति तन्नामतो निःशङ्कतया तत्सरसमलाबु तत्रोपनिधीचक्रे । स स्वयं श्रीसोमेश्वरयात्रायां गतः । कस्मिन्नपि पर्वणि पाकविशेषाय चुल्हीनियोजितायां तापिकायामलाबुरन्ध्राद्गलितरसबिन्दुना हिरण्मयीं तां निभाल्य स वणिग् तं सिद्धरसं चेतसा निर्णीय तदलाबुसहितगृहसर्वस्वमन्यत्र नियोज्य स्वगृहं प्रदीपकेन भस्मीकृत्य परस्मिन् गोपुरे सौधं निर्माप्य तत्र निवसन्, कदाचिदाज्यान्यविक्रयकारिण्योः स स्वयं घृतं

१ नवाङ्गसिकारश्रीअभयः देवसूरिभि प्रकटीकृतः श्री C
* मल्लवादिप्रबन्धः प्रभावकचरिते चतुर्विंशति प्रबन्धे न वर्तते ।
२ काकूभाकः (B. D) ३ अथ सोपि सर्वस्वमारोपितं H ४ समीपे निवसन् C
५ काकतुम्बडीति सिद्धरसात् C ६ कारिणा C

तोलयंस्तदक्षयं निरीक्ष्य घृतपात्राधः कृष्णचित्रककुण्डलिकां विमृश्य केनापि कैतवेन तद्व्यत्ययादपहृत्य चित्रकसिद्धिं स्वीचकार । कदाचित्तस्यागण्यपुण्यवैभववशात्सुवर्णपुरुषसिद्धिरजायत । इत्थं त्रिविधसिद्ध्या कोटिसंख्याभिधानानि धनानि संगृह्यापि कदर्यवर्यतया क्वापि सत्पात्रे तीर्थे वानुकम्पया वा तस्याः श्रियो न्यासो दूरे विष्टवु प्रत्युत सकललोकसंजिहीर्षया तां लक्ष्मीं सकलस्य विश्वस्य कालरात्रिरूपामदर्शयत् । अथ स्वसुताया रत्नखचितकङ्कतिकायां, राज्ञा स्वसुतायाः कृते प्रसभमपहृतायां तद्विरोधानुरोधात्स्वयं म्लेच्छमण्डले गत्वा वलभीभङ्गाय तद्याचितकाञ्चनकोटीरस्मै समर्प्य प्रयाणमचीकरत् । तदनुपकृतस्तु, पर्कैः छत्रधरः निशाशेषे सुराजामदयस्थेऽवनीपतौ पूर्वसंकेतितेन केनापि पुंसा समभिव्यालापमकरोत् । अस्मत्स्वामिनां मन्त्रेऽपूर्वः कोऽपि नेदि यदयमश्वपतिमहीमहेन्द्रः केनाप्यज्ञातकुलशीलेनासाधुना साधुना वापि वणिजा नामकर्मभ्यां रङ्केन प्रेरितः सूर्यपुत्रं शिलादित्यं प्रति प्रचचालेति पथ्यां तथ्यां तद्वाचमाकर्ण्य किंचिच्चेतसि विचिन्तयन् तस्मिन्नहनि नृपः प्रयाणविलम्बमकरोत् । अथ रङ्कः सागरस्तद्वृत्तान्तं निपुणवृत्त्यावगम्य काञ्चनदानेन तस्य काञ्चनगृध्रिमारभ्य पुनः परस्मिन्नहन्प्रत्यूषे विचार्याविचार्य वा कृतप्रयाणोऽयं महानरेन्द्रश्चलितः । सिंहस्यैकपदं यथेति न्यायाश्लित एव राजते । यतः—

१) मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा हरिं व्याहरतां जनैः ।
तस्य चोभयथा व्रीडा लीलादलितदन्तिनः ॥

इत्यस्य स्वामिनो निःसीमपराक्रमस्य सम्मुखे कः स्यात्स्वनीति तद्गिरा प्रोत्साहयान् म्लेच्छपतिर्भेरीनिनादबधिरितरोदःकन्दरं प्रयाण-

१ अतीर्थे c २ बहुलिकाया ३ समुद्रान्ते ... c ३ जेतव्रिया काचनकोटीरूपम कृतकोटीरूप H b ४ एतत्सुताः a ५ निशायाः । सुराजामदारधे पृथिवीनो c ६ सुराधोपि वदि b D H ७ मन्त्रः L D

मचरीत् । इतश्च तस्मिन्नवसरे वलभ्यां श्रीचन्द्रप्रभबिम्बमम्बाक्षेत्रपालाभ्यां सहितमधिष्ठातृबलाद्गगनमार्गेण शिवपत्तनभुवि मुक्तमभूत् । रथाधिरूढा श्रीवर्धमानप्रतिमा पादचारवृत्त्याधिष्ठातृबलेन संचरन्ती आश्विनपूर्णिमायां श्रीमालपुरमलंचकार । अन्या अपि शासनदेवता देवमूर्तयो यथोचितं सुस्था-नमलंचक्रुः । तदुपद्रवतया च श्रीवर्धमानसूरीणां भीत्याऽऽपन्नावसरे—

२) का त्वं सुन्दरि जल्प देवि गरुडे किं कारणं रोदिषि
भङ्गं श्रीवलभीपुरस्य भगवन् पश्याम्यहं प्रत्ययम् ।
भिक्षायां रुधिरं भविष्यति पयो रूपं भयग्राहिभिः
स्थातव्यं मुनिभिस्तदेव रुधिरं यस्मिन्पयो जायते ॥

एवमुत्पातेषु संजायमानेषु, पुरीपरिसरमागतेषु म्लेच्छसैन्येषु, देशभङ्गस-मासादितपङ्केन रङ्केन पञ्चशब्दवादकान् कनकवितरणवेतुना विभेद्य तस्य हयस्यारोहणकाल एव ते क्रियमाणे प्रतिशब्दगांराविणे, ताक्ष्यंमदु-द्धीय तस्मिन्नत्वाश्वे दिवमुत्पतति किं कर्तव्यतामूढः स शिलादित्यस्तै-र्निजघ्ने । तदनु तैर्म्लेच्छैर्वलभीभङ्गः सृजे ॥

३) *पणसयरीवासाइं तिन्निसयाइं अइक्कमे उण ।
विक्कमकालाउ तउ वलहीभङ्गो समुप्पन्नो ॥

इति श्रीशिलादित्यराज्ञ उत्पत्तिस्तथा रङ्कोत्पत्तिस्तत्कृतो वलभीभङ्ग-श्चेति प्रबन्धत्रयम् ।

६ अथ श्रीरत्नमालनगरे श्रीरत्नशेखरो नाम राजा स कदाचिदि-

---

1 देवपत्तने c D 2 भूपय B 3 विभेद्य D * जिनप्रभसूरिकृततीर्थकल्पे सत्यपुरकल्पे प. ३७ यु । तेण रंकेण विक्कमाउं कण्हिं पएहिं पणमालेहिं वरिसाण सएहिं भञ्जिऊण सो राया मारिओ । गउं घराणे हम्मीरो । तउ अन्नो गज्जणवई गुज्जरं भञ्जित्ता सवो वल्लओ पत्तो सच्चउरं [तेन रङ्केन विक्रमात् अष्टपि शतेषु पञ्चचत्वारिंशदधिकेषु वर्षाणां गते (वलभीं) भङ्क्त्वा स राजा मारितः गतः स्वस्थानं हम्मीरः । ततोऽन्यः गज्जनपतिः गुर्जरं भङ्क्त्वा ततो वलन् प्राप्तः सत्यपुरे] ४ वाससयं २ ५ व्यवहारिकाहृत्पत्ति D ६ समाप्तिमकरोत् c

ग्यात्रायाः प्रत्यावृत्तः पुरप्रवेशमहोत्सवे विपणिश्रेणिं शृङ्गारितां मृगयमाणः कस्मिन्नपि हट्टे काष्ठपात्रीयुतं कुद्दालमालोक्य सौधप्रवेशानन्तरं प्राभृतपाणौ महाजने समायाते, सुखिनो यूयमिति नृपालापानन्तरं तैर्न सुखिनो वयमिति विज्ञप्ते विभ्रमभ्रान्तस्तान्विसृज्य कस्मिन्नपि निर्जनावसरे पुरप्रधानानाहूय किं न सुखिनो यूयमिति पृष्टे अपि च काष्ठपात्री युतकुद्दालस्योर्ध्वीकरणकारणमनुयुक्तास्ते इति विज्ञपयामासुः ।

यत्र स्वामिना काष्ठपात्र्यामेकमेवमवधारितं, स विवेश्वरः स्ववित्तसंख्यामजानन् काष्ठपात्रिकैः स्ववित्तसंकलनां ज्ञापयितुं संकेतश्चक्रे । तथा च न सुखिनो वयमिति स्वामिनः संतानाभावात् । कोटीध्वजकुलाकुलं नगरमिदं स्वामिना चिरकाललालितमन्वयाभावात्केन परांकोटीनीयत इति पुरातनस्यान्तःपुरस्य वन्ध्यत्वं बुद्ध्या निर्ध्याय नृपवंशवृद्धये नौतनमन्तःपुरं चिकीर्षवः स्वामिनोऽनुमत्या पुण्यार्कदिने केनापि प्रधानशाकुनिकेन समं शकुनागारं प्राप्ताः । कामपि दुर्गतनितम्बिनीमासन्नप्रसवां काष्ठभारवाहनैकवृत्तिं शिरोधिरूढदुर्गामालोक्य शकुनविचारक्षतादिभिः पुनरभ्यर्चयन्, तैः किमेतदिति पृष्टे प्राह । यः कश्चिदापाने पुत्रः स एवात्र नृपो भावी चेद्बृहस्पतिमतं प्रमाणमित्यसंभाव्यं वृत्तान्तमनुमन्यमानाः मनोन्नतार्थं नृपाय व्यापुटय यथावस्थितं तत्स्वरूपं निवेदितवन्तः । अथ खेदमेदुरमना नृप आप्तपुरुषैस्तां गर्तापूरीकर्तुं प्रारभ्यमाणामिष्टं दैवतं स्मरेत्यभिहिते सा मरणभयव्याकुला प्रदोषकाले यावदानुज्ञाप्य शङ्काभङ्गं कुरुते तावत्सा प्रासूत पुत्रं । तं तत्र परित्यज्य पुनरुपागतां गर्तापूरीकृत्य पुनरपि राज्ञे विज्ञपयांचक्रुः । अथ काचिन्मृगी संध्याद्वयेऽपि पयःपानं कारयन्ती तमनुदिन वृद्धिमन्तं कारयामास । तस्मिन्नवसरे देव्या महालक्ष्म्याः पुरतः टङ्कशालीयां हरिण्याश्चखुणां

१ तावद्विसृज्य P २ अन्त्यंजनावधार्ये a ३ पान्थादि॰ H D b K ४ निधाय P ५ नौतनं पुरं a ६ अभ्यचर्दन a c ७ मानोन्नतये P ८ टङ्कशालायाः c

पादानामथ शिशुरूप नाणक नूतन सजायमानमाकर्ण्य कश्चिलदीनो नृप उत्पन्न इति प्रवृत्तवार्तया श्रीरत्नशेखर सैन्यानि प्रतिदिश त शिशु विशसितु प्राहिणोत् । तैर्यत्र तत्रावलोक्य स्कन्धोऽपि बालहत्याभीतै स न्याय पुरगोपुरे गोकुलखुररवैर्यथाय बालो विपन्न सन्स्वयमपवादाय न भवतीति दूरस्थैस्तैर्यावन्मुक्तस्तावत्तत्रायात गोकुल त मूर्तिमन्त पुण्य-पुञ्जमिव बालमालोक्य तैरेव पदै स्तम्भितमिव तस्थौ । अथ पाश्चात्य-पक्षात्पुरोगृह्य वृषभो वृषभासुर त शिशु पदानामन्तराले निधाय गोधन सकलमपि प्रेरयामास । अथ त वृत्तान्त नृपोऽवधार्य तै सामन्तनगर लोकैर्विज्ञप्तश्च त बालमानीय पुत्रीयमाण श्रीपुञ्ज इति दत्ताभिधान प्रवर्धयामास ।

७ अथ श्रीरत्नशेखरे राज्ञि दिव गते तस्य राज्ञ कृताभिषेकस्य साम्राज्य पाल्यत पुत्री समजनि सा च सपूर्णसर्वाङ्गावयवसुन्दरापि कपिमुखी, तेन वैराग्येण विषयविमुखता बिभ्राणा श्रीमातेति नामधेय बभार । सा कदाचिज्जातजातिस्मृति पितुरग्रे स्व पूर्वभव निवेदितवती, यदहमर्बुदाद्रौ पुरा कपिपत्नीत्वमनुभवन्ती कस्यापि शाखिन एकस्या शाखाया शाखान्तर सचरन्ती केनापि तद्दुल्येन शिल्पेन विद्धतालुः पञ्चत्वमासदम् । तदधोवर्तिनि कामिततीर्थकुण्डे यावद्वपुर्स्तितत्व वपु पपात तावत्तीर्थाविशयान्मामक वपुर्मानुषाकारमभवत् यन्मस्तक तु तत्त्वथैवास्ते तेनाह कपिवदना । अथ श्रीपुञ्जनृपस्तत्रास्तन्मस्तक कुण्डे क्षेपयितु निजा पुरुषान्समादिदेश । तैस्तु मुनिरावचवस्य विलोक्य तथाकृते सा श्रीमाता मानवानना समजनि । तत प्रभृति सा मातरपितरावनुज्ञाप्या-ऽर्बुदशाग्यगुणा तस्मिन्नेवार्बुदे तपस्यन्ती, कदाचिद्गगनगामिना योगिना ददृशे । स च तल्लावण्यापहृतहृदयो गगनादुत्तीर्य प्रेमालापपूर्वक स्व

१ सर्व सम्बन्धेन P २ तन्दन H ३ एतान्तपुन्दस्य कथाकोपऽसि वर्णयन्ति ४ नटिश्या a ५ अस्तपुन्नात् a b H K ६ तत्र न तदस्य c

गां कथं न वृणोषीति पप्रच्छ । सेत्यवादीत् । साम्प्रतं तावत्क्षणदायाः प्रथमयामो व्यतीतस्तूर्ययामस्य ताम्रचूडेषु रुतमकुर्वाणेषु यद्यस्मिन्ग्रे कयाचिद्विद्यया द्वादश पद्याः कारयसि ततो भवन्तमभीष्टं करोमीति तदुक्तिसमनन्तरमेव तत्र कर्मणि चेटकपेटकं नियोज्य यामद्वयेन निर्मापिते सर्वपद्यानिवहे श्रीमाता स्वशक्तिवैभवेन कृतकं ताम्रचूडारवं कारयन्ती तेनागत्य विवाहाय सज्जीभवेत्यभिदधे । तत्र पद्याया निष्पाद्यमानायाः कुक्कुटरवः समजनिष्टेति तयोक्ते भवन्मायया कृतकं कृकवाकुरवं को न वेत्तीत्युत्तरं ददानः सरित्तीरे तज्जाम्योपढौकितविवाहोपहारः श्रीमात्रा समस्तविद्यामूलं तच्छिशूलमिहैव विहाय पाणिपीडनाय सन्निहितो भवेत्याहूय, प्रेमपल्लवितचित्ततया तत्तथा कृत्वा सामीप्यमुपागतः तत्पदयोः कृतकान् शुनो नियोज्य हृदये तेन त्रिशूलेनाहत्य मारितः । इत्थं निःसीमशीललीलायितेन स्वजन्मातिवाहितवती । तस्यामखण्डशीलायां व्यतीतायां श्रीपुञ्जराजा तत्र शिखरबन्धरहितं प्रासादमकारयत् । यतः षण्मासान्ते तस्य गिरेरधोभागवर्ती अर्बुदनामा नागो यदा चलति तदा पर्वतकम्पो भवति । अतः शिखररहितास्तत्र सर्वेऽपि प्रासादाः । इति श्रीपुञ्जराजा तत्पुत्रीश्रीमाता तत्प्रबन्धः ।

८ कदाचिद्गौडदेशे गोवर्धनो नाम राजाभूत् तदायःस्तम्भे निबद्धा सभामण्डपपुरतो न्यायिना हन्यमाना न्यायघण्टा निनदति । अन्यदा तस्यैकसूनोः कुमारेण रथारूढेन पथि संचरताज्ञानवृत्त्या कश्चिद्वत्सतरो व्यापादितस्तन्माता सौरभेयी नयनाभ्यामजस्रमश्रूणि वर्षन्ती स्वपराभवप्रतीकाराय शृङ्गाग्रेण न्यायघण्टामवीवदत्तद्घण्टाटङ्कारं नृपो निशम्यार्जुनकीर्तिस्तमर्जुनीवृत्तान्तं मूलतोऽवगम्य निजं न्यायं परां कोटिमारोपयितुं प्रातःस्वयं स्यन्दने निविश्य प्रियपुत्रोऽपि तमेकमेव पुत्रं पथि नियोज्य तदुपरि तां धेनुं साक्षात्कृत्य रथं भ्रामयामास । तस्य भूभुजः

१ पृथ्या a २ पद्या हयो b H ३ स्तम्भनिबद्धा c

सत्वेन तस्य सुतस्य भूयसा भाग्यवैभवेन रथस्य रथाङ्गे समुद्धृते स कुमारो न विपन्नः। इति गोवर्धननृपप्रबन्धः* ॥

९ अथ कान्त्यां पुरि पुरा पुराणनृपतिश्चिरं राज्यं निर्गर्वः कुर्वन् कदाचिन्मतिसागराभिधानेन मित्रसुहृदा महामात्येनाऽनुगम्यमानो राजपाटिकायां व्रजन् विपर्यस्ताभ्यस्तेन[१] तुरङ्गेण नृपेऽपन्हियमाणे, चतुरङ्गचमूचक्रे क्रमेण दवीयसि संजायमानेऽप्यतिजवे जवनेऽधिरूढः तदानुपदिकः कियत्यपि भूभागे उल्लङ्घिते सति मार्गोल्लङ्घनपरिश्रमादत्यन्तसुकुमारतया रुधिरपूरितत्वाद्विपन्ने नृपतौ, कृतानन्तरकृत्यस्तुरङ्गमं तद्वेपं च सहादाय मदोषसमये पुरं प्रविशन् राज्यस्यानुसन्धानचिकीः श्रीमाल[२]भूपालभयात्कमपि नृपतेः सवयसं सरूपं च कुलालमालोक्य तं तद्वेपार्पणपूर्वकं तुरगेऽधिरोप्य सौधप्रवेशानन्तरं देव्यै तं व्यतिकरं निवेद्य सचिवेन पुण्यसार इति नाम विधाय स एव नृपतीचक्रे। इत्थं कियत्यपि गते काले स सचिवश्रमूसमूहवृतः प्रतिनृपतिं प्रति प्रतिष्ठासुः स्वप्रतिहस्तकप्रायं कमपि प्रधानपुरुषं नृपतिसेवाकृते निवेश्य स्वयं देशान्तरविहारमकरोत्। अथ स पृथिवीपतिर्निरङ्कुशो वशापतिरिव[३] स्वैरविहारी तदनन्तरं पुरकुम्भकारान्समस्तानाहूय मृन्मयान् हयान् करिकलभकरभादींश्च निर्माय तैःसमं चिरं चिक्रीड। एवं स्थिते समस्तराजलोकस्यावहेलनां नृपतेर्निशम्य तत स्कन्धावारात् सचिवोऽल्पपरिच्छदो नृपमुपेत्येत्यवादीत्। यस्त्वमिदानीमेव विस्मृतकारुभावः स्वभावचलाचलतयां[४] यदि कामपि मर्यादां न मन्यसे तदा त्वां निर्विषयीकृत्य कमप्यपरं कुलालबालं भूपालं करिष्यामीति तदुक्तिक्रुद्धः स नृपः समायामुपांशुभूमौ कोऽत्र भोः, इति व्याहृतिसमनन्तरमेव सजीवमूर्तैश्चित्रपदातिभिः स सचिवः सन्दानितः।

---

* अयं गोवर्धननृपप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना स्वपुस्तके लिखितम् १ विपर्यस्तध्वस्तेन a P विपर्यस्तायस्तेन b c २ सीमाल L ३ वशापतिरिव H b वेश्यापतिरिव P ४ चलाचलतया a

तदसंभाव्यं महदाश्चर्यं विमृश्य तत्प्रभुप्रभावाविर्भावचमत्कृतचित्तस्तत्पदयोर्निपत्य स्वं मोचयितुमत्यर्थं समभ्यर्थयन् नृपेण तथा कारिते स सभक्तिकं विज्ञपयामास । भवतः साम्राज्यदाने निमित्तमात्रोऽहं तव प्रभावाद्दालेख्यरूपाणि सचेतनीभूयेत्थं निदेशवशंवदानि भवन्ति तत्र प्राक्कृतान्येव कर्माणि कारणमत एव भवान्पुण्यसार इति सान्वयनामा ॥ इति पुण्यसारप्रबन्धः* ।

१० अथ पुरा कुसुमपुरे नन्दिवर्धननामा राजकुमारः छत्रधरेण समं देशान्तरविलोकनकुतकी पितरावनापृच्छ्य यदृच्छया गच्छन् प्रत्यूषकाले कापि पुरे प्राप्तस्तत्राऽपुत्रिणि नृपतौ पञ्चत्वमुपागते सति सचिवैरभिषिक्तः पट्टहस्ती निखिलेऽपि नगरे यदृच्छया बभ्राम । तत्रागतनृपकुमारमासन्नमपि दुःस्वप्नमिव विस्मृत्य परं छत्रधरमभ्यषिञ्चत् । स च तत्प्रधानैर्महता महोत्सवेन पुरं प्रवेश्यमानो राजा कुमारमपि तथैव महत्या प्रतिपत्त्या सह गृहीत्वा सौधं गतः । अहं राजलोकस्वामी त्वं तु ममेत्युचितैरुपचारवचनैस्तमनन्यरितमेवमाराराधं । स तु राजा राजगुणानामनर्हो निरवधिदुर्मेधा वर्णाश्रमपालनानभिज्ञो यथायथा प्रजापीडनपरः साम्राज्यं कुरुते तथा तथा पशुपतिमूर्धा विधुतराजेव स कुमारः प्रतिदिनं हीयते । कस्मिंश्चप्यवसरे तं तथास्थितं कुमारं स नृपतिस्तत्तनुताहेतुं पृच्छन् दुर्मेधतया प्रजाः पीडयसि तेनात्यन्तमनौचित्येन कृशतामावहामि।

४) ×वासो जडाण मज्झे दोजीहा सामिसवणपडिलग्गा ।
जीविज्जइ तं लाहो झीणित्ते विम्हउ कीस ॥

---

१ प्राक्तनानि c * पुण्यसारप्रबन्धोयं पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम् २ एव दरोप c ३ पालनस्थिमानभिज्ञ b

× वासो जडानां मध्ये द्विजिह्वाः स्वामिश्रवणप्रतिलग्नाः ।
जीव्यते यत्तत् लाभः क्षीणत्वे विस्मयः कीदृशः ॥

४ भवण a ५ जीविज्जइ जइ c ६ झाणत्ते विधिउ c

इति मया गाथार्थः सत्यापितोऽस्तीति तद्वचनानन्तरं यदस्याःप्रजायाः पापनिरताया अपुण्योदयेनावश्यंभाविपीडनावसरेऽहं नृपतीकृतः। यदि प्रजायाः परिपालनां लोकेशोऽप्यलिलिखिष्यत्तदा भवत एव पट्टहस्ती पट्टाभिषेकमकरिष्यदिति तदुक्तियुक्तिभ्यां भेषजाभ्यामिव निगृहीतरुक् स कुमारो वपुःपीवरतां बभार। इति कर्मसारप्रबन्धः*।

११ अथ गौडदेशे लक्षणावत्यां नगर्यां श्रीलक्ष्मणसेनो नाम नृपतिरुमापतिधरसचिवेन सर्वबुद्धिनिधिना चिन्त्यमानराज्यश्रिरं राज्यं चकार। स स्वनेकमत्तमातङ्गसैन्यसङ्गादिव मदान्धतां दधानो मातङ्गीसङ्गपङ्ककलङ्कभाजनमजनि। उमापतिधरस्तु तद्व्यतिकरमवगम्य प्रकृतिक्रूरतया च स्वामिनोऽनालोकनीयतां च विचिन्त्य प्रकारान्तरेण तं बोधयितुं सभामण्डपस्य भारपट्टे गुप्तवृत्त्यामूनि काव्यानि लिलेख॥

५) शैत्यं नाम गुणस्तवैव, तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां भजन्त्यशुचयःस्पर्शात्तवैवापरे।
किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः[1]॥ १॥

६) त्वं चेत्संचरसे वृषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिनां
व्यालैः कङ्कणभूषणानि तनुषे हानिर्न हेम्नामपि।
मूर्धन्यं कुरुषे जडांशुमयशः किं नाम लोकत्रयी—
दीपस्याम्बुजबान्धवस्य, जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे[2]॥ २॥

७) छिन्नं ब्रह्मशिरो यदि प्रथयति प्रेतेषु सख्यं यदि
क्षीवः क्रीडति मातृभिर्यदि रतिं धत्ते श्मशाने यदि।

* कर्मसारप्रबन्धोऽयं पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम्
१ अनाकलनीयतां॥ २ भवन्ति C ३ प्रश्नोत्तरमालायाः पद्यमिदम् ४ कुवलयानन्दे तथा शोभाकरस्यालंकाररत्नाकरेऽपि पद्यमिदम्

सृष्ट्वा संहरति प्रजां यदि तथाप्याधाय भक्त्या मन-
स्त्वं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या स एवेश्वरैः ॥ ३ ॥[4]

८) एतस्मिन्महति प्रदोषसमये राजा त्वमेकस्ततो
लक्ष्मीमम्बुरुहां पिधाय कुमुदे किं नो तनोषि श्रियः ।
यद्राज्ञी स्थितिरत्र यच्च सुमनःश्रेणीषु संभावना
त्वं तावत्कतमोऽसि तच्चिरयितुं धातापि नैव क्षमः ॥ ४ ॥

९) सद्वृत्तसद्गुणमहार्हमनर्घ्यमूल्य—
कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्ते ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न
हा हार हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ ५ ॥

कस्मिन्नप्यवसरप्रस्तावे[6] तानि वीक्ष्य तदर्थमवगम्य तस्मिन्नन्तर्द्वेषं दधौ । यतः—

१०) प्रायः संप्रति[7] कोपाय सन्मार्गस्योपदेशनम् ।
विलूननासिकस्येव यद्वदादर्शदर्शनम् ॥

इति न्यायात्सामर्षतया तं पदभ्रष्टं चकार । अथ स नृपतिः कदाचिद्राजपाटिकार्थाः प्रत्यावृत्तो दुरवस्थमेकाकिनमुपायविधुरं तं वीक्ष्य क्रोधादुधाय हस्तिपकेन हस्तिनं मेरयामास । स तु निषादिनं प्रति माह । यावदहं राज्ञोऽग्रे किंचिद्वच्मि तावज्जवान्निवार्यतां गजः । तद्वचनात्तेन तथा कृते, उमापतिधरः प्राह—

११) नमस्तिष्ठति धूलिधूसरवपुर्गोपृष्ठिमारोहति
व्यालैः क्रीडति, नृत्यति, स्रवदसृग्चर्मोद्वहन्दन्तिनः ।

१ प्रजा B २ आदाय c ३ तथैव D ४ घोर्यस्त्रनमिति शार्ङ्गधरपद्धत्या शुद्धनमिदं पद्यम् ५ महार्घ्य H ६ सर्वावसरप्रस्तावे a HC ७ सन्ति प्रकोपाय P ८ राज्यजयपाटिकायाः C ९ उद्वहद्दन्तिनाम् a

पुरो होममारमत ॥ अथ निरवद्याकृष्टिविद्यया होमकुण्डज्वालामाक्रान्तरिता प्रत्यक्षीभूय श्रीपद्मावती तुरुष्कागमनिषेधमुक्तवती ॥ अथ सामर्षः क्षपणकस्तां कर्णयोर्धृत्वा क्रोधानुबन्धाचेषु सन्निहितेषु किं भवत्यपि वितथं ब्रूते, इति तेनोपालम्भिता सति सैवमवादीत्। त्वं यां पद्मावतीमतीव भ-क्त्या पृच्छसि साम्प्रतमतापबलात्पलायांचक्रे। अहं तु म्लेच्छगोत्रजं दैवतं मिथ्याभाषणेन लोकं विश्वास्य म्लेच्छैर्विश्वासं कारयामीत्युदीर्य तस्यां तिरोहितायां, म्लेच्छसैन्येन प्रातर्वाराणसी वेष्टितां चेष्टया जानन् तद्वनु-ध्वानैश्चतुर्दशशतीमितनि स्वानयुगमनिःस्वनेऽपह्नुते सति प्रबलम्लेच्छकुलव्याकुलीकृतमनास्तं सूहवदेव्या अङ्गजे निजे गजे नियोज्य जान्हवी-जले सगजो ममज्ज। इति जयचन्द्रप्रबन्धः* ॥

१४ अथ जगद्देवनामा क्षत्रियः त्रिविधामपि वीरकोटिरतां बिभ्रत्, श्रीसिद्धचक्रवर्तिनां सन्मान्योऽपि तद्गुणमन्त्रवशीकृतेन नृपतिना परमर्दि-श्रीपरमर्दिनाहूतः सोपरोधं पृथ्वीपुरन्ध्रीकुन्तलकलापकल्पं कुन्तलमण्डल-मवाप्य यावत्तदागमं श्रीपरमर्दिने द्वाःस्थो निवेदयति तावत्तत्संसदि काचिद्विटवनिता विवसना पुष्पचलनकं नृत्यन्ती तत्कालमेवोत्तरीयक-मादाय सापत्रपा सा तत्रैव निषसाद ॥ अथ राजदौवारिकप्रवेशिताय श्रीजगद्देवाय सप्रियालापप्रभृति सन्मानदानादनु प्रधानपरिधानं दुकूलं लक्षमूल्यातुल्योद्भटपटयुगं प्रसादीकृत्य तस्मिन् महार्हासननिविष्टे सभा-सम्भ्रमे मग्ने सति, नृपस्तामेव विटनटीं नृत्यायादिदेश। अथ सा औचि-त्यप्रपञ्चचञ्चुचातुर्यधुर्या श्रीजगद्देवनामा जगदेकपुरुषः साम्प्रतं समाज-गाम तत्तत्र विवसनाहं जिह्रेमि। स्त्रिय स्त्रीष्वेव यथेष्टं चेष्टन्ते इति तस्या लोकोत्तरया प्रशंसया प्रमुदितमानसस्तं नृपप्रसादीकृतं वसनयुगं तस्यै वितीर्णवान् ॥ अथ श्रीपरमर्दिप्रसादतो देशाधिपत्ये संजाते सति

१ अपन्हुते चले P * अथ जयचन्द्रप्रबन्ध. पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम् २ चलन्चलनका H c D

तदुपाध्यायैः श्रीजगद्देवस्य मिलनाय समागतः काव्यमिदं प्राभृती-चकार । तद्यथा—

१२) "चक्रः पप्रच्छ पान्थं कथय मम सखे क्वास्ति किं स प्रदेशो"
वस्तुं नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि चिरायेति स प्रत्युवाच ।
नीते मेरौ समाप्तिं कनकवितरणैः श्रीजगद्देवनाम्ना
सूर्येऽनन्तर्हितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतसृष्टिः ॥
अस्य काव्यस्य पारितोषिके तस्मै स स्थूललक्ष्यो लक्षार्धं वितितार ॥

१३) क्षोणीरक्षणदक्षदक्षिणभुजे दाक्षिण्यदीक्षागुरौ
श्रेयः सद्मनि धन्यजन्मनि जगद्देवे जगद्दातरि ।
वर्तन्ते विदुषां गृहाः प्रतिदिनं गन्धेभगन्धर्वयो–
रालानद्रुमरज्जुदामघटनाव्यग्रीभवत्किंकराः ॥ १ ॥

१४) त्वयि जीवति जीवन्ति बलिकर्णदधीचयः ।
दारिद्र्यं तु जगद्देव मयि जीवति जीवति ॥ २ ॥

१५) दरिद्रान् सृजतो धातुः कृतार्थान् कुर्वतस्तव ।
जगद्देव न जानीमः कस्य हस्तो विरंस्यति ॥ ३ ॥

१६) जगद्देव जगद्देव प्रासादगधितिष्ठतः ।
स्वयशः शिवलिङ्गस्य नक्षत्रैरक्षतायितम् ॥ ४ ॥

१७) अगाधः पाथोधिः पृथु धरणिपात्रं विभु नभः
समुत्तुङ्गो मेरुः प्रथितमहिमा कैटभरिपुः ।

---

१ क्षेपणस्तदुपाध्यायः a D क्षणप्रस्तस्तदुपाध्यायः H

२ अक्षानक्षतपालिनो भगवतः कल्याणि संगीतक-
व्यासक्तस्य च तस्य कुन्तलपतेः पुण्यानि मन्यामहे
एषः कामदुघामदुग्ध भरतः सूनोः सुबाहुर्यो
प्रत्यक्षप्रतिपक्षभार्गव भवानन्यस्य चिन्तामणिः ॥ १ ॥ चक्रः०
a b H आदर्शेषु रेदमधिकं पद्यं ३ पान्थं a ३ पुष्करानिपात्रं a H

जगद्देवो वीरः सुरतरुरुदारः सुरसरित्
पवित्रा पीयूषद्युतिरमृतवर्षीति न नवम् ॥ ९ ॥

न नवमिति जगद्देवेनार्पिता समस्या पण्डितेन पूरितेत्यादीनि बहूनि काव्यानि यथाश्रुतं ज्ञातव्यानि ।

१५ अथ श्रीपरमर्दिमेदिनीपतेः पट्टमहादेवी श्रीजगद्देवस्य प्रतिपन्न-जामिः । कदाचित् राज्ञा श्रीमालभूपालपराजयाय प्रहितः श्रीजगद्देवः श्रीदेवार्चनं कुर्वन् छलघातिना परबलेन सैन्यं निजमुपद्रुतं शृण्वन् तमेव देवतावसरं न मुमोच । तस्मिन्नवसरे प्रणिधिपुरुषमुखाज्जगद्देवपरा-जयमश्रुतपूर्वमवधार्य महिषीं श्रीपरमर्दी प्राह । भवद्भ्राता संग्रामवीरना-थतां बिभ्राणोऽपि रिपुभिराक्रान्तः पलायितुमपि न प्रभूष्णुरभूदिति । इति नृपतेर्मर्माभिघातनमौक्तिकमाकर्ण्य प्रत्यूषसंध्याकाले सा राज्ञी प्रतीचीदिश-मालोकितवती । राज्ञा किमालोकसे इत्यादिष्टे सूर्योदयमिति, ' मुग्धे किं सूर्योदयोऽपरस्यां दिशि जायतीति, ' सा तु ' विरञ्चिप्रपञ्चः प्रतीपः प्रतीच्यामपि प्रद्योतनोदयो दुर्घटोऽपि घटते, परं क्षत्रियदेवजगद्देवस्य भङ्गस्तु नेति ' दम्पत्योः मियालापः[1] ॥ देवार्चनानन्तरं जगद्देवः पञ्चशस्या सुभटैः समं समुत्थितश्चण्डांशुरिव तमस्काण्डं, केसरिकिशोर इव गज-यूथं, वात्यावर्त्त इव घनमण्डलं हेलयैव तद्बलं दलयामास[2] ।

१६ अथ परमर्दिनामा नृपो जगत्युदाहरणीभूतं परमैश्वर्यमनुभवन् निद्रावसरवर्जं रात्रिंदिवं निजौजसा विच्छुरितं छुरिकाभ्यासं विदधानो-ऽशनावसरे परिवेषणाकुलं प्रतिदिनमेकैकं सूपकारमकृपः कृपाणिकया निघ्नन् षष्ट्यधिकशतत्रयेण भक्तकाराणां वर्षे निषेव्यमाणः कोपकाला-नल इति विरुदं बभार ।

१८) आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि पृथ्वी भव
प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसां युष्माभिरुज्जृम्भितम् ।

---

१ प्रियालापे H २ तद्दलयामास P

प्रेक्षध्वं परमर्दिपार्थिवयशोराशेर्विकाशोदया–
क्रीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशां ब्रह्माण्डमारोहति ॥

इत्यादिभिः स्तुतिभिःस्तूयमानश्चिरं राज्यसुखमनुबभूव ।

१७ स च सपादलक्षक्षितिपतिना श्रीपृथ्वीराजेन सह संजातविग्रहः समराजिरमधिरूढः स्वसैन्ये पराजिते कान्दिशीकः कामपि दिशं गृहीत्वा पलायनपरः स्वराजधानीमाजगाम । अथ तस्य पार्थिवस्यापमानितपूर्वसेवको निर्विषयीकृतः पृथ्वीराजराजसभामुपेतः प्रणामान्ते किं दैवतं पूज्यते परमर्दिपुरे विशेषात्सुकृतिभिरिति स्वामिनादिष्टस्तत्कालोचितं काव्यमिदमपाठीत् ।

१९) मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसस्तृष्णा न कृष्णार्चने
स्तब्धः शम्भुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो विधात्रग्रहः ।
नाथो नः परमर्दिनेन वदनन्यस्तेन संरक्षितः
पृथ्वीराजनराधिपादिति तृणं तत्पत्तने पूज्यते ॥

इति स्तुतिपरितोषितेनानुजग्राह । स तत्र त्रिःसप्तकृत्वस्त्रासितम्लेच्छाधिपोऽपि द्वाविंशतितमवेलायां स एव म्लेच्छाधिपतिः पृथ्वीराजराजधानीमुपेत्य निजदुर्धरस्कन्धावारेण समवात्सीत् । त्रासितमक्षिकेव भूयो भूयो रिपुरुपैतीति निर्जनृपतेररतिं मनोगतामवगम्य मनोर्निःसीमप्रसादपात्रं द्वितीयमिवममात्रं तुङ्गनामा क्षात्रं तेजो वहन्सुभटकोटीरः स्वप्रतिबिम्बरूपेण पुत्रेण समं म्लेच्छाधिपतेरनीकं प्रविश्य निशीथसमये तस्य रिपोर्गुरूदरात्परितः खदिराङ्गारधगधगायमानां परिखां निरीक्ष्याङ्गजं जगाद । अस्यां मम प्रविष्टस्य पृष्ठे पदं ददानो म्लेच्छपतिं निगृहाणेति पितुरादेशान्ते कार्यमेतन्ममासाध्यतमं, किं च जीवितकाङ्क्षया वपुर्विपत्तिदर्शनं, तदहमस्यां विशामि भवन्त एव समन्तं नयन्तु । इत्युक्त्वा तेन तथा कृते, स्वामि-

१ अपमानितसर्व I^2 अपमानितपूर्वः कोऽपि तत्पूर्वसेवको ॥ २ स्तब्धा a
३ मनोःप्रसाद्वितीयमिवामात्रं P ४ वपु॰ a

कार्यं पर्याप्तप्रायं मन्यमानस्तमरातिं लीलया निगृह्य यथागतमाजगाम। विभातभूयिष्ठायां निशि विपन्नं स्वामिनं निरीक्ष्य परसैन्यं पलायांचक्रे। स तुङ्गसुभटस्तुङ्गप्रकृतिर्नृपतेः कदाचिन्न ज्ञापयामास। कस्मिन्नप्यवसरे राजमान्यतयां नितान्तपरिचितां तुङ्गपुत्रवधूमवधूतमङ्गलवलयामालोक्य संभ्रमात् पतिना पृच्छ्यमानोऽपि पयोधिरिव गम्भीरतया मौनमर्यादया किमप्यविज्ञपयन् निजशपथदानपूर्वं पृष्टो निजगुणपातकं दुष्करमिति तथापि प्रभोरभ्यर्थनया निवेद्यमानमस्तीत्यभिधाय तद्वृत्तान्तं प्रत्युपकारभीरुर्यथावस्थितं निवेदयामास।

२०) इयमुच्चधियामलौकिकी
महती कापि कठोरचित्तता।
उपकृत्य भवन्ति निःस्पृहाः
परतः प्रत्युपकारशङ्कया॥

इति तुङ्गसुभटप्रबन्धः।

१८ अथ कदाचित्तस्य म्लेच्छपतेः सूनुर्नृपतिः पितुर्वैरस्य स्मरन्, सपादलक्षक्षितिपतिविग्रहकाम्यया सर्वसामग्र्या समुपेतः पृथ्वीनाथस्य नासीरवीरानुर्धरशरैः प्रावृषेण्यधाराधरधारासारैरिव तस्मिन्ससैन्ये त्रासिते पृथ्वीराजस्तदा तदानुपदिकीभावं भजन्, महानसाधिकृतपञ्चकुलेन विज्ञपितं करभीणां सप्तशत्यापि महानसपरिच्छदः सुखेन नोह्यते ततः कियतीभिः करभीभिः प्रभुः प्रसीददिति विज्ञप्तो नृपतिर्म्लेच्छपतिमुच्छेद्य भवदभ्यर्थिताः करभीः प्रसादीकरिष्यामीति तत्संबोध्य पुनः प्रयाणं कुर्वन् सोमेश्वरनाम्ना प्रधानेन भूयो भूयो निषिध्यमानः, तत्पक्षपातभ्रान्त्या नृपतिना निगृहीतकर्णः, तदत्यन्तपराभवात् तस्मिन् प्रभौ सामर्षो म्लेच्छपतिं प्राप्य तदभिप्रायाङ्गुकरणतस्तान् विश्वस्तान् पृथ्वीराजस्कन्धावारसविधौ समानीय पृथ्वीराजराजस्यैकादश्युपवासकृतपारणादनु सुप्तस्य

१ सुखेनोह्यते मात। २ सुप्तेष्व सदौष्ट्रिकमाहिष।

तत्रासीरवीरैः सह समरसंरम्भे म्लेच्छानां जायमाने निर्भरनिद्रायमाणस्तुरु-ष्कैर्नृपतिर्निबध्यं स्वसौधं नीतः । पुनरप्येकादश्युपवासपारणके नृपतेर्दे-वार्चनावसरे म्लेच्छराजेन प्रहितं तत्र पात्रीकृतमांसपाकं गुरूदरान्तर्नियुज्य तदैव देवताराधनवैयग्र्ये सति, शुनापह्रियमाणे तस्मिन् पिशिते, किं न रक्षसि यामिकैरित्यभिहितः करभीणां सप्तशत्या दुर्वहं यत्पुरा मम महा-नसं तत्साम्प्रतं दुर्दैवयोगादीदृशीं दुर्दशां प्राप्तमिति कौतुकाकुलितमानसो विलोकयन्नस्मीति तेनोक्ते, किं काचिदद्यापि त्वय्युत्साहशक्तिरवशिष्यत इति तैर्विज्ञप्ते, यदि स्वस्थाने गन्तुं लभे[2] तदा दर्शयामि वपुःपौरुषमिति यामिकैर्विज्ञप्तो म्लेच्छभूपतिस्तत्साहसंदिदृक्षुस्तदीयां राजधानीमानीय पृथ्वीराजं तत्र राजसौधे यावदभिप्रेक्ष्यति तावत्तत्र चित्रशालायां शूकर-निवहैर्हन्यमानान् म्लेच्छानालोक्यामुना मर्माभिघातेनात्यन्तपीडितस्तुरु-ष्कपार्थिवः पृथ्वीराजं कुठारशिरश्छेदपूर्वं संजहार । इति नृपतिपरमर्दि-जगद्देवपृथ्वीपतीनां[1] प्रबन्धाः ॥

१९ अथ शतानन्दपुरे परिखीभूतजलधौ श्रीमहानन्दो नाम राजा मदनरेखेति तस्य राज्ञी, अन्तःपुरप्राचुर्यात्, पतिसंवननकर्मनिर्माणव्या-प्त्या,[3] तां प्रति विरक्तचेता नृपतिरिति नानाविधान् वैदेशिकान् कलाविदश्च पृच्छन्ती कस्यापि यथार्थवादिनः सत्यप्रत्ययस्य कार्मणकर्मणे किञ्चित्सि-द्धयोगमासाद्य तत्प्रयोगावसरे[4] ।

मन्त्रमूलबलात्प्रीतिः पतिद्रोहोऽभिधीयते ।

इति वाक्यमनुस्मरन्ती सतीव तद्योगचूर्णं जलधौ न्यधत्त । अचि-न्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति तद्भेषजमाहात्म्याद्वशीकृतो वारि-धिरेव मूर्तिमान् निशि तामुपेत्य रेमे । इत्थमकस्मादाधानवर्ती प्रतीकै-स्तद्विधैर्निर्णीय सकोपो नृपो यावत्तस्याः प्रवासादिदण्डं कमपि विमृशति

१ म्लेच्छाधिपतीनां P २ लभेत P ३ प्राचुर्यात्पतिसंवननकर्मनिर्माण-व्याप्त्या P ४ प्रयोजनावसरे D

तावत्तस्याः सन्निहिते निधननिर्बन्धे प्रत्यक्षीभूय जलधिरधिष्ठातृदैवतमहमिति स्वं ज्ञापयन् मा भैषीरिति तामाश्वास्य प्रति नृपं प्राह ।

२१) विवाहयित्वा यः कन्यां कुलजां शीलमण्डिताम् ।
समदृष्ट्या न पश्येत स पापिष्ठतरः स्मृतः ॥

इति त्वामवशाकारिणं प्रलयकालमुक्तमर्यादया सान्तःपुरपरीवारं मज्जयिष्यामीति भयभ्रान्ताया अनुनयपराया अयं मदीय एव सूनुस्तदस्मै साम्राज्योचितां नव्यां भूमिमहं दास्यामीत्यभिधाय कचित् कचित् पयांस्यपहृत्यान्तरीयान् प्रादुश्चकार । तानि सर्वाण्यपि लोकेषु कौङ्कणानीति प्रसिद्धानि । इति कौङ्कणोत्पत्तिप्रबन्धः* ।

२० अथ पाटलीपुत्रपत्तने वराहनामा कश्चिद्ब्राह्मणाङ्गभूः आजन्मनिमित्तज्ञानश्रद्धालुर्दुर्गतत्वादसूनुरक्षितुं पशून् चारयन् क्वापि शिलातले लग्नमालिख्याकृततद्विसर्जनः प्रदोषकाले गृहमुपेतः । कृतसमयोचितकृत्यो निशीथकाले भोजनायोपविष्टो लग्नविसर्जनमनुस्मृत्य निरातङ्कवृत्त्या तत्र याति, तावत्तदुपरि पारीन्द्रमभ्युपविष्टमवगणय्य तदुदराधोभागे पाणिं प्रक्षिप्य लग्नं विमृजन् सिंहरूपमपहाय प्रत्यक्षीभूय रविरेव वरं वृणु इत्युवाच । अथ समस्तनक्षत्रग्रहमण्डलं दर्शयेति वरं प्रार्थयमानः स्वविमानेऽधिरोप्य तत्रैव नीतो वत्सरान्ते यावद्ग्रहाणां वक्रातिचारोदयास्तमनादीन् भावान् प्रत्यक्षरूपान् परीक्ष्य पुनरिहायातो मिहिरप्रसादाद्वराहमिहिर इति प्रसिद्धाख्यः श्रीनन्दनृपतेः परमां मान्यतां दधानो वाराहीसंहितेति नवं ज्योतिःशास्त्रं रचयांचकार । अथ कदाचित्स निजपुत्रजन्मावसरे निजगृहे घटिकां निवेश्य तया शुद्धं जन्मकाललग्नं निर्णीय जातकग्रन्थप्रमाणेन ज्योतिश्चक्रे । स्वयं प्रत्यक्षीकृतग्रहचक्रज्ञानबलात्तस्य सूनोः संवत्सरशतप्रमाणमायुर्निर्णीतवान् । जन्ममहोत्सवे चैकं श्रीभद्रबाहुनामानं जैना-

१ भयभ्रान्ताया इत्यारभ्य दास्यामीत्यन्तं वाक्यं सु पुस्तके नास्ति * कौङ्कणोत्पत्तिप्रबन्धोऽयं पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम् ।

चार्यं कनीयांसं सोदरं विहाय नृपप्रभृतिकः स कोऽपि नास्ति य उपायनपाणिर्न जगाम । स निमित्तविज्जिनभक्ताय शकटालमन्त्रिणे तेषां सूरीणामनागमनकारणमुपालम्भगर्भितं जगौ । तेन ज्ञापितास्ते महात्मानः संपूर्णश्रुतज्ञानकरतलकलितामलकफलवत्कालत्रयास्तस्य शिशोर्विंशतितमे दिने बिडालान्मृत्युमुपदिशन्तो वयं नागता इति तेषामुपदेशे वराहमिहिराय निवेदिते ततःप्रभृति निजकुटुम्बं तस्य शावस्यावश्यकीं तां विपदं निरोद्धुं बिडालरक्षायै शतश उपायान्कुर्वन्नपि निर्णीते दिने निशीथेऽकस्माद्बालमूर्ध्नि पतितयार्गलया स बालः परलोकमवाप । ततस्तच्छोकशङ्कुमुद्दिधीर्षवः श्रीभद्रबाहुगुरवो यावत्तद्गेहमायान्ति तावत्तद्गृहाङ्गणे समस्तनिमित्तशास्त्रपुस्तकान्येकत्र पिण्डीकृतानि सन्निहितदहनान्यालोक्य किमेतदिति पृष्टः सांवत्सरः समत्सरस्तान् जैनमुनीनुपालम्भयन् एतानि संदेहकारीणि धक्ष्याम्येव यैरहमपि विप्रलब्धस्तेनेति सनिर्वेदमुदिते तैः श्रुतज्ञानबलात्तज्जन्मलग्नं सम्यक् तस्मै निवेद्य सूक्ष्मेक्षिकया तद्ग्रहबले ज्ञापिते विंशतिदिनान्येव भवन्ति । इत्थं विरक्तावपनीतायां स ज्योतिषिक इति जगौ । यद्भवद्भिर्बिडालान्मृत्युरुपदिष्टस्तदेव व्यभिचारीति तेनाभिहिते तत्रार्गलां तामानाय्य तत्रोत्कीर्णं बिडालं दर्शयन्तो भवितव्यताव्यत्ययः किं कदापि भवतीति महर्षिभिरभिदधे । कस्मात् रुद्यते, गतः कः, परमाणवोऽनपायाः, संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकश्चेन्न कदापि मोहितव्यम् ।

२२) अभावमभवैर्भावैर्मायाविभवगावितैः ।
अभावनिष्ठपर्यन्तैः सतां न क्रियते भ्रमः ॥

---

१ मुपदेशमूलां वाचं वराहमिहिराय निवेदितायां P २ एतानि रोहन्मोहसंदोहकारीणि H ३ कस्मान्न च D ४ कायोऽयं परमाणवः D ५ अभावनिष्ठपर्यन्ते P ६ भ्रमः P

इत्युक्तियुक्तिभ्यां प्रबोध्य ते महर्षयः स्वं पदं भेजुः । इत्थं बोधितस्यापि तस्य मिथ्यात्वध्वान्तान्तरितस्य कनकभ्रान्तिरिव तथात्राप्युन्मत्सरोच्छेकाचद्धक्तानभिचारकर्मणा कांश्चन पीडयन् कांश्चन व्यापादयन् तद्वृत्तान्तं तेभ्यो ज्ञानातिशयादवधार्योपसर्गहरं पासमिति नूतनं स्तोत्रं रचयांचक्रुः । इति वराहमिहिरप्रबन्धः* ॥

२१ अथ ढङ्काभिधानभूभृति रणसिंहनामा राजपुत्रस्तन्नन्दनां भूपलनाम्नीं सौन्दर्यनिर्जितनागलोकबालामालोक्य जातानुरागतया तां सेवमानस्य तस्य वासुकेः सुतो नागार्जुननामा समजनि । तेन पातालपालेन सुतस्नेहमोहितमनसा सर्वासामप्यौषधीनां फलानि मूलानि दलानि च भोजितस्तत्प्रभावान्महासिद्धिभिरलंकृतः सिद्धपुरुषतया पृथ्वीं विगाहमानः शातवाहननृपतेः कलागुरुर्गरीयसीं प्रतिष्ठामुपागतोऽपि गगनगामिनीं विद्यामध्येतुं श्रीपादलिप्तपुरे पादलिप्ताचार्यान् सेवमानो मानोच्छ्रितमतिर्भोजनावसरे पदे लेपप्रमाणेन गगनोत्पतितान् श्रीअष्टापदप्रभृतीनि तीर्थानि नमस्कृत्य तेषां स्वस्थानमुपेयुषां पादौ प्रक्षाल्य ज्ञातसप्तोत्तरशतसंख्यमहौषधीनामास्वादवर्णघ्राणादिभिर्निर्णीय च गुरूनवगणय्य कृतपदलेपः कुक्कवाकुवत्कलापिवदुत्पत्यावटतटे निपतंश्च तद्व्रणश्रेणिजर्जरिताङ्गो गुरुभिः किमेतदित्यनुयुक्तो यथावद्वृत्तान्तं निवेदयन् तच्चातुर्यचमत्कृतचेतोभिस्तच्छिरसि पद्महस्तदानपूर्वकं पाटीकतन्दुलोदकेन तानि भेषजान्यभ्यज्य तत्पादलेपाद्गगनगामी भूया इति तदनुग्रहादेकां सिद्धिमासाद्य, श्रीपार्श्वनाथपुरतः साध्यमानो रसः समस्तस्त्रैणलक्षणोपलक्षितपतिव्रतवनितामर्द्यमानः कोटिवेधी भवतीति तन्मुखादाकर्ण्य च यत्पुरा समुद्रविजयदाशार्हेण त्रिकालवेदिनः श्रीनेमिनाथस्य मुखान्महातिशायि श्रुत्वा श्रीपार्श्वना-

१ धत्तुरितस्य पनकभ्रान्तिरिव तेषु मत्सरोच्छेकात्तद्भक्तान् H * अयं वराहमिहिरप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम् । २ पातालपालेन H ३ मतमस्ति P

थबिम्बं रत्नमयं निर्माप्य श्रीद्वारवत्यां प्रासादे न्यस्तं, द्वारवतीदाहानन्तरं समुद्रेण प्लावितायां तस्यां पुरि तत्र समुद्रे तस्मिन्बिम्बे तथैव विद्यमाने, कान्तीयसांयात्रिकस्य धनपतिनाम्नो यानपात्रे देवतातिशयात् स्खलिते, इह जिनबिम्बमस्तीति दिव्यवाचा निर्णीय, नाविकांस्तत्र प्रक्षिप्य सप्तसंख्यैरामतन्तुभिः सन्दानितमुद्धृत्य निजायां पुरि चिन्तातीतलाभात् स्वयंकृतप्रासादे न्यस्तवान् । तत्सर्वातिशायि बिम्बं नागार्जुनः स्वसिद्धरससिद्धयेऽपहृत्य, सेडीतटिन्यास्तटे तदेव विन्यस्य, तत्पुरतो रससाधनाय श्रीसातवाहनस्यैकपत्नीं चन्द्रलेखाभिधानां प्रतिनिशं सिद्धव्यन्तरसान्निध्यात्रानीय रसमर्दनं कारयति स्म । इत्थं भूयो भूयस्तत्र यातायाते सति, बन्धुबुद्ध्या सा नागार्जुनपार्श्वे तदौषधीनां मर्दनहेतुं पृच्छति, सोऽपि स्वकल्पनया कोटीवेधरसस्य यथावस्थितं वृत्तान्तं निवेदयन्, तस्याश्च वचनगोचरातीतं सत्कारं कुर्वाणोऽनन्यसामान्यसौजन्यं प्रवर्धयामास । अथ कदाचित्तया निजाङ्गजयोरस्मिन् वृत्तान्ते निवेदिते तौ तल्लुब्धौ राज्यं परित्यज्य नागार्जुनसमलंकृतां भुवमागतौ, कैतवेन तस्य रसस्य जिघृक्षया गुप्तवेषौ यत्र नागार्जुनो भुङ्क्ते तत्र तामर्थदानेन परितोष्य रसवार्तां पृच्छतः । सा च तज्जिज्ञासया तदर्थं सलवणां रसवतीं कुर्वन्ती षण्मास्यां व्यतीतायां तस्मिन् क्षारामिति रसवतीं दूषयति सति, इङ्गितैः सिद्धं रसमिति ताभ्यां निवेदितवती । अथ प्रतिपन्नभागिनेयाभ्यां रसग्रहनलालसाभ्यां वासुकिना निर्णीतदर्भाङ्कुरमृत्युरिति परम्परया ज्ञाततत्त्वाभ्यां तेनैव शस्त्रेण तथैव स निजघ्ने ।

स रसः संप्रेतिष्ठितत्वाद्देवताधिष्ठानाच्च तिरोहितो बभूव । यत्र स रसःस्तम्भितस्तत्र स्तम्भनकाभिधानं श्रीपार्श्वनाथतीर्थं रसादप्यतिशायि सकललोकाभिलषितफलप्रदं । ततः कियता कालेन तद्बिम्बं वदनमात्र-

१ धंप्रतिष्ठितदेवताधिष्ठानवशात् a D

वर्जं भूम्यन्तरितं बभूव। अथ श्रीशासनदेवतादेशात् षण्मासीं यावदाचाम्लानि निर्माय कठिनीप्रयोगेण नवाङ्गवृत्तौ निष्पन्नायां श्रीअभयदेवसूरीणां वपुषि प्रादुर्भूते प्रभूतरोगे पातालपालः श्रीधरणेन्द्रनामा सितसर्परूपमास्थाय तद्वपुर्जिह्वया विलिह्य प्रसह्य निरामयीकृत्य तत्तीर्थं श्रीमदभयदेवसूरीणामुपदिदेश। श्रीसंघेन सह समागतास्तत्र ते सूरयः प्रस्रवन्तीं सुरभिं विलोक्य गोपालबालैर्निवेदितायां भुवि नवं द्वात्रिंशतिकास्तवं कुर्वन्तस्त्रिंशत्तमवृत्तेन तत्र श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रादुश्चक्रुः। देवतादेशेन तद्वृत्तं गोप्यमेव निर्ममे॥

२३) यन्मार्गेऽपि चतुःसहस्रशरदो देवालये योऽर्चितः
स्वामी वासववासुदेववरुणैः स्वावासमध्ये ततः।
कान्त्यामिभ्यधनेश्वरेण महता नागार्जुनेनार्चितः
पायात्स्तम्भनके पुरे स भवतः श्रीपार्श्वनाथो जिनः॥

इति नागार्जुनोत्पत्तिस्तम्भनकतीर्थावतारप्रबन्धौ* ॥

२२ अथावन्त्यां पुरि कश्चिद्विप्रः पाणिनिव्याकरणोपाध्यायतां कुर्वाणः सिप्रासरित्प्रान्तवर्तिचिन्तामणिगणेशप्रणामगृहीताभिग्रहः छात्रैः फक्किकाव्याख्यानप्रश्नादिभिरुद्वेजितः कदाचित् प्रावृषि तस्याः सरितःपूरे प्रसर्पति कृतझम्पापातो दैवात् संघटितवृक्षस्तन्मूले करावलम्बनस्तरीमासाद्य प्रत्यक्षं परशुपाणिं प्रणमन् तेन तत्साहसतुष्टेन वरं वृणीष्वेत्यादिष्टः पाणिनिव्याकरणस्योपदेशं प्रार्थयमानस्तेन तथेति प्रतिपद्य खटिकार्पणपूर्वं प्रतिदिनं व्याकरणे व्याख्यायमाने षण्मासपर्यन्ते व्याकरणे समर्थिते सति लम्बोदरं निर्विलम्बमनुज्ञाप्य प्रथमादर्शं सहादाय तां पुरीं प्रविश्य स्थण्डिले कस्यापि पुरस्य निषण्ण एव सुष्वाप। ततः प्रत्यूषे प्रेष्याभिस्तं तथाव-

१ लेलिह्य a २ जन्मार्गे a H ३ यो मर्दितमध्ये H ४ अर्चितः C ५ तत्साहससाहसानेन P ६ षटिकार्पणपूर्वं a ७ सहादीयतां a * नागार्ज्जुनोत्पत्तिस्तम्भनकतीर्थावतारप्रबन्धौ पुस्तकान्तरे नोपलभ्येते इति डा. भाउदाजीना लिखितम्

स्थितं प्राप्य विपणिरमणी तद्वृत्तान्तं ज्ञापिता सती ताभिरेव समानीय प्रेङ्खोलपल्यङ्के मुक्तः । अहोरात्रत्रयान्ते किञ्चित्त्यक्तनिद्रश्चित्रशाला-दिचित्रं चित्रकारि पश्यन् स्वर्लोकसमुत्पन्नमात्मानं मन्यमानस्तया पण-हरिणीदृशा ज्ञापितवृत्तान्तः स्नानपानभोजनादिभिर्भक्तिभिः परितोषितो नृपसभायां समुपेतः पाणिनिव्याकरणं यथावस्थितं व्याचक्षाणो नृपप्रभृ-तिपण्डितैरशेषैः सत्क्रियमाणस्तदुपात्तं सर्वस्वं तस्यै समर्पयामास ।

अथ तस्य क्रमेण चतुर्णां वर्णानां स्त्रियश्चतस्रः प्रिया अभवन् । तथा क्षत्रियाङ्गजः श्रीविक्रमार्कः, शूद्रीसुतो भर्तृहरिः स हीनजातित्वाद् भूमिगृहस्थो गुरुवृत्त्याध्याप्यते । अपरे त्रयः प्रत्यक्षाः पाठ्यन्ते एवं भर्तृहरिसंकेतेन तेषामध्याप्यमानानां—

२४) दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।

इति पाठ्यमाने भर्तृहरिरज्जुसंकेतेऽसंजायमाने प्रत्यक्षच्छात्रैस्त्रिभिरु-त्तरार्धे पृच्छ्यमाने कुपिते उपाध्याय (स्तेन)रे वेश्यासुत अद्यापि रज्जुसं-केतं न कुरुषे इत्याक्रुष्टैः प्रत्यक्षीभूय शास्त्रकारं निन्दन् ।

२५) आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥

इति पाठाद्वित्तस्यैकामेव गतिं मेने । तेन भर्तृहरिणा वैराग्यशतका-दिप्रबन्धा भूयांसश्चक्रिरे । इति भर्तृहर्युत्पत्तिप्रबन्धः* ।

२३ अथ श्रीधारायां मालवमण्डनस्य श्रीभोजराजस्यायुर्वेदवेदी कश्चित् वाग्भटनामायुर्वेदोदितानि कुपथ्यानि विधाय तत्प्रभावात् रोगान् प्रादुः-

---

१ प्रेक्ष्य D २ तं वृत्तान्तं ज्ञापिता a c ३ भर्तृहरः तृहर. a ४ यो न ददाति न भुंक्ते तस्य तृतीयागतिर्भवति ॥ इत्युत्तरार्धोपेतः श्लोकोऽयं भर्तृहरिशतके दृश्यते ५ भर्तृहरी रज्जु P ६ कुपितः उपाध्यायं P ७ आवुपन् P ८ भर्तृहरिरज्जु-संकेतं न कुरुषे इत्यादिष्टः स प्रत्यक्षीभूय धराशुकारं a * अयं भर्तृहर्युत्पत्तिप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीना लिखितम् ।

कृत्ये पुनस्तन्निमहाय सुश्रुतविश्रुतैर्भेषजैः पथ्यैश्च तान्निगृह्य नीरमन्तरेण कियत्कालं जीव्यत इति परीक्षार्थं तत्परिहृत्य दिनत्रयान्ते पिपासापीडिततात्वोष्ठपुट इत्यपाठीत्—

२६) कचिदुष्णं कचिच्छीतं कचित्कथितशीतलम् ।
कचिद्भेषजसंयुक्तं वारि कापि न वारितम् ॥

इति वारिसत्कारकारि वाक्यमिदमपाठीत् । तेन निजानुभूतो वाग्भटनामा प्रबन्धश्चक्रे । तस्य जामातापि लघुवाहडः श्वसुरेण वृद्धवाहडेन सह राजमन्दिरे प्रयातः प्रत्यूषकाले श्रीभोजस्य शरीरचेष्टितं[1] विलोक्य वृद्धवाहडेनाद्य नीरुजो यूयमित्युक्ते लघोर्मुखभङ्गं विलोक्य श्रीभोजेन कारणं पृष्टः स स्वामिनः शरीरेऽद्य निशाशेषे कृष्णच्छायाप्रवेशसूचितो राजयक्ष्मणः प्रवेशोऽभूदिति दैवतादेशेनातीन्द्रियं भावं विज्ञपयन् , तत्कालाकलापचमत्कृतेन राज्ञा तस्य व्याधेः प्रतीकारतयानुयुक्तः लक्षत्रयमूल्यं रसायनं निवेदयन्, षड्भिर्मासैस्तावता द्रव्यव्ययेन परमादरेण च तस्मिन् रसायने सिद्धे, प्रदोषसमये तद्रसायनं काचमये कुम्पके न्यस्य नरेन्द्रपर्यङ्के निधाय प्रत्यूषे देवतार्चनानन्तरं तद्रसायनमत्तुमिच्छुः रसायनपूजोवर्धापनादनु सज्जीकृतायां समग्रसामग्र्यां स लघुरगदंकारी केनापि कारणेन तं काचकुम्पकं भूमावास्फाल्य बभञ्ज । आः किमेतदिति राज्ञोक्ते रसायनपरिमलादेव पलायिते[4] व्याधौ व्याधेरभावाद्धातुक्षयकारिणानेन वृथा स्थापितेनालं, यद्वा शर्वरीविरामे सति सा पूर्वोक्ता कृष्णा छाया प्रभोर्वपुरपास्य दूरं गतैव ददृशे इत्यर्थे देवः प्रमाणमिति तदीयसत्यप्रत्ययेन परितोषितो राजा दारिद्र्यद्रोहि पारितोषिकं प्रसादीचकार ॥

१ निजानुभूते १ २ शरीरेक्षितं B ३ दैवतातिशयेन B आत्मीयभावं b ४ पलायमाने D

अथ ते सर्वव्याधयस्तेन चिकित्संकेन भूतलादुच्छेदिताः स्वर्लोकेऽश्विनीकुमारवैद्ययोः स्वपराभवं निजगदुः । अथ तौ तया प्रवृत्त्या चित्रीयमाणमानसौ नीलवर्णविहङ्गमयुग्मीभूय व्याधिप्रतिभटस्य वाग्भटस्य धवलगृहवातायनतले वलभ्यां निविष्टौ कोऽरुक् शब्दं चक्रतुः । ततः स आयुर्वेदवेदी नेदीयांसं तदीयशब्दं साभिप्रायं चेतसि चिरं विचिन्त्य ।

२७) अशाकभोजी घृतभुचि योऽन्धसा
　　पयोरसान् शीलति भाति योऽम्भसा ।
　　अभुक् विभुक् नापकृतां विदाहिनां[2]
　　चलत्प्रभुक् जीर्णभुगल्पसारभुक् ॥

इत्यभाणि । भणितानन्तरं चमत्कृतचित्तौ तौ प्रयातौ । पुनर्द्वितीयदिने द्वितीयवेलायां तादृक्पक्षिरूपं विधाय प्राक्तनशब्दरूपं कुर्वाणौ समायातौ वैद्यगृहे पुनस्तयोर्वचः प्रतिवचः ।

२८) वर्षासु यस्तिष्ठति, शरदि पिबति, हेमन्तशिशिरयोरत्ति ।
　　भाषति मधुनि, ग्रीष्मे स्वपिति, भवति च खग सोऽरुक् ॥

इति भणितानन्तरं पुनरेव गतौ । तृतीयदिने योगीन्द्ररूपं कृत्वा तद्गृहे समागतौ तयोर्वचः ।

२९) अभूमिजमनाकाशमहन्तव्यमवारिजम् ।
　　सम्मतं सर्वशास्त्राणां वद वैद्य किमौषधम् ॥

पुनर्वैद्यवचः

३०) अभूमिजमनाकाशं पथ्यं रसविवर्जितम् ।
　　पूर्वाचार्यैः समाख्यातं लङ्घनं परमौषधम् ॥

---

१ चिकित्सितेन P २ आभुक् विरुक् नापकृतां ३ अभुक् विरुक् वातकृतां H

तेन चमत्कृतचित्तौ वैद्यौ प्रत्यक्षीभूय यथाभिमतं वरं वितीर्य स्वस्थानं भेजतुः। इति वैद्यवाग्भटप्रबन्धः।

२४ अथ धामणउलिग्रामवास्तव्यो धाराभिधानः कोपि नैगमः श्रिया वैश्रमणस्पर्धिष्णुः संघाधिपत्यमासाद्य मांवद्द्रविणव्ययव्यतिकरजीवितजीवलोकः पञ्चभिरङ्गजैः समं श्रीरैवताचलोपत्यकायां विहितावासःदिगम्बरभक्तेन केनापि गिरिनगरराजेन सिताम्बरभक्त इति स स्खल्यमानस्तद्द्वयोः सैन्ययोः समरसंरम्भे प्रवर्तमाने सति, अमानेन रणरसेन युध्यमाना देवभक्त्या वल्लभतया प्रोत्साहितसाट्सा विपद्य ते पञ्चपुत्राः पञ्चापि क्षेत्रपतयो बभूवु.। तेषां क्रमेण नामानि। १ कालमेघः २ मेघनादः ३ भैरव ४ एकपदः ५ त्रैलोक्यपादः इति बभूवुः। तीर्थमस्यनीकं पञ्चतां नयन्तस्ते पञ्चापि गिरेः परितो विजयन्ते स्म। अथ तत्पिता धाराभिधान एक एवावशिष्टः कन्यकुब्जदेशे गत्वा श्रीबप्पभट्टिसूरीणां व्याख्याक्षणमनमे श्रीसंघस्याज्ञां ददवान् यद्रैवतकतीर्थं दिगम्बराः कृतवसतयः सिताम्बरान् पाषण्डिरूपान् परिकल्प्य पर्वताधिरूढांश्चेत्छेन्ति अत स्तान् निर्जित्य तीर्थोद्धारं कृत्वा निजदर्शनप्रतिष्ठापरैर्व्याख्याक्षणो विधेय इति तद्वचनेन्धनप्रोज्ज्वलितप्रतीपकृशानौ नृपति सरादाय तेन समं तौ भूधरधरामवाप्य नवाभिर्दिनैर्वादम्थलेन दिगम्बरान् पराजित्य श्रीसंघसमक्षं श्रीअम्बिकां प्रत्यक्षीकृत्य एकोवि नमुक्कारो उज्जन्तसेलसिहरे इत्यादितदुक्तां गाथामाकर्ण्य सिताम्बरदर्शने स्थापिते सति पराभूता दिग्वसना वरानकमण्डपात् झम्पापातं वितेनुरिति धेत्राधिपदगुत्पत्तिप्रबन्धः॥

२५ अथ कदाचिद्भवान्या भव इति पृष्टः, यत्त्वं कियतां कार्पटिकानां राज्यं ददासीति तद्वाक्यादनु यो लक्षसंख्यानामपि एक एव वासनापरस्तस्य वै राज्यमहं वितरामीति प्रत्ययदर्शनाय गौरीं पङ्कमग्नां जरद्गवीं विधाय स्वयं नररूपेण तटस्थः पान्थांस्तामुद्धर्तुमाकारयन्, तैरासन्नसोमेश्वरदर्शनोत्कैरुपहस्यमानः केनापि कृपावता पथिकवृन्देन तस्यामुद्धर्तुमारब्धायां सिंहरूपेण शिव एव तान् त्रासयन् कश्चिदेक एव पथिको मृत्युमप्यादृत्य तस्या गोः समीपं नोज्झीत् स एव राज्यार्ह इति पृथक् गौर्या दर्शित इति वासनाप्रबन्धः× ।

२६ अथ कश्चित्कार्पटिकः सोमेश्वरयात्रायां व्रजन् पथि लोहकारौकसि प्रसुप्तः । तस्य लोहकारस्य भार्या पतिं निहत्य कृपाणिकां कार्पटिकशीर्षे निदधती तुम्बारवमकरोत् । आरक्षकेण तत्रागत्य तस्यापराधिनः करौ छिन्नौ स देवस्योपालम्भनपरः निशि प्रत्यक्षीभूयेत्युक्तः । शृणु त्वं प्राग्भवे कदाचिदजा केनापि एकेन सोदरेण पाणिभ्यां श्रवणयोर्धृता तदपरेण मारिता, ततः सा अजा मृत्वा इयं योषिदजनि येन व्यापादिता स साम्प्रतं पतिरभूत् यत्त्वया तदा कर्णौ विधृतौ तदा तव समागमे जाते सति करौ छिन्नौ तदा कथं ममोपालम्भ इति कृपाणिकाप्रबन्धः* ।

२७ पुरा शङ्खपुरनगरे श्रीशङ्खो नाम नृपतिस्तत्र नामकर्मभ्यां धनदः श्रेष्ठी स कदाचित्करिकर्णतालतरलां कमलां विमृश्योपायनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य तं परितोष्य च तत्प्रसादीकृतायां भुवि चतुर्भिर्नन्दनैः सह समालोच्य सुलग्ने जैनप्रासादमचीकरत् । तत्र प्रतिष्ठितबिम्बानां स्थापनां विधाय

× एष वासनाप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउ दाजीकर्मलिखितम्. १ त्वया प्राग्भवे I[a]

* अयं कृपाणिकाप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते २ कथाकोषेऽपीयं कथा वर्तते

तस्य प्रासादस्य समारचनाय बहून्यायद्वाराणि रचयन् तत्सपर्याकुलतया नानाविधकुसुमवृक्षावलीसमलंकृतमभिराममारामं च निर्माप्य तच्चिन्तकेषु नियुक्तेषु उदिते प्राक्तनान्तरायकर्मणि क्रमात् संह्रियमाणसंपदधमर्णतया तत्र मानम्लानिमाकलय्यानतिदूरवर्तिनि क्वापि ग्रामे कृतवसतिर्निगरयातायातेन सुतोपाचर्जीविकः कियन्तमपि कालमतिवाहितवान् । अथान्यस्मिन्नवसरे सन्निहिते चातुर्मासिकपर्वणि तत्र वार्धिभिः सुतैः समं स धनदः शङ्खपुरं प्राप्य निजप्रासादसोपानमधिरोहन् निजारामपुष्पलाविकयोपायनीकृतपुष्पचतुःसरिकः परमानन्दनिर्भरस्ताभिर्जिनेन्द्रमभ्यर्च्य निशि गुरूणां पुरः स्वं दौस्थ्यममन्दं निन्दन् तैः प्रदत्तकपर्दियक्षाकृष्टिमन्त्रोऽन्यदा कृष्णचतुर्दशीनिशीथे तमेव मन्त्रमाराधयन् प्रत्यक्षीकृतात् कपर्दियक्षात् गुरूपदेशतश्चतुर्मासकावसरे पुष्पचतुःसरिकपूजापुण्यफलं देहीति प्रार्थयन् एकस्यापि पूजाकुसुमस्य पुण्यफलं सर्वज्ञेन विना नाहं वितरीतुं प्रभूष्णुरिति किंतु कपर्दियक्षस्तस्य साधर्मिकस्यातुल्यवात्सल्यसम्बन्धे तद्धाम्नि चतुर्षु कोणेषु सुवर्णपूर्णान् चतुरः कलशान् निधीकृत्य तिरोदधे । स प्रातः स्वसद्मनि समागतः धर्मदानपराणां नन्दनानां तद्द्रव्यं समर्थयामास । तेऽपि निर्धनात् पितुः पार्श्वे तद्वैभवलाभहेतुं पृच्छन्तस्तेषां हृदि धर्मप्रभावाविर्भावाय जिनपूजाप्रभावतः परितुष्टेन कपर्दियक्षेण प्रसादीकृतां तां संपदं निवेदयामास । तेऽपि संपन्नसंपत्तयस्तदैव जन्मनगरं समाश्रित्य निजधर्मस्थानसमारचनपराः जिनशासनप्रभावनां विविधां कुर्वन्तो वैधर्मिकाणामपि मनस्सु जिनधर्मं निश्चलीचक्रुरिति श्रीवीतरागपूजायां धनदप्रबन्धः+ ।

इत्याचार्यश्रीमेरुतुङ्गाविःकृते प्रबन्धचिन्तामणौ विक्रमादित्याद्युदितपात्रविवेचनप्रमुखजिनपूजायां धनदप्रबन्धपर्यन्तवर्णनो नाम प्रकीर्णकाभिधानः पञ्चमः प्रकाशः समर्थितः ॥ ग्रन्थाग्रं ३०००.

१ तद्वाग्निभवतुः D २ धर्मनिन्दापराणां H

+ अयं धनदप्रबन्धः पुस्तकान्तरे नोपलभ्यते इति डा. भाउदाजीशर्मभिर्लिखितम्

३१) दुःप्रापेषु बहुश्रुतेषु गुणवद्वृद्धेषु च प्रायशः
शिष्याणां प्रतिभाभियोगविगमादुच्चैःश्रुते सीदति ।
प्राज्ञानामथ भाविनामुपकृतिं कर्तुं परामिच्छता
ग्रन्थः सत्पुरुषप्रबन्धघटनाच्चक्रे सुधासत्रवत् ॥ १ ॥

३२) प्रबन्धानां चिन्तामणिरयमुपात्तः करतले
स्यमन्तस्य भ्रान्तिं रचयति चिरायोपनिहितः ।
हृदि न्यस्तः शास्तां सृजति विमलां कौस्तुभकलां
तदेतस्माद्ग्रन्थाद्भवति विबुधः श्रीपतिरिव ॥ २ ॥

३३) यथा श्रुतं संकलितः प्रबन्धै—
र्ग्रन्थो मया मन्दधियापि यत्नात् ।
मात्सर्यमुत्सार्य सुधीभिरेव
प्रज्ञोन्द्रुरैरुन्नतिमेव नेयः— ॥ ३ ॥
यावद्दिवि कितवाविव रविशशिनौ क्रीडतो ग्रहकपर्दैः ।
ग्रन्थस्तावन्नन्दतु सूरिभिरुपदिश्यमानोऽयम् ॥ ४ ॥

नृपश्रीविक्रमकालातीतसंवत् १३६१ वर्षे फाल्गुनसुदि १५ रवावद्येह श्रीवर्धमानपुरे चिन्तामणिग्रन्थः समाप्तः ॥

---

१ त्रयोदशस्वब्दशतेषु चैक—
षष्ट्याधिकेषु क्रमतो गतेषु ।
वैशाखमासस्य च पूर्णिमायां
ग्रन्थः समाप्तिं गमितो मितोऽयम् ॥ a

प्रबन्धचिन्तामणिस्थश्लोकानामकाराद्यनुक्रमः ॥

—:o:—

॥ प्राकृतशब्दानामकाराद्यनुक्रमः ॥

શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં

૧-૨ રાસમાળા (સચિત્ર) તૃતીય આવૃત્તિ, ભાગ ૧ લો, તથા બીજો; રચનાર સ્વ. શ્રી. એલેક્ઝાન્ડર કિન્લોક ફાર્બસ ભાષાન્તરકાર દિ. બ. રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે હરેકનું મૂલ્ય રૂ. ૫-૮-૦.

૪ માર્કસ ઓરેલીઅસ એન્ટોનીનસના સુવિચારો—ભાષાન્તરકાર, ઈડરનરેશ સ્વ સર કેશરીસિંહજી, રા રા નગીનદાસ પુ સંઘવીએ સંગ્રહેલાં સંસ્કૃત સુભાષિત અને તત્વજ્ઞાનનાં વચનો સાથે. મૂલ્ય રૂ.૨-૦-૦.

૫-૬ શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલિ. ભાગ ૧ લો, તથા ભાગ ૨ જો; તૈયાર કરનાર રા. રા. અંબાલાલ બુ. જાની, બી. એ, હરેકનું મૂલ્ય રૂા ૨-૦-૦.

૭ ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક સાધનો ભાગ ૧-૨ (સાથે ભેગા) તૈયાર કરનાર રા રા નર્મદાશંકર વલ્લભજી દ્વિવેદી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

૮ રસકલ્લોલ : બાળાઓએ ગાવાનાં ગૃહજીવનનાં ગીતો સંપાદક રા. રા. છગનલાલ વિ રાવળ, રૂા. ૦-૧૦-૦

૯ પ્રબોધબત્રીશી (કવિ શ્રી માંડણકૃત) અને રાવણમંદોદરીસંવાદ (કવિ શ્રીધરકૃત) ટીકાસાથે સંશોધક રા રા. મણિલાલ બ. વ્યાસ, મૂલ્ય રૂ ૦-૧૨-૦

૧૦ પ્રાચીન કાવ્યવિનોદ ભાગ ૧ લો-પ્રાચીન આખ્યાનો અને પદ્ય સંપાદક રા. રા. છગનલાલ વિ. રાવળ, મૂલ્ય રૂ.૧-૦-૦.

૧૧ અહુનવર-પારસી ધર્મ તરફનું વૈદિક દૃષ્ટિએ અવલોકન રા રા માનશંકર પીતાંબરદાસ મહેતા. રૂ. ૦-૮-૦.

१२ चतुर्विंशतिप्रबन्धः— परिशिष्टेन समलङ्कृत. प्रो. हीरालालेन । मूल्य रु २-८-०

१३ प्रबन्धचिन्तामणिः—शास्त्री दुर्गाशङ्करेण संशोधित । मूल्यं १-८-०

૧૪ શાક્તસંપ્રદાય— સિદ્ધાન્તો પ્રચાર અને ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપ અસર. કાદિ અને હાદિ મતનાં બે શ્રીચક્રો સાથે. લે. દિ. બ. નર્મદાશંકર દે. મહેતા બી. એ મૂલ્ય ૧-૮-૦.

મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કું.
બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં ૨